

Васіль Ткачоў

Дзень у горадзе

Апавяданні

Мінск

“Мастацкая літаратура”

1985

КАЛАСЫ НА КРУГЛАЙ ЗЯМЛІ

Тэлефон Алесю Будніцкаму правялі на пачатку жніва. Бабка Агата, у якой кватараваў галоўны аграном, прыкінула месца пад новы «агрэгат» побач са сваім старэнькім і даўно ўжо не модным тэлевізарам «Неман». Тэлевізар яшчэ глядзеўся, і быў ён падарункам сына Яўхіма, які бадзяўся дзесь па свеце: як з'ехаў з Бароўкі пасля васьмігодкі, дык і наведваўся зусім рэдка. Гады ў тры-чатыры ўсяго разоў, не часцей. «Грошы зарабляе,— не надта мела ахвоту гаварыць пра яго Агата, але свайму кватаранту ўсё ж неяк прызналася: — ...А прыедзе — на дарогу дай, матка. І ўсе грошы тыя... Праўда, во тэлевізар купіў».

Агата глядзела на тэлефон, на Будніцкага, а сама прыідвала, на што б паставіць гэты црывабны блішчасты апарат. Круглы стол стаяў далёка ад акна, і, каб шнур не бэрсаўся па падлозе, яна ў той жа дзень прынесла з клеці самаробны табурэт, змахнула з яго пыл, сказала Будніцкаму:

— Стаўце.

І з таго дня, як пачалося жніво, тэлефон у хаце бабкі Агаты і сам не спіць, і другім не дае. Бывае, што і сярод ночы затрымчыць. Але рэдка. Найбольш удзень, калі хто-

небудзь з раёна ці нехта з мяцовага начальства стараецца патрапіць на след яе кватаранта. Агата тады здымае халодную чорную трубку, у якой сіпіць і трашчыць, важна адказвае:

— У полі ён. У полі, кажу...

І мякка, асцярожна кладзе трубку. А там няхай разбіраюцца, у якім ён полі...

З пачаткам жніва клопатаў у Агаты значна прыбавілася: не паспее адварнуцца, а тэлефон, бы малое дзіця, ужо трымкае, кліча да сябе. Але Агата не крыўдавала ні на тэлефон, ні на свайго кватаранта. Бо ці ж затрудніць сказаць, дзе ён, Будніцкі, навесці рупных людзей на ягоны след. Разумела: цяжкі ў гэтым годзе хлеб, надвор'е нейкае ліхое зрабілася, і яна пачынала адчуваць, што таксама хоць і трошкі, а ўсё ж дапамагае людзям. Гэта радавала яе, і, каб не печ, каб не хатняя жыўнасць, яна б і зусім не адыходзіла ад тэлефона, сядзела б над ім, як дзяжурная.

А сёння тэлефон азваўся ранічкай, на досвітку. У хаце яшчэ спалі. Агата, канечне, адразу ўсхапілася, глянула на кватарантаў ложка: ага, так ціўкаючы — разбудзіш... Будніцкі соладка пасопваў, вытыркнуўшы галаву з-пад коўдры, і Агата зразумела, што яго трэба добранька

патармасіць. Нагойсаўся за дзень, што і сказаць. Але спярша яна падбегла да тэлефона:

—Агата слухае.

Званіў старшыня калгаса. Агата слухала яго і адно моўчкі ківала галавой. Нешта была нават паспрабавала сказаць, але Каваленчык не даў ёй уціснуцца ў сваю гаворку: лапатаў, бы малатарня. Так і праківаўшы яму, Агата паклала трубку, прысела побач з тэлефонам, задумалася. Выбірала галоўнае з Каваленчыкавых слоў. «Мяшок наплёў тлуму рознага...» А потым нясмела пакрочыла да ложка, дзе спаў Будніцкі.

—Пятровіч, а Пятровіч, уставай,— тармаснула яна кватаранта за плячо.— Старшыня званіў...

Будніцкі расплюшчыў вочы і няўцямна паглядзеў на яе, відаць, разбіраючы, што тут да чаго.

—Казаў, каб не ехаў у Хатоўню, а ў праўленне не пазніўся. Пра нейкі штаб яшчэ напамніў. Вайна, ці што...

Кватарант нарэшце прачнуўся, кіўнуў ёй, што зразумеў, пазяхнуў, прыкрываючы рот далоняй, пацягнуўся.

—У праўленне дык у праўленне,— ціха прамовіў і пачаў шукаць нагамі шкарпэткі.

У канцылярыю ехаць было яшчэ ранавата, і Будніцкі рашыў наведацца ў поле: карцела глянуць — у які ўжо раз

на тыдні! — як яно там, роднае... Некалі васільковае, пазней, калі адцвілі-адбуялі гэтыя цуда-кветкі,— ружаватажоўтае, каласістае, шапаткое. А сёння...

Агата некуды адварнулася, і Алесь рашыў скарыстаць гэта. Ні піць, ні есці яму чамусьці не хацелася. А гаспадыня, убачыўшы, што ён адпраўляецца на работу, так проста не адпусціць: абавязкова прычэпіцца, каб выпіў хоць карэц малака. «Правалындаешся дзень нашча. Толькі соску гэтую, папяросу, і смокчаш. Выпі ці перахапі, га... Страўнік давядзеш зусім. Ай, няпутны...» Аграном ведаў празмерную, як лічыў ён, заклапочанасць Агаты аб ім, таму выкаціў матацыкл за веснічкі, трохі падалей ад хаты, і толькі тады завёў яго. ІЖ працаваў роўна, манатонна: добра адрэгуляваў надоечы запальванне, дык не чуваць амаль, як працуе...

Матацыкл памчаў Будніцкага ў бок Рэпішча, дзе побач з бярозавым гаем сіратліва віднеліся ў світальнай смуге лапікі збажыны. Здаля можна было падумаць, што нехта ўчора звечара раскідаў там густыя пакосы, і трава цяпер чакае, калі выгляне з-за кудлатых шэрых аблокаў сонца, абсушыць расу, а потым, ужо к абеду, прыгрэе, і добранька прыгрэе. А калі Будніцкі пад'ехаў бліжэй да жытнёвага поля, ён убачыў іншы малюнак — той,

менавіта пра які і вялася ўчора нядоўгая і дзелавітая размова там, у райкоме партыі: палеглая збажына, павітая-перавітая з травой, кінулася яго зроку. Раней такіх жытнёвых палеткаў ён і сам не страчаў. Не, не даводзілася. «Трэба ўсё ж вастрыць сярпы, як бы там Каваленчык ні ўпарціўся»,— падумаў галоўны аграном і спыніў матацыкл перад самым палеткам.

Алесь паставіў ІЖа на ножкі, а сам нахіліўся, узяў колас, расцёр яго. Зярнятка — малюпасенькія драбінкі, даспелыя, але мяккаватыя ад пастаяннай вільгаці — доўга ляжалі на яго цёплай далоні. «Дзесяць зярнятак. А колас быў буйны, важкі,— прыкінуў ён.— Някепска. А калі з другога дзесяць, з трэцяга...»

Ён шпарка вярнуўся да ІЖа, рэзка штурхануў яго з ножак, павярнуў у гняздзе ключ: лямпачка чырвоным вочкам спачатку падмігнула чалавеку, бы ацаніўшы яго рашэнне — згодна на ўсе сто працэнтаў — вастры сярпы, аграном, мянташ косы, і ўспыхнула яркім святлом.

Але Будніцкі не пацягнуўся нагой да кекстартэра; глянуў у бок вёскі, адкуль набліжаліся да яго людзі — грыбнікі. «Хай падыдуць»,— рашыў ён і апусціўся на сядзенне: пачаў чакаць.

Алесь знаходзіўся якраз там, дзе збягаюцца ўсе сцяжынкi ў вузкую дарогу, бы раўчукі ў гаманлівую раку, якая распалосвае бярэзнік на дзве часткі — прабягае мяжой; яна дзеліць адну і тую ж зямлю паміж гаспадаркамі-суседзямі: адну частку — завідаўцам, другую частку ім, бароўцам.

Будніцкі спадылба, нервова пашчываючы рэдзенькія вусікі, паглядаў на людзей, што набліжаліся да яго. Алесь мог ужо добра разглядзець іх, пазнаць. Вунь імчыць — напраткі, не звяртаючы ўвагі ні на яміны, ні на купіны,— хвацкая, цягавітая ў рабоце Мар'я Кудзелькіна. «Ёй серп у рукі дай, дык яна адна за дзень на сцірту снапоў нажне». Убачыўшы перад сабой Мар'ю, гэтую рупную, непаседлівую жанчыну, Алесь палагаднеў, нават усміхнуўся.

— Ой, Алесь... Чагой-та?..— разгублена прашаптала Мар'я, і здалося, яна з цемры нечакана высунулася перад ім — умысна прымяніла звычайную хітрасць, бо не ведала, самой павітацца з чалавекам ці як быць у такім выпадку. У вёсцы, калі стрэнешся, дык там неяк не так, там, як дома. А тут жа адзін на адзін: нязвыкла. Ні акон побач, ні людскога вока.

Будніцкі таксама зрабіў выгляд, быццам не бачыў, як і адкуль падкралася да яго мажняя вясковая кабета.

— Пільную вось, з кім бы грыбоў пазбіраць,— заглянуў жанчыне ў разгубленыя вочы аграном.

— Ой ці... Кіньце вы,— няўмела адмахнулася Мар'я.

— Чаму — кіньце?

— Старая ўжо...

— Чаму ж тады ідзеш?

— А так,— Мар'я пасмялела.— Каму ж яны, грыбочкі, шкодзяць? І я люблю...

І без таго пунсовыя яе шчокі ўсныхнулі, паружавелі.

— Ну, тады я пайду,— няпэўна прамовіла жанчына і глянула ў бок жанок, якія набліжаліся да іх; Мар'я нібыта баялася, што тыя апярэдзяць яе, пазбіраюць усе грыбы.

— Ідзі,— суха, абьякава адказаў ёй аграном.

Але Мар'я, на здзіўленне Будніцкага, чамусьці нават не кранулася з месца, стаяла і глядзела на яго, бы на нейкі цуд.

— Ідзі, ідзі. Чаго ты...

— Бачу, сказаць нешта хочаш, ды не асмельваешся. Кажы.

— А што казаць, Марыя: глянь во на збажыну, яна ўсё табо сама скажа.— Алець памякчэў, голас яго падабрэў. Як і раней, калі аграном быў у добрым настроі.— А ты ў грыбы. Не пара, Марыя Нупрэўна, не пара...

Неўзабаве падышлі яшчэ дзве жанчыны — сёстры Паліна і Вера Аўдзеевы, дзесьці Мар'іных гадкоў жанкі, маленькія, хударлявыя, здалёк — дзяўчо, ды і толькі. Мар'я побач з імі — што сноп жытнёвы побач з палойкамі лёну.

Павіталіся і загаманілі. Ведама, весялухі, ім цяжэй заплакаць, а чародку слоў пусціць на вольны вецер — хлебам не кармі, а дай.

— Стаім, а грыбы ўжо вытыркнуліся.

— Паспяшайце, людцы, а то завідаўцы апярэдзяць. У лесе шустрэй іх не стрэнеш.

— Таварыш аграном, пропадай ён прападам, матацыклет: не заводзіцца — уплятайцеся за намі.

Будніцкі з Мар'яй маўчалі, і сёстры зразумелі, што іх веер слоў не круціць вятрак, здзіўлена-загадкава паглядалі то на агранома, то на Мар'ю.

— Грыбы, яно, канечне, добра, жанкі мае,— Алець кінуў позірк на жытнёвы палетак.— А вось ён рук просіць. Нашых з вамі рук, міленькія. От справы якія. Ратаваць хлеб трэба. Без грыбоў пражыць можна, а вось без хлеба...— Будніцкі развёў рукамі.

Сёстры Аўдзеевы маўчалі. Яны паважылі ў руках вядзерцы, заглянулі ў іх, бы разам пашкадавалі, што, відаць, не будуць ляжаць сёння ў посудзе дарункі лесу...

— А хіба калі так, аграном,— ціха сказала Паліна, старэйшая.— Калі трэба, то якія могуць быць грыбы.

— А нарад будзе? — пацікавілася Вера.

— Будзе і нарад, жанкі. Нарад будзе...

— Трасца з тымі грыбамі,— павярнула Паліна ў бок вёскі.— Пайшлі назад, сястрыца.

— А Мар'ю я падвязу,— Алесь зноў павярнуў ключ запальвання і загадаў той: — Сядай.

Матацыкл затарахцеў, пыхнуў у сырое паветра смуродам. Мар'я цяжкавата забралася на задняе сядзенне, доўга намацвала рукамі — за што б трымацца?

— Бярыся за мяне,— вылучыў яе Будніцкі.— Ды не так, а мацней, а то, чаго добрага,— згублю. Адарвешся яшчэ.

Па дарозе ў вёску Будніцкаму з Мар'яй сустрэўся дзед Сёмка — шыбаваў стары таксама з кошыкам. Ен, бы аўтаінспектар, толькі замест жэзла махнуў рукой: стоп!

Алесь збавіў газ, націснуў на тормаз.

— Ці ёсць што? — кіўнуў на кошык стары.

— Ёсць, дзед Сёмка, ёсць,— усміхнуўся старому аграном.— Работа...

— Ат, вар'ят! Сур'ёзна пытаю: ці праклюнуліся ў Рэпішчы, а ты мне — работа...

Алець заглушыў матацыкл.

— Паслухай, дарагі Сямён Сідаравіч, якія могуць быць грыбы ў такі гарачы час? Хлеб убіраць трэба, а не па лесе сноўдацца.

— Угу-гу-у-у-у,— заківаў галавой Сёмка,— ці не на камбайну ты мяне хочаш прызначыць, га? Во даеш, ліхаманец! Бачу, так.— Дзед Сёмка хітравата ўсміхаўся.

— Сярпамі, дзед, трэба ды косамі. Там, дзе камбайнам не па зубах. Ды і камбайны не стаяць, я павінен сказаць. Працуюць.

Сёмка памаўчаў, хехекнуў.

— Бач ты, сярпамі. А ты паспрабуй іх знайдзі сярша, сярпы тыя. Паржавелі яны, пакурочыла двятва. Знайдзі паспрабуй. Казаў жа, музей трэба ў Бароўцы адкрыць, дык не, не слухаецца. А цяперака вось бы шусь у яго па сярпы, га!

— Знойдзем!— бойка выгукнула з-за шырокай аграномавай спіны Мар'я.

— А ты не спяшайся, дзераза,— чамусьці абурыўся на жанчыну Сёмка.— Сёмка знае, што кажа: няма ў сяле сярпоў.

«А мо і сапраўды няма? Ды, відаць, і няма. Гэты дзед дарэмна ніколі языком не шлёгае, бы пугай па вадзе: калі на чым стаіць, то ўжо ведае — на чым»,— падумаў Будніцкі і тут жа разважліва, сур'ёзней і спакайней паабяцаў:

— У райцэнтр адскочым. Калі што — у гаспадарчых таварах неяк бачыў сярпы. Яшчэ быў здзівіўся — каму спатрэбяцца?..

— Рашайце, а я пакуль што на скавародку грыбоў назбіраю,— здаўся Сёмка і не прамінуў папракнуць жонку: — Дала, матры яе, кош. Які з мяне грыбнік: мо ў дне і прынясу. Дык не, упёрла, цягай адно туды-сюды.— І Сёмка плюнуў убок, матнуў галавой і сказаў: — Але ты ўсё ж скокні па сярпы, нашым бабам да іх не прывыкаць. Так, Мар'я?

Сёмка падміргнуў жанчыне.

Каваленчык быў ужо ў канцылярыі. Ён, было відаць, прагнуўся рана, не высыпаўся: ля вачэй пазначыліся кругі, твар — як пакамечаны.

Калі Будніцкі пераступіў парог кабінета, старшыня глядзеў у акно, закінуўшы рукі за спіну. Але адразу павярнуўся да галоўнага агранома, першы працягнуў пяцярню. І — ні слова, ні паўслова, зноў уставіўся позіркам некуды на вуліцу, якая ўжо ажывілася, гаманіла.

— Гы-эм,— крактануў старшыня і дыбнуўся на кончыках ботаў, пагладзіў рукой спехам паголены падбародак.

Маўчаў і Будніцкі.

— Ну, дзе твой штаб? — нарэшце павярнуўся да агранома Каваленчык; запытаў з нейкім здзекам, недаверам, насмешліва: — Спіць, га, камсамол? А ты мне байкі ўчора казаў: штаб калі возьмецца, штаб калі захоча... І не бярэцца, і не хоча. Давай кіруй! — старшыня тыцнуў вялікім пальцам на свой стол, грубавата піхнуў да яго крэсла.

На гэты раз крактануў і Алесь. Трымаўся ён хоць неяк і няўпэўнена, скавана перад Каваленчыкам, але не адчуваў страху, хутчэй наадварот: тон размовы старшыні — высакамерны і здзеклівы — распальваў у ім злосць.

— Будзе, Павел Язэпавіч, штаб.

Будніцкі шырока расчыніў дзверы, выглянуў з іх і не без гонару ў голасе — а ўсё ж ён і тут не спасаваў — запрасіў:

— Заходзьце, таварышы!

* * *

...Год назад, цёплай жнівеньскай раніцай, з чамаданчыкам, у якім нёс няхітрую сваю апаратку, упершыню ступіў ён на бароўскую зямлю. Ішоў і дзівіўся на пабудовы калгаснікаў, вітаўся, бы стары знаёмы, з жыхарамі вёскі, а тыя ў сваю чаргу адказвалі, а потым прыпынялі крок, глядзелі ўслед новаму чалавеку, гадалі: цікава, хто ж гэта такі будзе? Не, не з нашых... І спяшаліся далей па сваіх справах, хутка забываліся пра тую сустрэчу на вуліцы з нейкім там хлопцам.

А ён, Алесь, шыбаваў доўгай вулідай, не пытаўся стрэчных, дзе знаходзіцца будынак канцылярыі калгаса. Рашыў сам адшукаць, нават загадаў сабе: дзень буду хадзіць, а знайду, павінен жа чымсьці адрознівацца галоўны калгасны дом ад іншых! Ды так і не знайшоў. Не атрымалася... А Каваленчык ужо чакаў маладога спецыяліста — напярэдадні пазванілі з раёна. І калі сустрэў на вуліцы Будніцкага, адразу здагадаўся: ён!

Старшыня тады загадаў шафёру спыніцца, вылез з машыны.

— Сядай, нам, здаецца, па адной дарозе,— Каваленчык добразычліва ўсміхнуўся, паказаў на заднія дзверцы.

Алёсь не ўпарціўся, вядома, хоць і даваў сабе слова самому адшукаць канцылярыю; нетаропка залез у машыну.

— Дык да нас, значыць? — пачаў старшыня па дарозе.— Горацкі?

— З акадэміі.

— Так-так.— Каваленчык барабаніў тоўстымі пальцамі па калене, бы па клавішах раяля.— Спецыялісты — во як! — патрэбны. Давай, браток, запрагайся. Адпачыў? — і старшыня ўпершыню, колькі і ехалі, павярнуўся, глянуў на Алеся.

— Месяц адпачываў,— сказаў той.

— Табе і карты ў рукі.

Карт тых зашмат аказалася ў руках маладога спецыяліста. Добра, што ў хлопца шырокія далоні, было дзе размясціць іх.

Увесь год калгас сеяў, збіраў ураджай, даглядаў пасевы без агранома. Казалі, не вытрымаў папярэднік Будніцкага каваленчыкавага націску, быццам не адна-

думец старшыні быў,— вось і збег, нават працоўную кніжку не захапіў, так і ляжыць па сённяшні дзень яна ў сейфе бухгалтара. Балазе, і папрацаваў той тыдзень без года. А калгас вялікі, зямельных угоддзяў багата — без агранома, здавалася б, не абысціся. Аднак прадпрымальны старшыня не бачыў асабліва вострай у тым надобы, адно рукою махнуў: «Жылі без вучоных — не памерлі. Не загавеем і цяпер». І жыў, і не памёр, вядома. Але калі Будніцкі пачаў перабіраць паперкі, разбірацца, што ў іх да чаго, як пастаўлена агранамічная «гаспадарка» — за галаву схапіўся: ніякага ўліку, усё пушчана на самацёк. «Паперкі, яны, канечне, для справаздач трымаць трэба,— супакойваў тады Будніцкага Каваленчык.— Ат жа, ваўкарэзіна, і з імі не мог паладзіць.— Старшыня лаяў былога агранома, але тут жа перакрэсліваў сам сябе адным махам: — Але што, у прыватнасці, паперкі. Што і дзе сеяць, нам вядома, не першы год зямліцу перасыпаем і так, і гэтак». Каваленчык ляпаў Алеся па плячы, стараўся выклікаць у таго давер'е да сваёй асобы, але малады спецыяліст не пагаджаўся, цвёрда даводзіў сваё:

— Памыляецеся, Павел Язэпавіч. З іх, гэтых паперак, і пачынаецца мая работа. І ваша, канечне. А паглядзіце, што робіцца: насенная кніга, карта землекарыстання,

картаграмы кіслотнасці не вытрымліваюць крытыкі — запушчаны, пылам пакрыліся. Вы можаце разабрацца, што тут да чаго?

— А чаму ж,— знайшоўся старшыня, аднак хуценька скеміў, што не ў твая аглоблі каня ставіць.— Малады, ды, ой, ранні.— На твары старшыні вымалявалася хітраватая ўсмешка.— Перадачу пра алкаголікаў бачыў? Бачыў... Гэта там усё адзін на чыстым аркушы нешта чытаў. Гыгы...— і Каваленчык зарагатаў. Моцна, на поўныя грудзі.

Жыццё ляцела спрытнай птушкай. І не радаваўся ўжо Алесь, што лёс закінуў яго ў «Перамогу», калгас эканамічна багаты, але бедны на моладзь. Таму і нейкі сумны, сонны. Вылез школьнік з-за парты, кіўнуў галавою: «Да сустрэчы!» — толькі яго і бачылі.

І родаваўся, што значна пазней, калі займеў намер неяк выправіць становішча. Толькі як? Ды і з кім выпраўляць твая справы, весяліцца? Раз, два — ды і аблічыўся. Няма моладзі. Чалавек каля дваццаці хлопцаў і дзяўчат, праўда, у камсамольскай арганізацыі значацца. І толькі — значацца. Ён — непрыемна ўспамінаць іншы раз бывае — нават не мог дамагчыся тады: хто ўсё ж той прыгожы чалавек-невідзімка, які ўзначальвае арганізацыю? Адны ківалі на Пятра, другія

— на Івана, а трэція — на Машу і Дашу. Сакратар партыйнай арганізацыі якраз хварэў, а Каваленчык лыпнуў вачыма, пачухаў патыліцу, прабурчаў неакрэслена: «Яны хутка не будуць ведаць, як адзін аднаго зваць...»

Камсамольскага важака Будніцкі ўсё ж выявіў: ім аказалася даярка Аня Саўчык, ціхая, сарамлівая дзяўчына з тугой доўгай касой, нізенькая, кругленькая. «Ёй сапраўды толькі і займацца камсамольскімі справамі, — падумаў тады Алесь. — Ад цямна да цямна дзяўчына на ферме — калі і час той вылучыць?.. А Гарошка манікюр у бібліятэцы наводзіць. Парадачкі!»

І Будніцкі сам папрасіўся, каб на справаздачна-выбарчым сходзе вылучылі яго...

* * *

...У дзверы, якія рукой прытрымліваў Алесь, каб не зачыніліся — спружына няйначай з камбайна, — прайшлі ў пакой камсамольцы. Першай пераступіла парог, і пераступіла бойка, бы зайшла ў кабінет Каваленчыка, як у свой, ці, можна было падумаць, наведвае яго па сем разоў на дзень, Галя Шавейка. Рослая, хударлявая — пра такіх кажуць: ногі растуць з плячэй. Галя — «куды пашлюць», як любіць жартам гаварыць пра свой занятак

сама. За ёй нясмела ўціснуліся астатнія дзяўчаты: паляводы Вера Сныткова, Марыя Лемешава і Ніна Ляпейка. Апошнім — таксама важна, як і Галя, пераступіў нізенькі парог Сяргей Хацкоў, механізатар.

—Добры дзень, Язэпавіч,— павітаўся Сяргей і падступіўся бліжэй да старшыні, пакінуўшы за сваёй спіной дзяўчат.

—Яшчэ не дзень — раніца,— неахвотна азваўся Каваленчык, займаючы месца за сталом.

—Ёсць раніца — будзе і дзень,— Сяргей, як заўсёды, на роўных размаўляў у калгасе з кожным — няхай то сам Каваленчык ці хто іншы.

Дзяўчаты злёгка пырснулі смехам. Сяргей міргнуў ім, даў знак, каб не вельмі там... Прыйшлі па сур'ёзнай справе, дык і трымайце марку. Сяргей і сам пасмірнеў, напусціў на свой твар строгаць, хоць гэта і нялёгка далося яму. Жартаўнік Сяргей, сур'ёзным яго рэдка хто і бачыць. Усё жартуе ды жартуе, а то, глядзіш, і рукам паслабленне дасць — ушчыкне каго. Яго ведаюць, на яго і не крыўдуюць. Сяргей ёсць Сяргей. Толькі піскне, войкне Нінка ці Галя, пасмяюцца разам — і зноў гатовы адной лыжкай суп сёрбаць.

— Дык я вас слухаю,— адарваў нарэшце позірк ад нейкіх паперак Каваленчык.— Давайце дакладвайце, што ў вас і як.

Дакладваў Будніцкі.

— Учора я ўжо гаварыў з камсамольцамі. Доўга сядзелі вечарам у клубе. І рашылі, Павел Язэпавіч, узяць уборку збожжавых пад наш, камсамольскі, кантроль.

— Так-так, я слухаю,— падахвоціў Будніцкага старшыня.

— Іншага выйсця не бачым,— Будніцкі стрэліў вачыма на Каваленчыка.

— Бярыце. Я што — супраць? — на пунсовым твары старшыні прамільгнула ўсмешка,— А канкрэтна? Прапановы, прапановы давайце...

Галоўны аграном перачытаў рашэнне штаба, створанае ім яшчэ раней, напярэдадні жніва.

— Згодзен, эгодзен, дзеткі! Выдатна! Цудоўна! — Каваленчык ляпнуў далонямі па шкле, якім былі прыціснуты на сталe розныя зводкі, тэлеграмы, планы, абапёрся на рукі.— Дзейнічайце! Гы-ы... Калі старшыня ішоў наперакор гарэнню маладых, га? Не прыпомніце Не-а... Каваленчык, я вам павінен сказаць, толькі адабрае вашу ініцыятыву, ваша, так сказаць, рашэнне.

— І падтрымлівае, — паспяшаў на дапамогу старшыні Сяргей Хацкоў.

— Вот іменна, — Каваленчык спачатку не без дакору глянуў на Сяргея, а потым матнуў галавою, усміхнуўся. — І падтрымліваю, Сярожа. А як жа, а як жа. Вы, моладзь, надзея наша, наша заўтра, та-сказаць, і як з вамі не пагадзіцца.

Дзяўчаты крыху разгублена кідалі позіркі то на Будніцкага, то на Каваленчыка. Кіно! Алеся учора тлумачыў ім адно, а старшыня сёння — зусім іншае. Паспрабуй тут разбярыся вось так адразу — хто з іх за што агітуе?

«Добра, што хоць так атрымалася, — унутры Алеся пацяплела, хоць і не сказаць каб вельмі. — Спектакль, інакш не скажаш. Хіцёр Каваленчык! Учора дык на дыбкі, яшчэ і сёння спадылба касіўся, а калі ўбачыў, што не адзін, дык і ўпірацца не стаў. Спалохаўся калектыву, адступіў, здаўся. А яшчэ казаў — што вы, камсамол, са сваёй пустальгой лезеце. Мне відней. Я кірую калгасам, а вам лепш у клубе маснічыны ламаць. Вось і ламайце».

З галавы ж Будніцкага не выходзіў учарашні даець.

...Ехалі ў райцэнтр на адной машыне. У Каваленчыкавым «уазіку» месца хапіла ўсім, толькі, праўда, з адной няхітрай рацыяналізацыяй, да якой нярэдка прыбгаў практычны старшыня: каб не ціснуцца на заднім сядзенні ўчатырох, адсылаў ён шафёра дадому і садзіўся за руль сам. Сядаў на шафёрскае месца, даваў газу і ўпэўнена круціў баранку сваімі кароткімі тоўстымі пальцамі.

—Усе гатовы пілюлькі прымаць? — нібы між іншым гаварыў Каваленчык.— Падрыхтуйцеся. Я прадбачліва пару таблетаў каўтануў. Каб тыя, райкомаўскія, потым не так агрэсіўна дзейнічалі.

І ён сіліўся ўсміхнуцца, падкрэсліць, што ёсць яшчэ ў яго, старога ваўка, цяпло ў душы, што не ўсё яно выветрылася на розных райкомаўскіх нарадах, пасяджэннях.

Каваленчык глянуў назад, насілу павярнуўшы круглую галаву на тоўстай шыі, і падкрэслена зазначыў:

—Вы — што! Вы яшчэ зялёныя. А я ўжо біты чалавек. Шэсць сакратароў перажыў. Першых, заўважце. І ўсе, калі што, калі думкі ў тупік — да мяне параіцца: «А як на гэта Каваленчык глядзіць, як думае? Не нехта там іншы, а — Каваленчык, во! Таму што ведаюць: Каваленчык — вопыт, энцыклапедыя на літару «р». Чаму на «р»? А таму...

Пра раён калі што хочаш даведацца — ну, скажам, у якім годзе дажджы яшчэ шыбавалі ці засушлівае лета было,— Каваленчык раскажа. Абавязкова. І слушную парадудасць.

Старшыня крактануў, варухнуўся на сядзенні, аж спружыны рыпнулі, і стрымана, нібы сабе самому, прамовіў:

— А пачакай, пачакай, Каваленчык... Не, ты, па ўсім відно, і не прыгадаеш, калі яшчэ такія дажджы ў жніво лупцавалі.— А потым глянуў на Пятра Карнеевіча, сакратара партыйнай арганізацыі, чалавека дзесьці на дваццаць гадоў маладзейшага за яго, а старшні на сёмы дзсятак скіравала,— шморгнуў носам, бы школьнік ля дошкі, спытаў: — А сур'ёзна, Карнеевіч, і не было ў нас такога, мусіць? Каб запар... Каб у верасні камбайны ў полі плавалі — не прыпомню.

— І я штосьці таксама,— глуха кашлянуў у кулак Лемяшонак.

— Дык і кажу ж: гэты год — асаблівы, сюрпрыз, та сказаць,— ці то падтрымаў Пятра Карнеевіча, ці то пагадзіўся сам з сабою Каваленчык.

Ён глянуў на Будніцкага: бачыш, аграном, дрэнь нашы справы. Апошні змоўчаў.

Будніцкі сядзеў якраз за спіной старшыні. Той спрытна абмінаў лужыны, сцішаў хуткасць пры пад'ездзе да іх і надаваў газу, як толькі траплялі колы па больш-менш роўны, цвёрды кавалак дарогі. У кабiну тады шугала ва ўсе дзіркі тугім струменем сырое ад мокрай зямлі і прэлай травы паветра, аднекуль патыхала бензінам.

— А во яшчэ што павiнен сказаць,— парушыў нарэшце маўчанне Каваленчык.— Асабліва не задзірайцеся. Слухайце, кiвайце, пагаджайцеся, кайцеся. Такі лозунг я вам раю прыняць. Начальства не любiць, калі хто пацярок яго. Зразумела? Адбiвацца буду сам. Будзьце ўпэўнены! А калі на Каваленчыка нападуць, ён сябе не дасць пакрыўдзіць. От!

Старшыня стрэліў позiркам назад, а потым глянуў на Пятра Карнеевiча: я ж праўду кажу, сакратар? Лемяшонак, здалося, не надаў належнай увагі тым словам-парадам Каваленчыка. Ён нават брывом не павёў — глядзеў у бакавое акенца, за якім мiльгалі частыя лужыны, і бачыў, што ў іх зноў цярусяць новыя дажджынкі; кружочкі на вадзе распаўзаліся, мiтусiліся перад ягонымі вачмі.

На пэўны час у машыне ўсталявалася цішыня. Стылая, няўтульная, як гэты непатрэбны дождж.

Сашчапіўшы на грудзях рукі, побач з галоўным аграномам сядзела Вера Жарко, загадчыца майстэрань. У калгас яна прыехала толькі сёлета, пасля тэхнікума, і таму прытрымлівалася, відаць, аднаго правіла, на пэўны час выбранага ёю,— не разяўляць рота, пакуль не ведаеш, пра што і як шчабятцаць. Справа ад яе закалыхаўся ў лёгкай дрымоце механік Яўген Сініца, таксама навічок у «Перамозе». Галава яго раз-пораз закідвалася назад, але хлопец адчайна змагаўся з дрымотай: круціў галавою, спадцішка цёр далонямі лоб, шчокі, вочы. Ды — ненадоўга: сон зноў прыбіраў яго да сваіх рук і галава схілялася на каўнер лёгкай спартыўнай курткі. Тады Будніцкі штурхаў асцярожна Веру ў плячо, паказваў кіўком галавы на механіка. Вера злёгка смяялася, але так ціха, што смеху таго і на грам чуто не было.

У райцэнтр так моўчкі і ўехалі. «Уазік» лёгка пранёсся па асфальце, спыніўся перад двухпавярховым будынкам райкома партыі, некалі прыгожым, пафарбаваным у яркі жоўты колер, а цяпер аж шэрым ад пастаянных дажджоў.

Пакуль дабіраліся, не заўважылі, як праляцеў час. Праз якіх дзесяць мінут павінна пачацца нарада. І толькі цяпер падумалі, што дома паснедаць не паснедалі і ў сталоўку не паспеюць. Бывала такое і раней, нават не раз

і не два, таму сур'ёзнага значэння ніхто сняданку і не надаў. Тым больш каб хто і заікнуўся ў дарозе пра яду, Каваленчык, ведалі, абавязкова не ўпусціў бы магчымасці пакпіць:

— Цвяткоў, не хвалюйцеся, зараз усіх нас і накорміць, і напоіць. Разявайце рот шырэй!

Будніцкі заўважыў яшчэ па дарозе, што чым бліжэй пад'язджалі яны да райцэнтра, тым больш Каваленчык смурнеў. І хоць ён стары воўк, як падкрэсліваў усім сваім выглядам крыху раней, усё ж няцяжка было здагадацца, што і старыя ваўкі і маладыя, калі іх прычэсваць адным і тым жа грабенчыкам, будуць мець аднолькавае адчуванне ад яго дотыку. А раз поўсць на старых ваўках больш забытаная, то яшчэ і балючай ім будзе, канечне...

Алось Будніцкі, хоць і не такі ўжо смяльчак, стратэг у пытаннях сельскай гаспадаркі, аднак благога, страшнага ў гэтым чарговым выкліку ў райком нічога такога, што магло б прымусіць яго хвалявацца, не бачыў. Разважаў ён зусім цвяроза, абдуманна: «Райком цярэбіць абком, а той у сваю чаргу — нас. Дыялектыка кіравання! Дарэмна Каваленчык фуфырыцца, цану сабе набівае. Ды, відаць, ён проста хітруе, бо вопыт сапраўды ёсць — гэтага ў яго не адымеш: ведае, дзе і як сваю палітыку гнуць. Маўляў,

старога вераб'я на мякіне не правядзеш. Сапраўды, хіба ж не ведае старшыня, што хвалюе райком сёння адно пытанне — уборка збожжавых? Ведае, безумоўна. А яна, уборка, чарапашынымі тэмпамі вядзецца не толькі ў нас. На каго крычаць? На непагадзь? На ўсіх старшынь ці на нас, аграномаў ды інжынераў? Можна, але справу тут крыкамі, пагрозамі не вырашыш. Тут думаць трэба, усім думаць, якое выйсце шукаць. І збіраюць у райкоме, каб параіцца, каб неяк вырвацца з крытычнай сітуацыі. Хітрун жа Каваленчык! Пілюлі... Ды я... Сапраўды, сказаць няма чаго — біты... Праўду ён пра сябе сказаў».

Нарада ў райкоме праходзіла па-дзелавому канкрэтна, арганізавана. Па ўсім было відаць, што не час цяпер доўга засядаць, спецыялісты, кіраўнікі больш патрэбны сёння на месцах, у сваіх гаспадарках. Паставіўшы перад прысутнымі канкрэтныя задачы, першы сакратар райкома партыі Цвяткоў прапанаваў, калі ёсць у каго што сказаць, выступіць. «Толькі па сутнасці справы, канкрэтна», — папярэдзіў ён.

Выступіла ўсяго чатыры чалавекі. Чацвёртым быў Будніцкі...

К абеду дождж уняўся. Прасвятлела крыху неба — здавалася, вось-вось пырсне з-за аблокаў сонечны россып

і ўсё навокал загамоніць, ажыве, заспявае. Ды дзе там! Святлейшыя лапікі ў небе зноўку неўпрыкмет пачалі зацягвацца шэрымі хмарамі, і складвалася ўражанне, што гаспадар зацягвае фіранкі на вокнах: пара рыхтавацца да сну, на дварэ цямнее, адбой. Але ці спаць жа цяпер!

У самай сваёй моцы дзень, а здавалася — браўся надвячорак. Такія цуды прыроды сёлета — нярэдкасць, бы нейкая ўзаконеная адметнасць жнівеньскіх і вераснёўскіх дзён, не кажучы ўжо пра ранейшыя месяцы — чэрвень і ліпень.

— Ніколі б не падумаў, што мой галоўны так прыгожа ўмее выступіць,— здзіўляўся не без падманлівай сімпатыі да Будніцкага Каваленчык, на вялікай хуткасці гонячы «уазік» назад у калгас.— Чык-чырык — і парадак, двума сказамі ўсё на месца пастаўлена. Гэта, канечне, усё добра. Заўваж, Алесь, добра ўсё тое, што добра канчаецца,— старшыня, як і не раз раней, з цяжкасцю павярнуў голаў да Будніцкага.— Г-гы-эм... Я, прызнацца, не чакаў... А ты, бач, з характарам, са сваімі, та-сказаць, уласнымі думкамі, са сваім светапоглядам...

— Правільна паступіў Алесь. Талкова гаварыў,— пачаў здалёку заступацца за Будніцкага Пётр Карнеевіч, бо добра ведаў Каваленчыка і разумеў, што ўсё ж нешта

старшыні не спадабалася ў такой вольнай ініцыятыве іх малодшага таварыша. Як-нікак, а вылез наперад, а ён, Каваленчык, не з тых, хто любіць, калі што робіцца — няхай і добрае, карыснае — без узгаднення з ім, спадцішка.— І пахвальна, што не хто іншы, а наш, бароўскі, напамніў хоць бы і пра сярпы тыя ды косы.

— Яно, канечне, сказаць лёгка,— няпэўна падтакнуў Каваленчык.— Толькі б параіцца папярод можна было, га, Будніцкі? — Старшыня хітравата падміргнуў аграному.

Пэўнае маўчанне.

— Верна, параіцца варта было б,— суха прамовіў нараэце Алесь.— Ды не думаў жа я пра выступленне. Само неяк...

Каваленчык крутануў галавою:

— Так не бывае, не-а. З чаго б яно само?

Будніцкі адчуў, як да твару падступілася гарачыня. Можа, і сапраўды, не трэба было?.. Не, трэба!

Каваленчык, відаць, баяўся, што Будніцкі ўсё ж адціснуў яго на задні план, заслانیў сваёй шырокай і рослай постаццю.

— Пра ўсё ты, Алесь, гаварыў правільна,— зноў парушыў маўчанне ў машыне старшыня.— І пра тое, што зямля ў нас пясчаная і балоцістая ёсць, што да кожнай

рэцэпт падбіраць трэба. Хвалю. Сказаў, параіў нават які. Тут ты малайчына. А вось пра косы ды сярпы ты дарэмна, дарэмна, хлопец, не той час...

Чаго-чаго, а пачуць такое ад старшыні Будніцкі не спадзяваўся. Ён крутнуўся на месцы, знячэўку штурхануў локцем Веру Жарко, але хуценька папрасіў прабачэння і крануўся рукой пляча старшыні:

— Пачакайце, Язэпавіч, штосьці тут мне не зусім зразумела! Выходзіць, мы з вамі ў розныя бакі едзем, хоць і на адной машыне. Бач ты — пра сярпы ды косы дарэмна! А калі трэба? Калі выйсце адно — да сярпоў вярнуцца, што тады, га?

— Не гарачыся, Алесь,— прыціснуў руку Будніцкага Пётр Карнеевіч.

— Вось менавіта — не гарачыся,— варухнуўся на сядзенні Каваленчык, дабавіў газу, і машыну закідала на няроўнасцях: здавалі нервы ў старшыні, хоць і стараўся трымацца ён спакойна.

— А чаго мне гарачыцца? Кажу тое, што ёсць. Праўдую матухну. У зале дык вы мне галавой ківалі: маўляў, правільна, талкова, Будніцкі, а тут, калі вас паслухаць...

— Ды то ў зале,— усміхнуўся Каваленчык.— Там пад музыку галоўнае кіўнуць, у рытм, та-сказаць.

— Не, трэба было ўстаць і сказаць: я — супраць. Будніцкі — самадумец. Што ж гэта, люд добры, робіцца: людзі ў космасе цуды твораць, а мы, браточки, да сярпоў вяртаемся ды кос... Памрэм, а не адступім назад, да старога!.. Дык не, там — маўчок.

— А між іншым,— глянуў на старшыню Пётр Карнеевіч,— наконт сярпоў ды кос райком параіў, дзе ў тым надоба ёсць, вярнуцца.

— А то без яго не ведаюць людзі, што рабіць,— абьякава махнуў рукой Каваленчык.

— Ведаюць не ведаюць, а пра гэты інструмент, асабліва пра сярпы, і забыліся.

— Малайчына, напамніў, — ніяк не стыла старшынёва іронія.— А ты, Будніцкі, вазьмі ды падлічы, у што нам хаця б гэта вылеціць? У ка-пе-еч-ку! Возьмем мы на забалочаных лапіках жабіны прыгаршчы, а валтузні будзе — сам бог ведае колькі. Глядзець далей трэба, хлопец, а не красалам іскры высякаць.

— Дык што, кінем, не будзем зусім убіраць? — не змог зразумець да канца, здавалася, старшыню галоўны аграном.

— Пад касілку — і справы той,— адрэзаў Каваленчык,— Што тут бэrsaцца?

— Кармоў, Язэпавіч, у нас і так будзе назапашана ўдосталь. А што мы дзяржаве дадзім замест хлеба? — як заўсёды, спакойна трымаўся партыйны сакратар:— Будніцкі за год работы ў «Перамозе» ніколі не бачыў яго выведзеным, як кажуць, з цярпення.

— Выкруцімся.

— Сіласам людзей не кормяць.

— Бачу, і ты, Карнеевіч, Будніцкага лінію гнеш. А падумай: наашвэндаемса мы з палеглай збажыной, шыш збярэм, а людзям заплаці. Сабекошт цэнтра нам ого будзе! Сярпы ды косы, што электралічыльнік, накруцяць нам...

— Цю-ф-ф,— вырваўся лёгкі свіст у Пятра Карнеевіча.— Старэеш ты, Язэпавіч, старэеш...

Каваленчык кінуў злосны, нервовы позірк на парторга.

— Паправіць я хачу цябе, паважаны. Не, не Будніцкага, як кажаш, гну лінію, а нашай партыі. А ў цябе апетыт, відаць, прападае. Апетыт да ежы, а не да грошай. Не забывай, Язэпавіч, што людзям хлеб натрэбен. Усім людзям. Хлеб! Ім няма ніякай справы да твайго мяшка з грашыма. Яны пра Каваленчыка і чуць не чулі. А пра хлеб — начутыя. Змалку, ад калыскі... А на сабекошт не глядзі. Хлеб, па шчырасці кажучы, на грошы на

пераводзіцца. Ён — бяцэнны. А людзям, што сярпы возьмуць у рукі, заплаці добра, удвая нават. Не шкадуй грошай. За кожны колас біцца, змагацца трэба, Язэпавіч.

Каваленчык маўчаў. У Будніцкага было хораша, радасна на сэрцы: у парторгу ён нібы ўпершыню ўбачыў чалавека, з якім можна ісці хоць на край свету, які цябе зразумее ў самую цяжкую хвіліну, працягне руку дапамогі, калі ў тым толькі надоба будзе. Па шчырасці, дык парторг толькі сёння адкрыўся такім яму. Раней, відаць, проста падставы не было для гэтага...

Алесь глянуў на Веру, на Яўгена. Упершыню за ўсю дарогу твары тых кранула лёгкая, прыемная ўсмешка, і Будніцкаму здалося, што няма за тэнтам «уазіка» ніякай непагадзі, ёсць людзі, добрыя, нястомныя і шчырыя працаўнікі, якія здольны зрабіць у любое надвор'е дзень сонечным, ласкавым...

* * *

— Ты куды прэш, падшыванец?! Зіркачы павылазілі, ці што? — дзед Сёмка ішоў у поле ўжо не з кошыкам, а нёс на худым плячы з'ездзеную «дзевятку» — касу, на яго думку, залатую: цяжка прыпомніць, які год свішчуць пад ёй травы, і зносу выраб не ведае. Ганарыўся дзед Сёмка сваім даўнім набыткам у сельмагу. Пашэнціла яму ці

сапраўды дзед майстра выбіраць косы — нялёгка сказаць, але кожны з бароўцаў, каму патрэбна новая каса, цягне ця- пер Сёмку за рукаў — каб дапамог выбраць.

І вось цяпер, калі дзед шыбаваў у Рэпішча, Мішка Жабрак, шафёр калгасны, вазмі ды ледзь і не зачапі ўмысна бартом грузавіка тую Сёмкаву «дзевятку». Стары якраз перабягаў дарогу, а Мішка ўмеціў і трохкі газануў... Перапалохаў дзеда, бачна было, здрава. Сёмка ажно пабялеў тварам, доўга таптаўся потым на месцы, уторкнуўшы кассё ў зямлю, і махаў услед кулаком.

— Супастат Жабрацкі, шахвёр-небарака. Табе каня б я не даручыў, сукін сын, не тое што...

А Мішка выгледваў з кабіны і давіўся смехам. Хлопец-зух, ён няпроста так выкінуў чарговы нумарок: поруч з ім сядзела Галя Шавейка, да якой Мішка заляцаўся, ды пакуль што дарэмна. Для яго Галя — дзеўка-камень: б'е хлопец толькі лбом, а карысці пакуль ні на грам. Вось і гэты фінт абярнуўся для яго не звонкім дзявочым смехам, на які ён разлічваў, а яе строгім папрокам:

– Жаніцца пара, а ты ўсё яшчэ дзяцінішся. Будзе камусьці падарунак... Тэлевізар з адной праграмай.

Мішка вёз Галю на жытнёвы палетак, куды сёння з раніцы пацягнуліся бароўцы. Крыху праяснілася, шэра-

надакучлівае неба падзяўблі светлыя лапікі, і здавалася, каб шугануў там, уверсе, вецер, то параскідаў бы ён тыя калматыя аблавушыны, даў бы нарэшце зямлі і людзям жаданае сонца.

Але няма яго, гарэзы-ветру, няма ўцехі і ад сіноптыкаў: Будніцкі штораніцы насцярожваў слых, але «Сож» баіць старую песню — ападкі ў выглядзе дажджу, пахмурнасць, толькі зрэдку заікнецца пра кароткатэрміновае праясненне. І тое — «месцамі на рэспубліцы». А ці трапляла «Перамога» пад тое месца?

Калі Будніцкі прыехаў на ІЖы пад Рэпішча, дзед Сёмка ўжо быў там у цэнтры ўвагі: нешта расказаў вяскоўцам, і тыя хапаліся за жываты, дружна рагаталі.

Людзі павярнуліся да Будніцкага, адказалі на прывітанне, але потым зноўку скіравалі свае позіркы на Сёмку: давай, Сідаравіч, далей, няхай і аграном паслухае!

Будніцкі падышоў бліжэй да натоўпу, моўчкі стаў збоку. Сёмка бліснуў вясёлымі вочкамі на агранома:

— Яны тут вось, Пятровіч, гадаюць, — і апісаў наўкруг рукамі, — па колькі збажыны можна з кожнага гектара тут узяць. Сяргей дык і кажа: па дваццаць цэнтнераў. Камсамол за яго, вядома. Камсамол — народ віхрасты! Эх, ёлкі-палкі, а я кажу — не, не па дваццаць...

—У сярэднім, Сідаравіч, павінна быць,— праціснуўся з натоўпу бліжэй да дзеда Сяргей.

Сёмка хехекнуў, матнуў галавою.

— Бач ты, у сярэднім... Па дваццаць... Паслухай, неба-рака, што я табе скажу пра гэтае самае сярэдняе. Вось табе і будзе ў сярэднім! Гэта як у Мар'і было два ўхажоры, а ў Дар'і — ніводнага, а ў сярэднім у іх — па кавалеру.

Грымеў рогат. А Сёмка, задаволены сваёй байкай, трапна пушчанай своечасова ў гурт, злёгка кратаў «вась-міклінку», якая роўна сядзела на ягонай лысіне, нібыта меў намер упэўніцца, ці не зляцела яна долу ад такой дру-жнай смехатні. І бліскаў раз-пораз сваімі маленькімі круг-ленькімі вочкамі на Будніцкага: радавала, канечне ж, што і агранома крануў яго жарт.

Як толькі смех апаў, схлынула з твараў весялосць, Сёмка, глянуўшы на Будніцкага, бы спытаўшы дазволу, прыставіў да нагі кассё, узбудзёрыўся і з армейскай узнёсласцю падаў загад:

— На аднаго лінейнага, паўзводна... Пт-фу ты, матры... Які тут узвод — адны бабы! Пайшлі, словам, дзеўкі ў атаку! І вы, рабятня, не адставаць!

І ён імкліва, як і ў свае ранейшыя гады, шпарка ўзяў напрамак да жытнёвага поля.

— Глядзіце, дзеўкі, ды і хлопцы-канатошцы, як з ёй распраўляюцца, выбрыкні-забрыкай!

Стары спыніўся ў якім метры ад збажыны, перакінуў касу ў левую руку, выцягнуў з-пад раменьчыка мянташку, спрытна зашаркаў ёю: «Ш-шах, ш-шах, ш-шах...» Потым папляваў на далоні, пацёр імі і, падміргнуўшы купцы людзей, так, на ўсялякі выпадак, каб ведалі нашых, занёс касу для разгону, пусціў яе з усяго размаху па сцяблах. Зашаркацела каса, а дзед ажно ўпрысядкі захадзіў, згінаўся і выпростаўся, бы паплавок з гусінага пяра ў час клёву.

За ім павёў пракос Сяргей Хацкоў, за Сяргеем — астатнія хлопцы і мужчыны. Будніцкі ж павёў жанчын далей, туды, дзе была асабліва нізкая мясціна; збажына стаяла ў вадзе, і развярнуцца там можна было толькі сярпамі.

— Адно выйсце: набраў добры абярэмак — і на край, на ўзлобак яго, — тлумачыў жанчынам аграном. — Ратаваць трэба хлеб, жанкі. От. Ды з сярпамі будзьце паасцярожней. Не мне вас вучыць...

— Так і на край, — уздыхнула Соня Каробачка: дзяўчыне хацелася хоць як звярнуць на сябе ўвагу агранома, таму яна сказала так і тут жа, не дачакаўшыся ні слова, ні

позірку, падалася за жанчынамі, толькі раз-пораз утойна выбіраючы момант, каб вокамгенна азірнуцца, глянуць на Будніцкага. А ён, Алесь, паадстаў — загаварыўся з Галяй Шавейка — і ступаў, высока падымаючы ногі, следам за жанчынамі, якія шчабяталі наперадзе, плылі бялюткімі чародкамі.

Вось і зноў Соня вылучыла момант, зірнула, бы зайчыкам ад люстэрка, на Алеся. Ён спыніўся: стаяў нэўны час нерухома, у задуменні, а нотым зноў глянуў на дзяўчыну. Іх позіркі і на гэты раз сустрэліся. І першым чамусьці засаромеўся ён, аграном.

Соня... Цудоўнае імя. Нейкае рамантычнае, загадкавае. Упершыню пачуў пра дзяўчыну Будніцкі ад Галі Шавейка. Якраз сабраліся яны, камсамольцы і моладзь, у адзін з зімовых вечароў у клубе, каб пагаварыць наконт мастацкай самадзейнасці. Доўга спрачаліся тады. Накідалі на аркуш паперы прыкладныя нумары, якія толькі заставалася падгабляваць,— не сядзяць без песні хлопцы і дзяўчаты, але канцэртная праграма яшчэ не складвалася. Чагосьці ўсё ж ёй не хапала. Тады Галя і ўспомніла пра Соню. «Сонькі нам не стае,— сказала з сумам у голасе.— Эх, і майстра ж яна публіку развесяліць! Бывала, на мясцовыя тэмы такіх прыпевак навядумляе,

што клуб хістаецца ад людской весялосці. А што, дзеванькі, калі я напішу ёй у тую Вічугу, каб вярталася. Мая маці ўчора бачыла Соньчыну. Жаліцца Матруна, што і не надабаецца ёй ткачыхай быць. Сумна, кажа, ды і вёска сніцца».— «Напішы, Галя, няхай едзе, чаго там,— загаманілі дзяўчаты.— А вось і цуд будзе, га? Скажы, што і ў нас цяпер някепска стала. Канцэрт рыхтуем, напішы... У суседнія вёскі ездзіць будзем». І Галя напісала. Відаць, адразу, бо праз колькі тыдняў Соня Каробачка крочыла ўжо вуліцай роднай Бароўкі, а на другі дзень завітала яна ў канцылярыю калгаса, да Будніцкага, каб стаць на камсамольскі ўлік.

—Вы будзеце сакратар? — запыталася дзяўчына ў таго яшчэ з парога.

—Я.

—Прыехала вось...

Алесь устаў з-за стала, ступіў насустрач дзяўчыне, падаў руку.

—Звяртаннем вас. Пазнаёмімся? Алесь.

Соня таксама назвалася.

—Чуў я пра вас многа добрага. Цудоўна, што вярнуліся.

Алесь пэўны час глядзеў на дзяўчыну і чамусьці не мог падабраць належных слоў, бы пракаўтнуў іх усе, а потым усё ж знайшоўся:

— У нас, Соня, такія вось справы. Думаем неяк цікавей трохі зажыць, ці што... Вечары адпачынку праводзіць, дыскусіі розныя. Вось і канцэрт...

— А Галька пісала! — абарвала Алесь Соня і пачала ўспамінаць, як ездзілі яны раней, школьніцамі, выступаць нават у суседнія Палянінаўкі, як цёпла іх там сустракалі, а Зінка, пяюха з пяюх, ухітрылася і закахацца ў прыгожага хлопца, замуж выскачыла потым за яго. Вось, маўляў, якія былі канцэрты!

Соня ажывілася, расказвала з захапленнем. Той толькі паспяваў ківаць ёй галавой, пагаджацца.

Танклявая, бы маладая таполя, рослая, з прыемным тварыкам, на лоб якога спадала русыявая грыўка,— Алесю яна напамніла хутчэй за ўсё старшакласніцу, чым дзяўчыну з тэкстыльнага гарадка. Соня, развітваючыся тады з Будніцкім, падкрэсліла:

— Толькі на нашых бароўцаў націскаць трэба.

Алесь моўчкі ўсміхнуўся ёй. Непасрэднасць, шчырасць Соні спадабаліся яму.

Канцэрт добра прынялі вяскоўцы. Асабліва моцна, натхнёна пляскалі дарослыя і дзеці ў далоні, калі Соня пад акампанемент баяна спявала:

Што й казаць, у нас цяпер

У калгасе лазня.

Пасля дожджыка ў чацвер

Ля яе завязнеш.

Алесю тады трохі непрыемна было ад думкі, што без яе, Соні, наўрад ці і канцэрт удаўся б. Да таго ж дзяўчына яшчэ і ў інтэрмедыях першай струной была. Вяскоўцы помнілі Соню па ранейшых выступленнях на сцэне, аўтарытэт яе не выстыў у іх, таму не шкадавалі для артысткі апладысмантаў, шчодро адорвалі імі кожны яе выхад на сцэну.

Пазней Алесь адчуў, што чымсьці ўсё ж прыглянулася яму Сонька, чымсьці прываражыла. Ды і сама яна паводзіла сябе з ім так, як паводзяць звычайна сябе дзяўчаты з тымі хлопцамі, па якіх баліць сэрца, па якіх сохнуць,— на адлегласці, асцярожна, іншы раз баючыся сказаць лішняга слова, а калі ўсміхнуцца, то ўжо прыгожа, чароўна.

Ці то па вёсцы папоўз ужо слых, ці Агаце ўдалося дапытаць Соньку, але ўсё ж яна надоечы, бы маці, не

прамінула клапатліва, асцярожна сказаць Алесю: «Нешта ты рана з клуба вяртаешся... А мо там, у тваёй Камароўцы, сохне хто? А то вось Сонька — чым не дзеўка...»

Алесь тады нічога не сказаў Агаце. Адно хітравата ўсміхнуўся, сабраўся і моўчкі выйшаў на двор.

Вечар стаяў ціхі, бедны на зоркі. Было нозна. І толькі рэдкі брэх сабак напамінаў, што недзе ў густым змроку згубіліся хаты бароўцаў, цепліцца жытло.

Ён чыркнуў запалкай — сабраўся выкурыць перад сном цыгарэту, як пачуў непадалёку ад сябе лёгкі шоргат — няўпэўненыя крокі. Насцярожыўся. Запалка якраз разгарэлася, і Алесь працягнуў яе на выцягнутай руцэ перад сабой, стараючыся высветліць там чалавека, якому таксама, як і Алесю, нешта не спіцца. Запалка дагарэла, апякла палец, а чалавек, што набліжаўся да яго, спыніўся, затаіўся ў змроку. Алесь чуў яго дыханне... Яе... «Соня!» І ён ціха, усхвалявана сказаў у цемень:

—Позна гуляем.

—Угу,— пачулася адтуль.

—Вось перад сном дай, думаю, прайдуся.

—А я ад Галі вяртаюся.

Алесь наблізіўся да Соні. Яна стаяла блізка перад ім, дыхала ў твар цёплым паветрам, і Будніцкі заўважыў — не мог не заўважыць,— што дзяўчына хвалюецца не менш, чым ён, нават дыханне яе трапяткое, няроўнае.

—Давай я цябе, Соня, правяду да хаты,— асмеліўся Алесь і крануўся яе рукі, не, дзяўчына не адмахнула, пакорліва пакрочыла побач з Алесем.— Усё роўна прагуляцца намерыўся...

Сказаў так і пашкадаваў. Выходзіць, ён проста так ідзе вось зараз побач з ёй, ад няма чаго рабіць. «Усё роўна прагуляцца намерыўся...» А ў самога на сэрцы было прыемна і лёгка. І крыху трывожна. Калі б Соня адмовілася ад яго прапановы, што было б тады? Ён стараўся не думаць пра гэта. Баяўся. Мусіць, так і застаўся б стаяць ля веснічак Агацінай хаты, разгублены і прыніжаны, з карабком запалак і цыгарэтай. Стаяць і глядзець услед.

Але добра, што ўсё так атрымалася.

—Не сумуеш па горадзе? — спытаў Алесь, калі яны прайшлі моўчкі вуліцай.

—Як сказаць... Жыла ў Вічузе, то ў Бароўку, здавалася, пехам падалася б. Прыехала дадому — фабрыка перад вачыма стаіць, інтэрнат. Дзяўчаты ўспамінаюцца... Гм,

мы там амаль з усёй краіны сабраліся. Цікава было,— Соня разгаварылася.— Пішуць, што нашаму брыгадзіру Героя Сацыялістычнай Працы прысвоілі. Ды я і сама ў газеце чытала. Яна і мяне вучыла...

—Зямля, Сонечка, круглая: адкуль узляцеў, туды і вернешся.

—Гэта, канечне, так...

—Рана ці позна. Хоць дзесяць, дваццаць гадоў пражывеш далёка ад бацькоўскай зямлі, а сніцца, успамінацца яна будзе. Абавязкова. Бо гэтыя мясціны навечна застаюцца ў сэрцы, не выціснеш іх адтуль. Так ужо, відаць, склаўся чалавек.

— Не ведаю...

— Не-не, Сонечка, так. Глядзі на Кухцю: век, лічы, на Кубані пражыў, а пад старасць не вытрымаў — прадаўся ды і назад у Бароўку. А што, думаеш, салодка яму там жылося? Не сказаў бы. Ну, дастатак быў, вядома,— людзі там заможна здавён жывуць, а вось унутры ў Кухці пуста было, чагосьці не хапала. Як — чагосьці! Зямелькі, на якой першы крок зрабіў, не было. Так што зямля круглая...

— Ой, хату маю прамінулі,— спахапілася Соня, спынілася.— Я пайду.

Алесь глядзеў на дзяўчыну і маўчаў. Не ведаў, што і сказаць. Разгубіўся. Не хацелася яму заставацца аднаму, адпуская ад сябе Соню. Пахадзіць бы яшчэ хоць трохкі, пагаварыць. Нібы ўпершыню адчуў Алесь, як добра было яму побач з дзяўчынай, хораша.

— Я пайду,— зноў сказала Соня.

Алесь узяў яе маленькую цёплую далонь у сваю, лёгка сціснуў, расслабіў пальцы.

— Ідзі,— прамовіў ціха, з сумам.

— Добрай ночы...

— І табе таксама.

Тыя кароткія хвіліны, праведзеныя познім вечарам з Соняй, успаміналіся Алесю з асаблівай прыемнасцю, асаодай, як нешта незвычайнае, адметнае ў ягоным жыцці. І калі яму не хапала чагосьці для настрою, ён успамінаў тады Соню, бачыў зноў яе побач з сабой, чуў трапяткое дыханне, і ўсяродку цяплела, абдавала прыемнай гарачынёй.

То была першая і пакуль апошняя іх сустрэча пад летнім небам, усеяным рэдкімі зоркамі. Смешна сказаць каму, а не атрымлівалася: позна заканчваліся планёркі ў канцылярыі, трэба было і на калгасным таку розныя праблемы вырашаць, і ў поле заглянуць, дзе ракаталі

камбайны. І хоць ён днямі матаўся туды-сюды на матацыкле, аднак Соню не страчаў, а ехаць да яе хаты не рашаўся. Як ацэніць такі візіт старая Матруна?

І вось цяпер дзяўчына паглядае раз-пораз у бок Алеся. Ён ловіць яе нясмелыя позіркі і думае: «А яна, мусіць, і самая прыгожая ў Бароўцы...» Алеся робіцца сорамна перад Соняй. І страшна: чаго добрага, і ўхарошыць неўпрыкмет хто іншы, не адзін жа ён у вёсцы хлопец... Алеся ідзе да матацыкла, адвязаў касу. Таропка сабраў яе і пачаў весці пракос. Мужчыны ўжо далёка. Вунь дзед Сёмка дзе! Амаль на другім канцы поля мільгае яго «васьміклінка». Узрушаны і радасны, Будніцкі прыспешвае за касцамі.

Дзесьці перад абедам, калі на лузе побач з жытнёвымі палеткамі стаялі акуратныя копкі і дзед Сёмка, змераўшы іх задаволеным позіркам, падаў голас на перакур,— Будніцкі першым ускінуў касу на плячо, чым даў ведаць, што і сапраўды пара адпачыць, у поле прыкаціў Каваленчыкаў «уазік». З яго вылезлі двое — шафёр Мішка Сіроткін, пастаянны вадзіцель старшыні, доўгі і сухі, што леташняя трэска, і незнаёмы хлопец у акулярах. Зусім малады, відаць, яшчэ і не ведае, як трымаць у руках

электрабрытву, ён моўчкі крочыў за Мішкам Сіроткіным, раз-пораз напраўляючы на плячы вялікую чорную сумку.

—Алесь Пятровіч, да вас,— паказаў шафёр на хлопца.— З газеты...

Карэспандэнт кіўнуў, быццам падкрэсліў, што Мішка Сіроткін на самай справе не хлусіць, кажа праўду. Павіталіся. Газетчык сказаў галоўнаму аграному, чаму прыехаў у калгас. Заданне ў яго было адно — зрабіць некалькі здымкаў для «раёнкі», і таму прасіў Будніцкага назваць перадавікоў, а пры магчымасці і праехаць разам.

—Пачнем вось з дзеда Сёмкі,— не думаючы доўга, сказаў галоўны аграном.— Чым не кандыдатура! Пенсіянер, ветэран, а спрыту ў рабоце — хоць адбаўляй. Нос любому ўцерці можа.

Сёмка, на здзіўленне ўсіх, маўчаў ды слухаў. Бы не чуў, пра што вялася гамонка.

—Так, запішам,— фотакарэспандэнт выцягнуў з сумкі блакноцік, ручку.— Як прозвішча?

—Церашонак,— падказаў нехта.

—Далей?

—Сёмка.

—А хіба ёсць такое імя? — не ўцяміў газетчык.

—Калі б не было, дык і не гаварылі б.

—Хопіць, хлопцы, жартаваць,— перапыніў гэты дыялог Будніцкі.— Чалавек на рабоце... Сямён Сідаравіч, пішы.

— Запішам.

— Дык што ж гэта выходзіць,— не вытрымаў нарэшце Сёмка, падступіўся да хлапца ў акулерах.— Захацелі — і запісалі. А я дабро даваў?

Фотакарэспандэнт разгублена глянуў на галоўнага агранома.

— Нічога, Сідаравіч, нічога. Дарэмна хвалюешся. Няхай увесь раён ведае, што ёсць у «Перамозе» такія вось гвардзейцы. Не ўпарціся.

— Яно б можна і не ўпарціцца, канечне,— Сёмка перадыхнуў, памаўчаў.— А на справе што атрымліваецца: праслаўляць будзеце Сямёна Сідаравіча, а не мяне. Я ж — Сёмка. Сёмка я. А то выдумалі — Сямён, ды яшчэ Сідаравіч. Такога дзеда ніхто і не ведае ў нас. Праўду кажу, га? Ну скажы, Сяргей, хоць ты ім.

Той-сёй усміхаўся.

— Калі здымак добры будзе — пазнаюць. Можна і зусім без подпісу.

— Э не, брат, не,— не пагаджаўся дзед.— Тут пытанне рабром павінна стаяць: ці я, ці Сямён Сідаравіч.

Гаманкой чародкай наблізіліся да гурту жанкі. І папракнулі, вядома ж, мужчын, што тыя цішком адпачнуць надумалі, а ім і ніякага знаку не падалі. Але Сёмка ўзняў уверх руку, цыкнуў, і ўмомант зрабілася ціха.

— Гусі,— прамовіў без усялякага на тое абурэння дзед.— Га-га-га... Вы тут лепш вось загадку адгадайце.

— Ну, а чаго ж, давай, дзеду,— першай прыняла выклік Вера Аўдзеева.— Толькі калі яна па нашых зубах. А то задасі... Хі-хі...

— Па вашых, па вашых. Дык слухайце. Скажыце, хто я?

Жанкі пераглянуліся.

— Як хто? Сёмка! — бойка адказала Вера.

— Правільна, от правільна! Ну, дык ведаеце цяпер, хто я,— з выглядам пераможцы глянуў Сёмка на фотака-рэспандэнта.— То-та ж і яно...

— Хопіць, хопіць, Сідаравіч,— рашыў суняць нарэшце дзеда Будніцкі.— Ты, гляджу, і ў рабоце першы, і пасля яе... Заўсёды на перадавой. Ну і малайчына! Але чалавеку трэба сфатаграфавачь цябе, а то вунь, бачыш, хмарка павісла. А ў яго — заданне...

Сёмка ўслед за Будніцкім паглядзеў на неба.

— Зачапiлася якраз над намі, матры яе. Тады ж чаго стаім, га? Адпачылі — хопіць. Харошага патрошкі.

Будніцкі кіўнуў фотакарэспандэнт: маўляў, усё будзе ладам, цікуй за дзедам. І калі Сёмка павёў пракос, перад ім скакаў той хлопец з чорнай сумкай на плячы. Ён то прысядаў на калена, то нахіляўся і — пстрыкаў раз-пораз фотаапаратам. А дзед, як ні ў чым, рабіў сваю справу, не звяртаў аніякай увагі на газетчыка, яго прысяданні і ўставанні.

Дзед Сёмка быў у рабоце такім, як заўсёды,— дзелавітым і сур'ёзным.

— Усё па чыну? — спытаўся Алесь, калі фотакарэспандэнт падыходзіў да яго, на хаду ўкладваючы апаратуру ў сваю чорную сумку.

— Кадрык будзе надзіва! — твар таго свяціўся радасцю.

— Ну, тады паехалі, а то ў мяне часу малавата,— паспяшаў Будніцкі.— Значыць, да камбайнаў?

— Ага,— кіўнуў фотакарэспандэнт.

— Як цябе хоць завуць?

— Васілём. А вас, ведаю,— Алесь Пятровіч.

— Карэспандэнты ўсё знаюць?

— Але ж работа такая. Дарэчы, у мінулым годзе я ў «Перамозе» якраз у час жніва і быў. Тады без агранома,

здаецца, Каваленчык круціўся. Сам вазіў... А на гэты раз да вас прыставіў: у мяне, кажа, цяпер ёсць каму — шукай Будніцкага. А дзе ж ён, пытаю. Дзе сярпы ўбачыш, там і яго... А я, кажа, у Журавічы: там двухстволкі прадаюць. Вось сняжок ляжа — і будзе Каваленчык па заячых слядах блукаць. Хопіць, напрацаваўся... З чаго б ён так, га, Алесь Пятровіч, шчыраваў перада мною?

Фотакарэспандэнт глядзеў на Будніцкага. Галоўны аграном маўчаў. Так моўчкі яны і селі ў машыну, моўчкі і крануліся.

Ехалі ў першую паляводчую брыгаду. «Узлік», а ён і сапраўды ўсюдыход, хоць і цяжкавата, але ўпэўнена шоргаў гумавымі падэшвамі па разбітых каляінах.

— Эх, дарогі,— уздыхнуў Мішка Сіроткін, моцна трымаючы баранку.— Завідаўцы нас за пояс заціснулі. У іх — бы той горад: і тратуарчыкі табе, і асфальт па вуліцах ляжыць. А ў нас... Што ў сяле, што за ім — ні праехаць ні прайсці. Нэ-нэ-нэ-э-э,— падганяў, бы каня, сваю машыну Мішка Сіроткін, якая ішла роўна, паслухмяна, а потым пад горку пачала ўхаластую круціць коламі, пакуль не знайшла за што ўчапіцца, ад чаго адштурхнуцца.— Ось ма- лодчык! Ось... Н-нэ-нэ-э-э-э...

Выбраліся на больш-менш роўную дарогу, і шафёр з палёгкай уздыхнуў, на яго лбе, бы на лабавым шкле дажджынкi, віселі кроплі поту. Ён змахнуў іх далоняй, палез у кішэню па курава.

— Прапаноўваў завідаўскі старшыня Каваленчыку: давай, кажа, Язэпавіч, на дваіх дарогу ад тваёй Бароўкі да Завідаўкі возьмем,— пыхнуўшы дымком, сказаў шафёр.— І рэальна, я павінен сказаць. Мы цягнем асфальт да Лосеўкі, а яны далей. Якраз пароўну. Дулю паказаў Каваленчык Платонаву. І без твайго асфальту пражывем, кажа. Упёрся, хоць ты трэсні. Толькі цяпер вось па іхняй палавіне і прамчыш са смакам, а на нашай тэрыторыі накулдыхаешся так, што і ў сне гойдае. Прама аж не хочацца выбірацца ў той рэйс, бывае. А трэба. То тарфакрошку вазіць, то дровы. Ды мала якую трасцу! Дарогі, словам,— мукі нашы і трывогі...

«Уазік» уехаў у вёску, прамчаў побач з канцылярыяй.

— Шурык нанёс візіт,— кіўнуў у бок «Масквіча», які стаяў ля самага ганка, Мішка Сіроткін.

— Сын Каваленчыка? — глянуў фотакарэспандэнт на Будніцкага.

— Ён.

— З'ехаў, выходзіць, хлопец?

— Даўно-о-о...

— Як — даўно? Летась жа першынство на жніве трымаў! Я нават у абласную са здымкам прабіўся...

— Летась... Тры гады запар браў Шурык водпуск на час уборкі, ці як там,— націскаючы на педаль тормаза, сказаў Мішка Сіроткін.— У горадзе ён, як і школу скончыў. У тэхнікуме выкладае. Рукі ў хлопца, прама скажу, залатыя. За што ні возь- мецца, дык толк знае. Але што кепска: толькі там Шурык рукі свае і прыкладае, дзе навар ёсць, дзе капейкай, і добрай капейкай, пахне. Сёлета які заробак у камбайнера? Дзесяць мінут працуе, дваццаць стаіць. Матае і матае на барабан... Не разгонішся асабліва. Бач, і Шурык скеміў — ці бацька падказаў — што не надта ўхопіш. Толькі вось па выхадных і наведваецца. А ў водпуску, точна ведаю. Планаваў, канечне, сесці на новенькі «Колас», ды непагадзь яму напартачыла.

«Разгаварыўся нешта Мішка Сіроткін,— падумаў пра шафёра Будніцкі.— Такое з ім не часта здараецца...»

Як толькі паехаў Буднідкі, у полі пад Рэпішчам дзед Сёмка не даваў спуску нікому, моцна захапіў уладу ў свае рукі.

— Аграном пад'едзе, а ў нас і паказаць не будзе чаго. Марш! — загадваў ён кожнаму, хто цягнуўся па цыгарэту альбо папяросу прама на пракосе.— Перакур для ўсіх перакур, жэўжыкі.

І, паслухаўся яго той ці не, без аглядкі цягаў далей натруджанымі рукамі касу — крохкія жытнёвыя сцябліны веерам укладваліся на карэньчыкі. Відаць, сэрца чула яго, што паслухаліся, усе ідуць нага ў нагу, не адстаюць.

Але так яно і было.

І касіў бы Сёмка далей, старанна і хвацка, па баках зірнуць часу не выкраіў бы, каб нехта не шагнуў за яго спіной: «Агата нешта ляціць. З сярпом, хлопцы, гляньце. Ну і ну...» Павярнуў галаву ў бок Бароўкі і Сёмка, адкуль не тое каб бегла, але ішла даволі шпарка, ходка, валюхаючыся з боку на бок, гаспадыня Будніцкага, Агата. Сёмка ссунуў «васьміклінку» на патыліцу, на яго твары ўспыхнула хітраватая ўсмешка: на любы выпадак жыцця ў старога ёсць трапнае вясёлае слова, якое той ведае, калі і як прымяніць. Вось і цяпер яно вісела-трымалася дзесьці

на самым кончыку ягонага языка, чакала сваёй чаргі. Так і здарылася. Не паспела Агата наблізіцца яшчэ да людзей, як Сёмка, глянуўшы на суседку, шморгнуў маленькім прыплюснутым носам і спытаўся:

—А на каго ж ты, сябровачка, тэлефон пакінула?

Агата маўчала, яна дрыготкімі пальцамі паправіла хустку на затуманенай сівізнай галаве, і на яе вачах, было добра відаць зблізку, выкругліліся слязінкі. Жанчына старалася не выдаваць свайго хвалявання ці сваёй радасці — ад чаго і слёзы навярцеліся ў старой,— адварнулася, быццам хацела глянуць на свае сляды ці на яшчэ нешта, а тым часам змахнула слязінкі беражком хусткі.

—Яўхімка прыехаў...— ціха прашапталі яе сухія, дрыготкія, пасечаныя дробненькімі маршчынкамі вусны, і яна вымавіла гэтыя словы з такой цеплынёй, як гэта, можа, удасца сказаць толькі аднаму чалавеку на свеце — ёй, маці.

— Назусім? — насунуў «васьміклінку» назад на сваю лысіну Сёмка — даў той ухапіць каліва свежага гіаветра — і, мусіць, упершыню за апошнія дні не разблытваў далей клубок свайго гумару.

— Назусім, Сёмачка, назусім, родненькі...

Агата ўжо не саромелася сваіх слёз. Да яе падступіліся жанкі, стаялі побач, маўчалі. Яны таксама радаваліся, але твары ў іх былі сумнымі.

— Што вярнуўся Яўхімка — добра ета,— патаптаўся на месцы Сёмка, паглядаў ён то сабе пад ногі, то на Агату.— Свая зямля прапасці не дасць. От. А калі мо прывядзе каго — агранома я да сябе на кватэру вазьму.

— Нештачкі, Сёмачка, ты і кажаш, родненькі. У мяне цяперацькі ўжо два сыны хай будзе. І абодва пры мне. Не адпушчу. Не, Сёмка, не адпушчу...

* * *

Адышоў яшчэ адзін дзень, стомлены і шчаслівы. Дзесьці згубіўся ён у густой цемры, ляжаў у яе мяккіх абдымках, дыхаў на поўныя грудзі свежасцю позняга вечара. Адпачывала і Бароўка. У хаце дзеда Сёмкі даўно перастала падслепавата свяціцца маленькае акенца. Вусцішна на вуліцы, таму чуваць, калі прыслухацца, як нехта паклікаў хлапчука, каб той паспяшаў дахаты — хопіць, набегаўся, хіба дня мала. А, відаць, і мала. Мар'я Кудзелькіна доўга шукала недзе за калгасным садам сваю Лысуху. Гнала яе ў бок двара і на хаду чытала ненасытнай жывёліне «лекцыю». Сёстры Аўдзеевы надавалі толькі што на выгане каля малюпасенькай лазні свае звонкія галасы,

але і іх не чутно. Шафёр Мішка Жабрак піпікаў ля хаты Галі Шавейка. Доўга, настырна, а потым яго грузавік пакаціўся некуды вуліцай. Цікава, адзін сядзеў у кабінцы-хатцы — а і абсталяваў ён сапраўды кабінку пад нейкі церамок — ці была побач з ім і яна, Галя.

Ім было незвычайна хораша ўдваіх. Соня стаяла насупраць Алеся. Ён трымаў яе цёплыя маленькія далонькі ў вялікіх сваіх, як і ў той першы вечар, усміхаўся і раз-праз заглядваў у дзявочыя, вялікія і прыгожыя вочы, якія свяціліся каханнем...

— Я ж казаў табе, Сонейка, што зямля круглая,— шаптаў на вуха дзяўчыне Алесь, нібыта баючыся павысіць голас, каб нехта іх не падслухаў, не стаў цешыцца той радасцю, якая была адведзена толькі для іх дваіх і якой яны жылі ў гэтыя шчаслівыя хвіліны.— Круглая, Сонейка! Яўхім, сын Агацін, таксама вярнуўся. І добра. Мы, ведаеш, калі ўсе за рукі возьмемся, неўзабаве ўсю Бароўку, бы ланцужком, апаясаць зможам. Вось пабачыш — зможам, Сонейка! І артысты абмінаць не будуць Бароўку! Не-е... Хоць у нас і свае ёсць. Чым ты не артыстка, га, Сонька? — Алесь прыгарнуў дзяўчыну да сябе і цёплымі вуснамі крануўся Соньчыных...

Сонька заўважыла крыху пазней, вызваліўшыся ад гарачых Алесевых пацалункаў, што заўтра, відаць, дзень выдасца на рэдкасць сонечны...

Алесю не знайшлося слоў, каб нешта сказаць каханай у адказ.

Мусіць, бачыліся яму каласы на гэтай вялікай круглай зямлі...

ХРЭСЬБІНЫ Ё КРУГЛІЦЫ

Вестка аб тым, што Кругліца папоўнілася яшчэ на аднаго жыхара, ды не на абы-якога — тры кілаграмы семсот грамаў! — разляцелася па вёсцы з такой хуткасцю, што і ўявіць цяжка: толькі ж уехаў у Кругліцу дзед Макар, толькі шапнуў адной Ягорысе: «Сын у Дуні...», а на пытанне «У якой Дуні?» нават не паспеў адказаць — не спыняць жа каня, калі той ходка, галаву задраўшы, імчыць... Ягорыха, мусіць, адразу прыгадала, колькі Дуняў у вёсцы. Па яе меркаваннях, толькі адна Дуня, Хусціна, магла нарадзіць. Няўжо ж Шарыпава? Не, што вы! У яе ўжо ўнукі — жаніхі. Не, не... Ды і ад каго ж ёй нарадзіць дзіця тое, калі мужык, Хвядос, даўным-даўно загавеў — кволы быў чалавек, хваравіты... І гадкоў Шарыпавай слава богу... Застаецца адна Дуня — Хусціна.

Але ж ад каго і яна магла нарадзіць? Розуму не даць. Ягорыха ўсіх мужыкоў перабрала, хто б мог да перастаркі падкрасціся, прыладзіць ёй, калі верыць Макару, дзіця. І здагадка старой ні на каго не трапляла. І як трапіць, калі Дуня сама ў штанах ходзіць і з мужыкамі нароўні трымаецца — то шчаўчка ўлепіць каму з іх, то за вуша шкуматне, а то і рубель у складчыну свой кіне. Не пашэнціла з замужжам дзеўцы... Толькі ж паверыць цяжка было Ягорысе, што яна, Дуня, можа нарадзіць. Цяжка паверыць. Хто б іншы, тая ж Шарыпіха нават, толькі не Хусціна: Ягорыха нічога не бачыла ў ёй жаночкага — і на целе, і ў галаве. «Ой, людзі! Дык што ж гэта атрымліваецца? Дуня нарадзіла дзіця! Дуня-я! Усё роўна, каб сказалі, што Хведар мой...»

І пакацілася навіна. Макар не паспеў ля канюшні хамут зняць з каня, а тут пытаюць: «Дык праўда ета, Макар, што Дуня мальчика ў капусце знайшла?» Смык цікавіцца — ён на другім канцы Кругліцы жыве, а бач, і да яго дайшло.

—Нарадзіла. Чаму не можа, калі баба яна, калі на тое богам адпісана...

—Бытта і так. А ўсё ж мне здаецца, што ў яе цыцок няма. Чым малога карміць будзе?

Макару такое не падабаецца, ён на баку Дуні:

—Казу купіць.

Смык моршчыцца:

— Можа... Толькі што каза? Каза і ёсць каза. Каравёнку няхай просіць у калгасе. Сама малака на хверме насмокчацца, а сыну ў роце не прынясе.

З канюшні Макар вяртаўся пехам. Быў ціхі сонечны надвячорак. Сонца якраз вісела над журавіцкім бальшаком, вялікае, з густой чырванню. Стары ўспомніў пра Дуню, уявіў чамусьці яе ў промнях гэтага сонца. Бытта сядзіць суседка на ганку, стомленая, вочы сумныя і шчаслівыя. За яе спіной — дзверы ў радзільны дом. Малы спіць недзе там, а ёй, маці, захацелася пабыць адной і, можа, за доўгія гады свайго жыцця паверыць нарэшце, што яна, Дуня Хусціна, таксама цяпер паўнапраўная маці. І няхай хто цыкне! Макар заступіцца. «Цяпер ты, дзеўка, будзеш і дзіцятка сваё карміць, і чакаць, калі яно першае слова на свет выпусціць, і заступацца будзеш, калі яму хто нос падрапае... Усё будзеш. А там і ў армію правядзём твайго хлопца. Растуць дзеці, як грыбы. Асабліва чужыя. Ну, то і добра, што рашылася. Правільна. Што ты адна? А нічога! Людзі ж — яны розныя ёсць.

Розныя... Адны парадуюцца, ад усёй душы парадуюцца, а хто і не пазайздросціць твайму шчасцю...»

Макар мераў крокамі вясковую вуліцу, шырокую і ціхую, голаў апусціў долу, бы ехаў на веласіпедзе і таму баяўся, што можа трапіць кола ў якую яміну. Дуня ўжо, мусіць, насядзелася на ганку, надыхалася свежым паветрам, паднялася, зірнула ў той бок, дзе бяжыць дарога ў Кругліцу, уздыхнула і падалася ў пакой. Стары нават загадаў ёй: «Ідзі, дзеўка, ідзі. Як там малое? Ці не плача? Хто ж прыгледзіць яго, як не родная матка...»

І калі падняў Макар голаў, бо ўваччу пачало шарэць ад зямлі, заўважыў, як выходзілі насустрач жанкі, падпільноўвалі. Стаяць, бы на свята: рукі на грудзях, вочы — на яго.

— Дык праўда ета?..

— Праўда, праўда!

— Не хлусіш, Макар?

— Хлушу, хлушу!

— Яна ж уродзі і не цяжарная была?..

Макар запаволіў хаду, яго абступілі жанкі, сакаталі, бытта гускі на поплаве.

— Як бывае і што, не мне вам, бабы, расказваць,— сур'ёзна гаварыў стары.— Самі павінны знаць. От. Але

пацвердзіць мушу: калі доктар мне каня перадаваў самалічна, то сказаў: «Адважная ваша Дуня, дзед. Сама на калёсы — і ў раддом. Дзе б гэта бачана? Няўжо ў вёсцы вашай людзей няма, машын, га, дзед? Каб яшчэ трошкі, то ой-ёй-ёй!» Ён, доктар, нават языком салупнуў ад усяго, што магло б здарыцца з дзеўкай у дарозе. А вы, бабы, куды глядзелі? Куды, гэта ў вас я, Макар, пытаю? А каб у дарозе пачалося? Вы толькі пра сябе думаеце! Самі вунь па кучы панараджалі, а ёй і ў адным не маглі памагчы... Каб па-людску...

Макар пакінуў жанкам свой незадаволены позірк, павярнуўся і роўна, бы плыў, пакрочыў далей вуліцай — да жытла.

Жанкі ж пэўны час стаялі моўчкі, а потым пераглянуліся, зноў загаманілі:

— Ну, і хто ёй, Дуні, вінаваты?

— І праўдацкі! Навошта ж таіцца было?

— А ўсё ж і правільна рабіла, бабы: маглі б вы сваімі размовамі, каб дазналіся, што яна цяжарная, сурочыць...

Ну вашыя языкі!

— Ціпун табе на язык, Клава! Ціпун! Пцьфу на цябе!

— І гэта ж трэба, ай-яй-яй! Да апошняга на ферму хадзіла, маладняк усё даглядала. Усё ў фуфайцы і

фуфайцы... Дзе ты там убачыш — ці яна дзіця чакае, ці што...

—Цяжкае ў яе шчасце, бабы...

«Дурань стары! Ну, канечне ж, дурань! Навошта жанчын дакараць? Навошта? Няўжо нельга было Дуні самой прызнацца? І хто ета будзе прыглядацца да цябе, Дуня, калі ў галаве ў цябе мякіна? Э-э, хоць і пражыла ты, дзеўка, ладнага, а розуму не багата прыдбала. Каб я быў тваім бацькам, яй-бо, аддзяжыў бы — вось табе, раз не хапае ў галаве. У нас вэн калі якая ўздўмае радзіць, то год дома сядзіць, мужык перад ёй на пальчыках ходзіць, а тады яшчэ за месяц да схватак у радзільнію кладуць. А ты?..»

Жыла Дуня адна. Бацькі яе — Платон з Платоніхай — даўно сышлі з гэтага свету, ціха, непрыкметна. Былі — і няма... Вёска, можа, нават і не заўважыла, што паменела ў яе на двух жыхароў. Старыя людзі — яны і ёсць старыя: бавяцца паціху, голасу далей двара не падаюць. Таму калі не стае іх па закругленні веку чалавечага, той-сёй можа і вока прыплюснуць: «А што, яны нядаўна былі яшчэ?..» Правядуць у апошні шлях, хутка забудуцца. Нагорнецца на людзей іншы клопат, ён і займае іхнія думы. Чу- жыя людзі. Свае ж — помняць, і помняць доўга, вечна.

Не раз і не два ўспамінала, прыгадвала старых, бездапаможных бацькоў і Дуня, такіх, якімі яны былі ў апошнія дні свайго жыцця. Стаялі Платон з Платоніхай перад вачмі, з імі і размаўляла Дуня, раілася: «Адна я, татачка і мамачка, цяпер, адн... І ў хатцы маёй сумна, холадна, цяпла не хапае... Як мне далей жыць, га?» Каб хто з вяскоўцаў мог пачуць гэтыя словы, здзівіўся б: няўжо яна, Дуня, можа быць гаротнай, са слязьмі на вачах? І не паверыў бы, бо кожны ведаў яе адной — рухавай, крыху грубаватай, па-мужчынску цягавітай у працы і як быццам шчаслівай... Хоць якое ж у яе, папраўдзе, шчасце тое? Цяжка, нялёгка было зазірнуць у душу гэтай непрыгожай з твару дзяўчыны. Высокая, заўсёды з натруджанымі рукамі — вось і ўся Дуня. З выгляду. Што там, глыбей,— загадка, нейкая патаемнасць, і заглянуць туды пакуль што нікому не ўдавалася. А з гадамі і зусім страцілі на гэта надзею вяскоўцы, бо яна, Дуня, чым больш жыла, тым усё больш рабілася маўклівай, замкнёнай, а жанчын зусім перастала заўважаць — як і не было іх у вёсцы. Пазней у Кругліцы нават забаяліся: прападзе дзеўка, прападзе, людзі добрыя. Калі ні ўбачыш яе — сярод мужчын трэцца. Выпіваць пачала. Мо таму, што пераставала верыць у сваё жаночкае

шчасце... А мужчыны тыя і ласыя: давай, Дуня, рубель. «Наце...» Ну, што ты ім зробіш? Бессаромнікі... Калі ж па рабоце браць, то яна іншага з іх магла без усяго-ўсякага абставіць. Нават конь за ёй замацаваны пастаянна, у хлёўчыку начуе, аднак куды ж гэта варта, каб жанчына ўрасла так у мужыцкі гурт. Не, да сваіх яе вясковыя маладзіцы не раўнавалі. Неяк ужо атрымалася, павялося, што ўсе былі ўпэўнены: яна для такой справы, як зацягнуць на вечар ці проста ўдзень Івана альбо Петрака да сябе ў ложак, не народжана. Былі ўпэўнены... Ды памыляліся жанкі.

Засталася на белым свеце Дуня не адна, не. Багата маладзейшая Вуляна з'ехала пасля школы некуды на Поўнач, бывала ў сястры рэдка, да таго рэдка, што Дуні перад людзьмі было няёмка і сорамна.

Пісала ёй: «Няхай бы ты, дзеўка, хоць часцей наведвалася, пасядзелі б, пра жыццё пагаманілі. З кім мне яшчэ пагаманіць?» А Вуляна не ехала...

Апошні раз яна была ў вёсцы тады, калі жанчыны і запрыкмецілі — таксама апошні раз — слёзы на вачах у Дуні. Вуляна выходзіла замуж, і вяселле — сцяжынка да бацькоўскага селішча тады яшчэ была ёй блізкая, пахла родным жвірам і рамонкавымі пялёсткамі — надумала

спраўляць дома, на сваіх людзях. Ці мо проста вырашыла пахваліцца перад вяскоўцамі сваім нарачоным. Хлопец ён і сапраўды ёмкі, прыгожы, дзе б у сваёй вёсцы яна такога адхапіла, а там, на Поўначы, пашчасціла. Але як яно ні было, а вяселле лягло на плечы Дуні. Яна і завіхалася, яна ўжо і старалася! Падавала на стол стравы — сама ці прысела хоць? — і казалла не перастаючы:

— Ешце, ешце на здароўечка... А я яшчэ паднясу. Яшчэ падам. Хай Вулянцы жывецца хораша, хай любіцца...

Вось тады і бачылі на яе вачах людзі слёзы, і шкадавалі яе, Дуню. А яна не саромелася слёз, толькі змахвала раз-пораз насоўкай, выцягваючы яе з рукава квяцістай блузы — падарунак сястры, здалёк прывезены, такіх тут і не бачылі,— і плакала, плакала. Мусіць, тады, на вяселлі сястры, і выплакала ўсе слёзы...

Не сказаць, каб і ёй не знаходзіліся жаніхі. Сваталіся. Але гэта пазней ужо, калі і кавалеры тыя паспелі нажыцца са сваімі жонкамі, а то і не з адной-дзвюма, і яна не надта каб вешалася ім на шыю. Хуценька выправаджвала за дзверы — што першага, што другога, далёка за парог не пусціўшы. Калі няма шчасця, то і з такімі не нажывеш.

І вось — Дуня нарадзіла дзіця... Ад каго? У вёсцы гэтая навiна ўзняла ўсiх — ад малога да старога — на ногi. А хiба ж грэх жанчыне займець малое —хоць бы яно поўнiла яе аднагалосую хату сваiм мармытаннем, смехам, нават плачам, хай тулiлася б да яе, шаптала пяшчотна i ласкава: «Мама... мама...» Не ўсе жанчыны — тут Макар не памылiўся — радавалiся пачутай навiне, iншыя пачыналі, выгледу не паказваючы, каб не выдаць сябе адна перад другой, раўнаваць Дуню да сваiх мужыкоў.

Гэтага, праўду кажучы, i трэба было чакаць...

Ранiцай наступнага дня, як вярнуўся Макар з Журавiч, у бок мястэчка патупалi, трымаючы ў руках пачастункi, дзве бабулi — Макарыха i Матруна, нейкая далёкая, як высветлiлася, сваячка Дунi па бацькавай лiнii. Макар правёў жанчын за вёску, пастаяў трохi на бальшаку.

Упэўнiўся, што ўсё iдзе ладам, павярнуў назад. Куды ж падацца? Дома ўсё дагледжана, прыпучана. Сумна аднаму ў хаце. Ды i не час цяпер сядзець за дзвярыма. Днi мiнаюць, не паспееш аглянуцца, як трэба будзе ехаць у раддом... А як жа людзi? Што яны думаюць?.. «Забiраць, канечне, паеду сам,— разважаў стары.— Нiякiх машын. Раз заехала на калёсах туды, то i дамоў дастаўлю на iх.

Васілёк будзе цягнуць добра, наўскач, бо конь хоць і жывёліна, але разумная істота: засумаваў, мабыць, па Дуні. А што, гаспадар яна клапатлівы. Без сена на калёсах не ездзіць. Ну, а далей...» Стары ўяўляў, як ён прывязе Дуню, дапаможа ёй мальчика ў хату занесці, калі, вядома, бабы не перахопяць. І ўсё? Не, так не павінна, каб гэтым і канчалася. Трэба ладзіць хрысціны. Можа, грукаць у бом і не варта, а ціхенька збіраць людзей, раіцца. «Няхай Дуніна радасць стане ўсіхняй радасцю. Людзі павінны разумець... Не ўсе, але знойдуцца, хто зразумее. І хрысціны малому справім на ўсе сто!»

Першай падтрымала Макара Ягорыха:

— Светлая галава ў цябе, Макарка, ой і светлая! — Добры ты чалавек. Эта ж правільна, эта ж вумпенька! І я ўбачку не застануся. Прыбягу, црыбягу. І гатаваць памагу, і пляшку віна захаплю. Толькі ж дзе мы будзем гатавацца — у Дуні?

— А дзе ж яшчэ? У яе. Мая ў радзільню пайшла сёння з Матрунай, ключ забярэ. Трэба ж гаспадарыць у хаце, пакуль яна там. Ты вось што, Ягорыха, зрабі: накажы бабам, хто хоча прыняць у радзінах учасця, хай збягаюцца. І мужыкі хай. П'яніц абмінай толькі, не трэба, а то ўсю кампанію сапсуюць. Ясна?

—Ясненька, галубок. Ясненька.

—Дзякуй табе, Ягорыха.

—За што ж дзякаваць, Макарка? Такое дзела, такое дзела... Дуня ж нарадзіла дзіця, а не хто іншы. Трэба, тут усім трэба...

Макар — хіцёр! Навошта яму хадзіць па ўсёй вёсцы, пра хрысціны гаману весці? Скажы адной Ягорысе — і ўсё будзе вядома кожнаму. А там няхай самі ўжо рашаюць. Сілкам не прымусіш. Але ён верыў, што знойдуцца людзі, якія падтрымаюць, і тады ажыве, загамоніць Дуніна хатка, будзе далёка чуваць гармонік, тупат-грукат.

Збіраць Дуню Макар паехаў у нядзелю. «Якраз радзіны правіць». Выхадны дзень выдаўся сонечны, цёплы, ціхі. Васілёк усё роўна як ведаў, дзеля чаго цягне калёсы і дзеда на іх, бег трушком ды трушком. Стоміцца — запаволіць бег, адпачне і далей спяшаецца. Назад таксама не трэба было нэкаць і мукаць — капыціў лёгка, шпарка.

—Тыр-р-р! — нацягнуў Макар лейцы, хоць конь і сам бы спыніўся на двары, куды прывёз новага жыхара Кругліцы.— Тыр-р-р! Стой, Васіль.

Макар наўмысна гаварыў гучней і тыркаў умысна, каб жанчыны, што варылі-гатавалі ў хаце, пачулі і выбеглі

сустракаць Дуню з дзіцём. Не памыліўся. Голас яго заляцеў у пакой, і жанкі ішлі ўжо насустрач, ішлі нясмела, выціраючы рукі аб фартушкі, і калі Матруна першай пачалавала маладую маці, то і ўсе потым за ёй — цмок ды цмок у шчаку, Дуня ажно разгубілася, а Макар, трымаючы малага на руках, шаптаў ёй: «Ну, чаго ж ты? Не саромся. Нахіліся, дзеўка, а то цётка Ганна не дацягнецца».

Макар так і зайшоў з малым на руках у хату, пагушкаў, а потым асцярожненька паклаў дзіця на ложка, адышоўся, зводдалі глянуў: іш ты, суцішыўся. Ну-ну. А калі спіць дзіця, то і няхай. У яго зараз такі клопат — спаць. Няхай спіць... Не перашкаджайце. За спіной старога стаялі жанчыны, таксама глядзелі на белы скрутак, з якога выглядваў ружаваты бесклапотны тварык.

— Вот і ўсё, бабы. Вот мы і прыехалі,— прамовіў Макар.— А ты, Дуня, адпачні. Сёння твой дзень. Мы тут як-небудзь самі. Чуеш?

— Не трэба было б, людзі,— развяла рукамі Дуня.— Ой, і пляшкі вунь стаяць! Ды багата! Вы што гэта, людзі? Не, не, што вы! Хіба ж у мяне грошай няма? Хіба ж я сама не купіла б?

— Ты вось што, маладзіца,— Макар узяў Дуню за руку, павёў у другі пакой.— Ты вось што... Адпачні тут. Ну?

Накупляешся яшчэ і ты. Як у армію праводзіць будзем хлапца ці жаніць. Чуеш?

— Чую, дзед, чую...— Дуня прысела на ўскрайчык канапы, і на яе вачах заблішчалі слёзы, а потым пакаціліся, пакаціліся па шчоках, па губах, пасалілі язык. Жанкі — дзверы ж насцеж у другі пакой — бачылі, як плакала Дуня... Яны моўчкі пераглянуліся, кіўнулі адна адной, і гэта, мусіць, азначала: «вось так, бабы, вось так...» — і пачалі дарабляць, што чакала іхніх рук. Праз якую хвіліну выйшаў Макар, шапнуў:

– Назірайце за мальцом. Я пайду мужыкоў склікаць. Будзем сталы ставіць ды радзіны пачынаць. А то нешта сумна ў хаце.

Смыка ніхто не запрашаў на хрысціны. Сам прыцёгся ў самы разгар, доўга шкрабаўся ў сенцах — жанчыны падумалі спярша, што дзіця нейкае. Ягорыха кінулася адчыняць, а замест дзіцяці таго на парозе Смык. У паклоне апусціў галаву, доўга трымаў яе так, быццам чакаў, пакуль зайграе музыка і тады ён тупне нагой па маснічыне, пусціцца ў скокі. Да таго ж і руку з кепкай выпрастаў убок. Смык стаяў так нядоўга, нарэшце выпраміўся, паказаў вачмі на сталы:

— Хрэсьбіны ў вас, ці што? А я іду і чую галасы. Дай, думаю, зацягнуся. Можна?

Жанчыны былі трохкі нападпітку — па каліву ўзялі, а ці багата ім трэба, таму сустрэлі Смыка так, бы яго даўно чакалі і каб той не зазірнуў, то што гэта была б за пагулянка такая.

— Праходзь, Смычок, праходзь, родненькі,— першай падбегла да гасця Ягорыха. Яна падавала-адносіла, таму сядзела крыху неяк наводшыбе, хоць і мала — больш бегала, каб мелася на стале.

— Смык, у цябе і нос — за кіламетр чуе!

— Праходзь, сядай,— падціснуў бокам жанчын Макар.

— Дай, думаю, зацягнуся,— масціўся на край услона госць.

— І не прашыбіў. Малайчына. Во што значыць нос па ветру трымаць!

— Ну, будзе, будзе вам, жанкі,— буркнуў Макар, узяў пляшку, забулькаў у пузатую шклянку, напоўніўшы яе, кіўнуў Смыку: — Цябе чакае. Замальца... За Дунінага...

— Ай во! — Смык зноў паставіў шклянку, якую паднёс амаль да самых губ, але ўспомніў, што ідзе напрамкі, а трэба звярнуць убок, павіншаваць, як і вядзецца, віноўніцу гулянкі, таму ўзняўся, працягнуў праз увесь

стол парэпаную руку да Дуні, моцна паціснуў яе далонь.— Дазволь, Еўдакія, з мальцом цябе... Хай здаровы расце, паслухмяны, і ўсё такое...

— Ты на нас не дзяржы роўню,— пачуўся голас Ягорыхі.— Спазніўся? Спазніўся. Штрафную табе налілі...

«Каму б кепска было...» — падумаў, мабыць, Смык, а да людзей прамовіў:

— Штрафную дык штрафную. Ну, за мальчика твайго, Дуня.

Дуня моўчкі кіўнула, і ўсе глядзелі цяпер на Смыка. Сталі ўбок. Нават было чуваць, як у горле ў Смыка булькала гарэлка. Тры разы: юк-юк-юк!

— Закусвай, закусвай, Смычок.

— Дай, думаю, зацягнуся,— настрой у Смыка паступова падымаўся, вочы адразу засвяціліся, як усё роўна пітво запаліла ў іх нейкія малюпасенькія лямпачкі, і ён цягнуў відэлец да скрылька сала, але перадумаў і замест яго падчапіў на суседняй талерцы кружочак агурочка, а сам ківаў Дуні.— Гэта ж абрадавала ты мяне, Еўдакія... Малайчына. Што значыць — рашыцца. Смеласць. Тут, брат, стратэгія і тактыка.

— Закусвай, закусвай,— Смыку не даць разгаварыцца,— самае важнае, а то ён і глупстваў наказаць можа

столькі, што ад усяго сяла за год не пачуеш, таму Ягорыха тапталася вакол яго, паказвала, што браць, чым закусваць, бо пасля шклянкі гарэлкі самае галоўнае добра закусіць трэба, асабліва яму, Смыку.— Сала чаплай. Ці мяса хоць. Тады — агурочак.

— Ем, ем, кума. Усё я ем. Дай, думаю...

— Ты вось што, Смык,— паклаў яму руку на плячо Макар, і той замоўк, павярнуўся тварам да старога.— Пакуль мы тут гуляем, то і рашым давай: хто, як не мы, мужчыны, павінны памагчы Дуні?

— Ясна, мы. Ну.

— То-та! Цяпер у яе хвост. Разумееш? Дзіця. Нагляд і ўсё такое, а дзеўцы і скасіць надляжыць соткі, і дроў прывезці...

— Зробім, дзед, ты што! Усё зробім!

— Правільна. Хто, як не мы. Бабы, а вы чаму галовы паапускалі? Песню, ці што, зацягніце. Давайце песню. А мо яшчэ па граму, а тады?

— Давай яшчэ па граму,— дыхнуў прама ў твар старому Смык, загарэўся.— А тады не тое што спець, а танца ўрэзаць можам.

Але жанчыны зацягнулі:

Паслухайце, дзеўкі, дзе галубка гудзе,

Там маладая Дуня дзявоцтва здае:

— Наце вам, дзяўчаты, дзявоцтва маё.

Макар таксама падключыўся, хоць голасу ў яго няма, але як мог, так і падцягнуў:

Я пайду сяду ў шаночым раду,

У жаночым раду з жанкамі на нараду.

Ён спяваў, а заадно напоўніў шклянку Смыку, той крактануў і моўчкі выпіў. Пасядзеў, паслухаў крыху. Спяваць Смык не мастак, але паслухаць любіць. Задумліва, сур'ёзна слухае. Мо песня і яго расчуліла, раз такі твар у Смыка — вось-вось пырснуць слёзы. Песня раптам ападае, новую жанчыны не заводзяць, і Смык кажа:

— Душу раздзірае песня. На шматкі. Дай, думаю, зацягнуся... Во і добра, во і пасяджу ў нармальным гурце.— Язык у яго пацяжэў, лямпачкі ўваччу пачыналі тухнуць.— Гэта ж, Еўдакія, ты мне равесні ца, ці не?

— Я табе равесніца! — гукнула Ягорыха, і жанчыны зарагаталі.

— На случай вайны калі толькі,— пастараўся ўсміхнуцца Смык.— Хе, равесніца. Я сур'ёзна. Я ў Еўдакіі пытаюся: равесніца, га, Еўдакія?

—А то забыўся! — Дуня нарэшце адчула, што яна не дзе-небудзь у гасцях, а ў сваёй хаце, узяла вочы на

Смыка.— У школу ж мы разам хадзілі. Ты яшчэ запісачкі міліцыянеру пісаў на калене, на Карлікавай горцы, калі цябе крыўдзілі. Што, скажаш, не было такога?

— Гэта я вас дагнаў ці вы мяне?

— Цябе ўсе даганялі.

— Ага. Ну. Усе. Спрытныя былі, халера, вы... А я буксаваў. Буксаваў я. Кандратаўна на лета мне работу задасць, а я ў калгас іду, а не ў школу. Калі ж алфавіт за лета забудзеш, тады бытта зноў у першы клас ступаеш. І так укрутаваю.

Смык зірнуў на Макара, на жанчын. Жанчыны чамусьці зноў засумавалі, толькі ён асалавельмі вачыма не мог да канца ўцяміць, якія ў тых твары — вясёлыя ці не, а раз не было чуваць іхніх галасоў, распарадзіўся:

— Падвесьлі іх, Макар, а то сядзяць, бы на хаўтурах.

— Чагой-та мы на хаўтурах, Смык? — хаўкаючы ротам, прамовіла Ягорыха.— Во пасядзім трошкі ды музыку завядзём. Мішка, струмент з табой?

Мішка-гарманіст — чалавек не малады і не стары: колькі і помняць яго вяскоўцы, увесь час ён з гармонікам на каленях: якая б гулянка ў Кругліцы ні праходзіла, там і ён, гэты штатны вясковы музыкант. Мішка забіўся ў кут,

сядзіць ціха, аб нечым думае. Каб не Ягорыха, ці не заснуў бы. Ён часта міргае вочкамі, адказвае:

— Тут, у той хаце на канапе. А што, расцягнуць мяхі? Пара?

— Давайце, бабы, успомнім маладосць,— кажа Матруна.

— Радзіны дык радзіны,— ускінуў бровы Макар і пачаў выбірацца з-за стала, але яго прытрымаў Смык.

— Пачакай, дзед,— тузануў за ражок сарочкі,— не спяшай. Хай бабы разгон возьмуць, тады і мы заявімся. Дай, думаю, зацягнуся...

— Што ты хацеў?

— Хай бабы разгон возьмуць...

Жанчыны неўзабаве затупалі ў другім пакоі, лілася музыка, і толькі тады Смык падсунуўся бліжэй да старога, ашчаперыў ягоную галаву абедзвюма рукамі, прытуліў яе да сябе. Макар не ўпарціўся: чаго толькі гэты Смык не прыдумае, бог ужо з ім.

— Ну, слухаю, слухаю.

— Дзед, што слухаць... У мяне нутро разбалелася, як дазнаўся, што Дуня, ета самае, радзіла. Абарвалася ажно там нешта. А я табе сакрэт адкрыю... Хочаш? Не, ты хочаш?

— Ну.

— Што «ну»! Э-э, нічога ты не разумееш. Я ж яе любіў, ага, любіў. Во,— і на вачах Смыка стары ўбачыў слёзы.— То-та... Адзін раз нават з клуба правёў... Летам... Шчэ і цалавацца лез, а яна мне па воку — хрась! З размаху. А за што? За што, дзед? Матка пытае: хто гэта табе, сыноч, пячатку пад вока паставіў? Дуня, кажу. Якая Дуня? — пытае. Калі сказаў, што Хусціна, яна ледзьве вобзем не грукнулася: што, табе дзевак мала? І ў слёзы. Во. Э-э, багата чаго ты, дзед, не ведаеш. А яна, Дуня, і на табе... Мальца. А мая ж Ніна дзевак ды дзевак гоніць, адну за другой. Калі ўжо той сын будзе, паявіцца — і сам не ведаю. Усё абяцае: будзе, будзе сын. А дзе ён, я ў цябе пытаю, дзед?

— Ваша справа. Адкуль мне знаць дзе? Будзе, раз кажа Нінка,— пацепваў плячыма стары, не разумеючы, што ад яго хоча Смык.

— Пара прыкрываць... Пара... А што ж, я так і без штаноў застануся, у адных трусах буду на нарад хадзіць скура. Э-э!..

— Колькі гэта ў цябе іх ужо?

— Пяць...

—Хай на здароўе растуць. Прыгожыя дзеўкі ў цябе, Смык. Разграбуць хлопцы.

— А пра хвамілію падумаў, дзед? Пра род наш? Хіба яны працягнуць? Дудкі. А Дуня — на табе... Мальца... Ы-ы... Во. Я б з ёй, з Дуняшай, мільянерам стаў. Дык не, па мордзе — хрась! Ага. Во так,— Смык адвёў убок руку, доўга прыцэльваўся, а потым лягнуў сабе па твары.— А матка: хто табе так, сыноч? І ў слёзы. Утаплюся, кажа, калі з Хусцінай вяртацца будзеш... А ты мне, стары, казкі раскажаш... Я ж любіў яе... І цяпер — ух! — душа баліць, у кулак сціскаецца.— Смык паказаў Макару кулак, затым лягнуў па крайку стала, ажно падскочыў посуд.

—Цішэй, цішэй. Пайшлі лепш да баб, таксама згэцаем. Га?

Смык глядзеў на дзверы, што вялі ў другі пакой, але ісці не ішоў, не адпускаў ён і старога — прытрымліваў рукой за сарочку.

—Э-ге... А ты падумаў, падумаў, дзед, адкуль у Дуні хлапец?

—Яе справа, яе,— Макар, мусіць, і сам толькі цяпер успомніў, што недзе ж і праўда павінен хадзіць па зямлі той чалавек, нешта ж робіць ён і ў гэтыя мінуты, калі правяць радзіны без яго добрыя людзі. А мо ён зусім не

ведае, што нарадзіла Дуня ад яго сына, што ашчаслівіў ён гэтую жанчыну? Можна, і не ведае...

— Не дуры, дзед. Справа не толькі яе, але і мая...

— Не лезь, куды цябе не просяць.

— Не лезці? — Смык узняўся над сталом, нешта блюзніў сабе пад нос, а затым да Макара: — Не, я палезу. Я палезу! Бацька павінен быць тут, — торкнуў пальцам у талерку з вінегрэтам. — Я прывязу яго. Хочаш?

— Не рабі глупстваў. Не рабі, — насцярожыўся Макар.

— Прывязу, дзед! Вось цяпер. Дзе там конь? На дварэ?

Цяпер ужо Макар трымаў Смыка, учапіўся таму ў пінжачок, але Смык усё ж не зважаў на Макаравы просьбы-ўгаворы, лез да дзвярэй, бы ўкусиў хто чалавека, гучна казаў:

— Яго месца тут! Я ведаю, хто гэта! Пусці-і! — і выслізнуў з Макаравых абдымкаў, шпарка папраставаў на падворак. Стары не адступаў:

— Каня не трож! Замардуеш каня. Не дам!

— Трасцы здаўся мне твой Базыль! Знайду каня, дзед.

І ён мінуў дворышча, схаваўся за вуглом пунькі, якая ўпіралася абцёртым бокам у вуліцу.

— Чорт, а не Смык! — плюнуў Макар і павярнуў у хату, з вокнаў якой даносілася музыка, прадзіралася тупаценне.

Стары не ўтрымаўся, паківаў галавою, таксама пусціўся ў скокі. Адбіваў ён польку, а сам кідаў раз-пораз позірк на Дуню. Яна сядзела на канапе з мальцом. «Шчаслівая,— падумаў Макар.— І расцвіла, бачце вы яе, што вішня. Свеціцца ўся. Ззяе. Ды і тварыкам, ныйначай, папрыгажэла? Канечне, папрыгажэла. Не такая і худая... А то ўсё з жэрдкай параўноўвалі, сукіны дзеці. Хай цяпер мне хто скажа! Галаву адкручу»,— храбрыўся сам сабе стары.

Дуня гушкала дзіця, усміхалася, а жанчыны — хто ў пары, хто самі па сабе — кружылі пад Мішкаў гармонік. Кружылі няспешна — не паспявалі за музыкам, а Мішка граў, як заўсёды, хутка, да канца расцягваў мяхі, амаль паклаўшы на іх сваю лысаватую галаву, шырока раскрыўшы рот — у ім шавяліўся язык, быццам таксама адбіваў танец у такт гармоніку.

Мішка граў усё роўна як для маладых людзей...

— Гуляйце, суседзі, гуляйце...— дрыжэлі ў Дуні вусны, і яна гушкала і гушкала малога...

Неўпрыкмет пацягнуліся жанчыны да сваіх веснічак, ляжаў напагатове перад выхадам гармонік, займаючы табурэт, на якім выціснуўся абадок ад вядра з вадой. Пацішэла ў хаце. Макар з Мішкам рашылі ўзяць

напаследак яшчэ па чарцы, тады і заявіўся Смык. Ён адразу ж падсеў да іх, вылаяўся, і, калі перакульваў шклянку, высока задраўшы галаву, мужчыны ўбачылі пад вокам у таго вялікі сіняк. Смык закусваў, утупіўшы вочы ў стол, і маўчаў, толькі злосна пасопваў. А потым паківаў галавою, быццам дакараючы сябе:

— Ну, і чаго ты дабіўся, Смык?

КАЗАН

Пераязджаем на новую прыватную кватэру. Дом, дзе жылі дагэтуль, зносяць: кажуць, неўзабаве пройдзе якраз там тралейбусная лінія. Горад расце, раздаецца ўшыркі. Аднак нам клопат — зноў цягай з месца на месца пажыткі, прыстасоўвайся да новых гаспадароў, урастай у іх звычкі, выслухоўвай капрызы.

Не соладка жыць на прыватнай кватэры.

Мы едзем у кузаве грузавіка, прытрымліваем рукамі не надта багаты скарб, каб, чаго добрага, не грымнула на крутой паваротцы шафа ці не перакуліўся халадзільнік. Гляджу на жонку. Пра што яна думае? Мусіць, пра адно: як яно будзе там, на новым месцы? Валя, адчуваю, рыхтуецца, бы артыстка перад спектаклем, таксама да

сваёй ролі — яна будзе выконваць яе перад новымі гаспадарамі, хоць і нялёгка з прамым, аднабокім характарам усміхацца, шчабятаць, какетнічаць.

Нарэшце Валя дакорліва глядзіць на мяне, на казан, які зляцеў з прызначанага яму ў кузаве месца, нарабіў грукату, і папракае:

— Навошта цягаеш ты гэтую старызну? Адно перастаўляем з месца на месца. Ох-ха-ха... І як заладзіш ты што-небудзь, Сярожа, дык іншы век да такога не дадумаецца. Ці не так? Ну навошта, скажы, табе казан? На той кватэры пад нагамі блытаўся, а на гэтай — ты ж сам бачыў, які закуток — дзе яго трымаць? Там хоць калідорчык меўся.

— Пачакай, Валя, яшчэ крыху: атрымаем і мы сваю кватэру,— кажу жонцы.— Вунь колькі дамоў будуюцца! Быць не можа, каб не атрымалі хутка. Вось тады на наваселле я такі плоў прыгатую, што госці пальчыкі абліжуць. Пабачыш! А пакуль месца для яго знойдзем. Не бяда. Хай пастаіць казан, дойдзе і да яго чарга...

Сказаў так, а сам сядзеў на клунках і ўспамінаў. Нават не ўспамінаў, а ўсё тое само перад вачыма паўставала...

Стаяў жнівень. Не, не наш месяц жнівень закругляў лета — з дажджамі, хмарамі-аблавушынамі на шэрым

небе, а туркменскі. Спёка. Ртутны слупок нават у цяньку падступаўся да рысачкі «47». Восьмы год я жыў у Ашхабадзе, а ўсё прызвычайца не мог да шчодрара сонца: надта лютае яно, горшае, відаць, за самы моцны мароз. Удзень асабліва цяжка на вуліцы — не хапае, здаецца, паветра, прыліпае да цела мокрая кашуля, на вуліцы плыве марыва, у якім губляюцца людзі... А горад — кішыць: жыхары, як і ў Хабараўску ці ў Мінску, спяшаюцца па сваіх справах — хто куды. Не сяджу дома і я. Прыбег на абед — і зноўку на работу.

На рабоце — лацвей: у кожным пакоі мелюць у сваіх сотах цёплае паветра бакінскія кандыцыянеры, і халадок шугае ў твар, як толькі адчыняеш дзверы, вымушае забыцца, што робіцца там, на вуліцы...

Уваходжу ў кабінет і нечакана для сябе бачу за сваім рабочым сталом Курбана. «Адкуль узяўся?..» Ён шырока ўсміхаецца, ідзе насустрач, працягвае дзве рукі — так вітаюцца туркмены з добрымі знаёмымі, лепшымі сябрамі. Курбан лёгка паціскае далонямі маю руку, прыемная ўсмішка з твару не знікае — рад, вядома, сустрэчы — і адразу ж пытае:

— Цвёрда рашыў, Сяргей? Пачуў я... быццам...

Асцярожная ўсмешка на ягоным твары неўзабаве змяняецца адчаем — я кіўнуў: сур'ёзна. Маўчым. Курбан перабірае пальцамі кутасы абруса, затым падлівае ў піялы духмяны зялёны чай, зноўку заглядвае мне ў вочы, нібы хоча ўсё ж дазнацца — жартуеш ты, кунак, ці праўду кажаш? Відаць, вочы не выдавалі свайго гаспадара, у іх змог ён убачыць якраз тое, чаго і дамагаўся.

— Шкада, Сярожа, шкада,— хітае галавой Курбан.— Мы з табой і ў Бадхызскі запаведнік планавалі з'ездзіць, да змеяловаў, і ў солездабытчыкаў на Кара-Багаз-Голе не пабывалі. Га? А цяпер — канал. Помніш, марылі на тысяча сотым кіламетры сустрэцца? Праз год рака там будзе...

Хто ж сказаў табе, Курбан, што і мне самому не шкада пакідаць тваю сонечную рэспубліку? Думаеш, не буду сумаваць я па цяністых вуліцах Ашхабада, па дынях і гронках вінаграду «кара-узюм» і па сябрах. Асабліва, Курбан, па табе. Не дзень пражыў, не тыдзень і не месяц, а каля васьмі гадоў... За гэты час і камень аброс бы імхом. Дык ці ёсць надоба казаць пра чалавека? Чалавек паспее пусціць глыбока карані, якія не кожны зможа потым і выцягнуць з зямлі. Балюча... Балюча і мне. Ды што паробіш, Курбан,— ёсць у мяне другія карані. Яны — на

бацькоўскай зямлі. І чым больш адыходзіш ад іх, тых каранёў, аддаляешся, тым часцей яны напамінаюць аб сваім існаванні, вярэдзяць душу, трывожаць сэрца...

Ты ж добра ведаеш, Курбан, як сумую я па беларускім лесе, па сунічных палянках, грыбной восені. Ведаеш жа, дружа! Таму не ўпрошвай, не трэба — я цвёрда рашыў: вяртаюся.

— Глядзі, Сяргей, табе відней,— пагаджаецца, здаецца, Курбан.— Калі ўсё ўзважыў як след — едзь, вяртайся. Адказны крок робіш, а парады перад такім крокам другі чалавек табе даць не можа — толькі на сябе разлічвай, на ўласныя сілы. Каб потым сам разумеў, з каго пытаць за прамашку, за бяздумнасць. Але скажу, ты як заўсёды ў сваім амплау — смелы, рашучы, адчайны. А ў нас, у людзей пустыні, такія кунакі ў пашане, для іх самае ганаровае месца за святочным абедам. Зрывацца, пакідаць такую кватэру ды і пасаду — ого! — не кожны зможа. Але, мусіць, ты і там не прападзеш, тым больш — дома...

Курбан падпраўляе на руцэ бранзалет з «Секундай», адсоўвае далей ад сябе піялу з недапітым чаем — наталіў смагу, досыць. Уздыхаю, кладу на яго плячо далонь.

— Скажу табе адно, Курбан: калі б у мяне было два жыцці — адно абавязкова пражыў бы побач з табой, у

тваёй утульнай і добразычлівай рэспубліцы. Слова сябра.
А так, дружа...

Курбан мяне разумее, не дае дагаварыць — перапыняе:

— Давай сваю руку. Няхай гэты поціск паслужыць зарокам нашай дружбы. Дружбы — на ўсё жыццё. Давай руку! Вось і дамовіліся. А ў наш век, век звышгукавых,— не праблема сустрэцца. Так? Іншым разам ты да мяне завітаеш, а там, глядзі, і я прымчу. О, успомніў! Як сыноў будзеш жаніць — паведамі. І на вяселлі маёй Бахары першым госцем каб быў!

Курбан жартаўліва пагражае мне пальцам, шчыра заліваецца смехам, потым ашчапервае мяне дужымі і рудымі ад загару рукамі, трасе, калашмаціць чупрыну, напамінае:

— На вяселле Бахары — абавязкова! Зразумеў? Ну, а калі сыны будуць,— там сам глядзі. Іх у мяне — пяцёра...

Мне хочацца сказаць Курбану нейкія самыя цёплыя, самыя добрыя словы. Не знаходжу іх, тых слоў. Ад хвалявання, расчуленасці перасохла ў роце. Ад хвалявання нямае сэрца.

— І гэта не ўсё, Сярожа! Не-е-е... Так мы цябе не адпусцім. Перад ад'ездам — да нас, да нас, брат. Бацька

хоча сустрэцца...— Голас Курбана ўздрыгнуў, пацішэў.—
Ці ўбачыш яшчэ, ці не... Білеты ўзяў?

Я назваў дзень вылету.

—У сераду чакай. Заеду.

Серада была не за гарамі. І мы ўсёй сям'ёй сядзелі ўжо на чамаданах, калі раніцай, як і абяцаў, падкаціў на легкавушцы Курбан. Не забег у кватэру — напамніў аб сваім з'яўленні шматгалосым піпканнем. Я выглянуў з акна. Курбан стрэліў уверх багажнікам, стаіць каля машыны — чакае. Ну, канечне ж, увесь багажнік завалены дынямі, кавунамі, вінаградом, гранатам.

—Навошта ты гэта? — стараюся неяк запратэставаць, хоць і ведаю: няма такіх слоў, якія маглі б узняцца вышэй сярэднеазіяцкага дабрадушша.

— Не гавары многа. Не крыўдуй, Сярожа. І прабач, але ж ты навудзіш на кірмашы абы-чаго — і папрэш... Толькі рукі адрываць сабе і Валянціне будзеш. А што прывязеш? А так я ведаю: друг не будзе чырванець перад землякамі, пачастуе іх сапраўднымі і дынямі, і гарбузамі. Цягні, цягні — чаго стаіш?

Потым едзем мы ў аул, да Курбана і яго бацькі — Мэргена-ага — у госці. На апошні, можна сказаць, пачастунак. За акенцам ляжыць пустыня. Зрэдку бачу на

ўзбочыне дарогі невялікія забудовы — нізкія хаткі-саманкі, вярблюдаў, што таўкуцца ля несамавітага жытла. Пахне пустыняй... І гэты пах цяжка перадаць, яго трэба ўдыхнуць, адчуць.

Нейкімі другімі вачыма гляджу я на пустыню. Ужо заўтра застанецца яна без мяне, загадкавая, добрая і суровая, і я адчуваю, што мне шкада з ёй развітвацца, не хочацца гэтак жа, як не хочацца ехаць ад бярозак, васількоў, ад пяшчотна задуменнага погляду маці — з водпуску. Лаўлю сябе на думцы, што ўсё ж куды ямчэй, вальней і бесклапотней жывецца тым людзям, якія ніколі не пакідалі сваіх бацькоўскіх мясцін. Яны не ведаюць — што там. Яны жывуць адным, дадзеным некалі з матчыным малаком,— родным словам, знаёмымі ад калыскі звычкамі і абрадамі. І добра так жыць, паверце. Лёгка і проста. А калі нешта прырасло да твайго сэрца, то губляць — цяжка...

Але птушкі заўсёды вяртаюцца з выраю. Добра ім там ці не, а вяртаюцца.

Мудрыя яны істоты, пярнатыя...

— Не сумуй, Сярожа,— пасля пэўнага маўчання гаворыць Курбан.— Відаць, правільна ты робіш. Еду вось і думаю: а змог бы я жыць у тваёй Беларусі? Людзі,

кажуць, там цудоўныя. Ведаю,— Курбан задумваецца.— Але ж мне кожны дзень трэба бахшы паслухаць, паглядзець, як выкочваецца з-за бархана сонца, рассыпае свае промні на пясчаных горках. Мне, Сярожа, і падзівіцца трэба, як хораша бавоўна цвіце. Ды і хіба толькі падзівіцца? Такім, відаць, чалавек народжаны. Добра, што такім...

Курбан аглядаецца на мяне, падміргвае. Яго пальцы ўроссып ляжаць на баранцы, і мне хораша сядзець з ім у легкавушцы, лёгка і бесклапотна.

Мы едзем да Мерген-ага. Я ўяўляю, як ён працягне насустрач... левую руку, а твар старога — руды ад сонца, быццам бронзавы — кране стрымана сур'ёзная ўсмешка. Мерген-ага кіўне галавой на кашму, каб сядаў, а сам пачне знаёміцца з маёй сям'ёй. Жонку і дзяцей ён раней не бачыў, а толькі чуў пра іх ад мяне і, мусіць, ад Курбана. Гаворыць Мерген-ага мала — усё жыццё пражыў у сваім ауле, таму вучыцца рускай мове не было дзе: слоў крыху ведае стары, устаўляе іх у дыялог бы вялікую каштоўнасць, беражна і важна.

Пражыў на гэтым свеце Мерген-ага багата. Раней, помню, лічыў ён сябе равеснікам Берды Кербабаева, а як памёр класік туркменскай літаратуры, ён і зусім не ведае,

па кім звяраць яму цяпер свае гады. Жыве, ды і ўсё. Не кволіцца. У яго — як у сапраўднага гаспадара, хоць і мацуецца даўно без Айныэджэ, усё ёсць. Заўсёды непадалёку ад двара пасвіцца вярблюд, стаіць у цяньку лянівы ішак, пыхкае пысай і верціць доўгім хвостом. Адзін час авечак, праўда, не трымаў, а як вярнуўся з горада Курбан з купкай дзяцей, пайшоў да суседа, прынёс ягня. «Плоў і шурпа будуць у нас цяпер часта. Як, скажы, такой сям'і без мяса, га, Курбан?» Тое ягня потым дало добры прыплод. І неўзабаве прыгожыя кучаравыя жывёлінкі выбрыквалі на прасторным двары Мерген-ага.

Іншым разам стары браў рыдлёўку і нетаропка крочыў у поле. Каракумскі канал прабягае непадалёку, і людзі працягнулі ад яго ніткі-арыкі, якія ўдосталь напалі тутэйшыя землі, зрабілі іх урадлівымі. Пясок пяском, а чалавек, калі захоча, не тое можа... Растуць цяпер побач з Мергенавым жыллом тонкія пруцікі бавоўны, памідоры, кавуны, дыні, рэпчатая цыбуля... Ідзе Мерген-ага ў поле, паглядзіць, як вада паступае па канаўках — ці ўсюды роўна — да раслінак. Дзе перакапае, спыніць доступ, да іншых плантацый адкрые шлюз — убярэ рыдлёўкай перагародку-насыпку ў арыку.

Ён, як ніхто іншы, ведае цану вадзе, таму сочыць, каб не прападала яна дарам, а несла карысць людзям.

Вада... Тут, у пустыні, яна мірыць нават звяроў: Мерген-ага сам бачыў, як прыйшлі на вадапой — не, дакладней будзе, адначасова падкраліся — вярблюд, воўк, горны казёл. Напіліся — і ў розныя бакі.

Калі назіраў за гэтай мірнай сцэнай Мерген-ага, сэрца яго тады моцна затахкала, а правая рука, на месцы якой матляецца пусты рукаў, падалося, сціснулася ў моцны кулак. «Дык што ж гэта, алах, робіцца? Звяроў і то вада памірыла, а чаму ж нас, людзей, не? Дзе ж тут праўда, алах?»

Здавён вялі людзі барацьбу за вадку ў Туркменістане. «Глыток вады — крупінка золата»,— шаноўна, з павагай кажуць яны. Што гэта сапраўды так, лепш за іншых ведае Мерген-ага.

Быў ён тады хлапчуком, няўрымслівым і гарэзным, гнуў разам з бацькам спіну з раніцы да цямна на бая Пурлі. Злыдня, невука і гарлахвата. На ўсё жыццё запомніў Мерген-ага яго вочы — злыя, поўныя нянавісці да простых дэйхан. Хітрыя вочы.

Аднаго разу паехалі яны з бацькам у поле, засяваць палоску дынямі: бай не так сам паважаў духмяныя дыні,

як выгодна любіў збываць прадукцыю на шматлюдным цякінскім базары. Вясна была ранняя, цёплая. Дзесьці к абеду сонца прыгрэла яшчэ мацней, спякота ўзялася невыносная. Пот засціў вочы, спіна рабілася чужой, а пра адпачынак і думаць не думай: наглядальнікі бая позіркаў не зводзяць з дэйхан. «Працуй, чаго глядзіш?», «Хутчэй, управы на вас няма!» Толькі наглядальнікі не ўмецілі, як спрытны і смелы Мерген нырнуў, бы ўваротлівы птах, за хмызнякі тугая і саксаула, трымаючы ў руцэ старэнькую цынкавую біклажку — па ваду. Калодзеж бая Пурлі быў не надта далёка, і хлапчук памеўся прынесці дэйханам хоць па глытку вады. Ён і прынёс бы. Але не ўнялі тады смагу Мергенавай вадой землякі, старыя і малыя — хто быў у полі. Ледзьве паспеў Мерген напоўніць біклагу, як бай моцна шкуматнуў яго за віхрасты чуб. Хлапчук войкнуў ад болю, распластаўся на зямлі. І яшчэ ён бачыў, як над ім Пурлі занёс нож-шаблю, без якой бай нідзе і ніколі не хадзіў, і з усяго размаху секануў вострым лязом. Па правай руцэ, вышэй локця. Каб не цягнуў больш яе да вады. Ды хіба ж яна была ягонай, байскай, тая залатая вада-вадзіца?

Мерген запомніў з тае пары на ўсё жыццё злы позірк Пурлі. І яшчэ запомніў сонца, якое вісела нізка ў небе

паміж ім і баем. Падалося ў тыя вокамгненныя хвіліны хлапчуку, што бай замахнуўся зусім не на яго, не, а на круглы асляпляльны дыск...

...Як і ўяўляў, Мерген-ага працягнуў мне левую руку, а тую, што згубілася дзесьці ў пачатку доўгага рукава яго новага халата — нацягнуў святочную апратку з нагоды гасцей,— прыставіў да яе, натруджанай левай рукі, дакуль хапіла. І так павітаўся потым з маёй жонкай, сынамі. Ён запрасіў нас сесці на кашму пад густой вінаграднай лазой, якая адгарадзіла яго двор ад неба, напоўніў піялы гарачым чаем. Курбан распальваў тым часам тамдыр, і я зразумеў: так проста мае даўнія знаёмыя не адпусцяць. Будзе тут і свежавыпечаны дамашні чурэк — круглы і тонкі, са своеасаблівым прысмакам хлеб,— будуць смажыцца над дымком саксаула кавалачкі свежай бараніны. Усё будзе. Тут выкладваюць для сяброў на самаробны настольнік усё лепшае. «Ды і куды спяшацца?— падумалася мне.— Сям'я ж тут. У рэшце ж рэшт можна дазволіць сабе хоць раз не спяшацца, пасядзець сярод добрых людзей столькі, колькі душа пажадае. Тым больш з Мергенам-ага, якога, мусіць, і не стрэну ўжо на жыццёвых пуцявінах».

А для мяне ён — як свой.

—Курбан! За плоў не бярыся, я сам,— нетаропка, важна паварочвае галаву ў бок сына Мерген-ага, кажа патуркменску, але я крыху яго разумею.

Пазней Курбан выносіць з прыбудкі казан, доўга скрабе яго нажом пад носікам калонкі, трэ ўсярэдзіне анучай.

—Давай, ага, ідзі казан устанаўлівай.

Мерген-ага ставіць на кашму піялу з недапітым чаем, цяжка ўзнямаецца, а потым прапаноўвае ўзяць у яго ўрок — як правільна гатаваць плоў. Жонку не запрашае, хоць кухарства — кроўны жаночы клопат. Плоў, лічаць туркмены здавён,— мужчынскі занятак. Можна, трохі і крыўдзяць яны жанчын, але ж страву сапраўды гатуюць на ўспамін.

Я дзіўлюся, як доўга, акуратна робіць простую, здавалася б, рэч Мерген-ага — устанаўлівае на цаглінах пузаты казан. Хіліць яго і так, і гэтак — адцэнтроўвае. Аказваецца, сакрэт на палавіну ў тым, як будзе стаяць над ачагом казан — правільна ці не. Век не паверыў бы раней! Дзівосы!

—Я чаму вучу цябе, Сяргей,— кажа Мерген-ага.— Навука нікому не шкодзіць. Любая навука. І табе, думаю, спатрэбіцца. Запамінай. Паўтараю яшчэ раз...

Ён ядыма казан з чорных цаглін, глядзіць на мяне — ці сачу, зноўку перарабляе тую ж аперацыю, што і хвілінай раней.

— Вучыся. Запамінай.

Вучуся. Запамінаю. Толькі сам сабе думаю: «Дзе мне той плоў гатаваць? Калі?»

— Слухай далей. А рыс, Сяргей, таксама ўмей выбраць — вялікія зярняты каб былі, прадаўгаватыя. Лепш за ўсё бяры ханскі рыс. З яго плоў — ай-вай! Дробны — не чапай, не для плову ён...

Позна вярнуліся мы ў горад. Дзе-нідзе толькі свяціліся шыбіны ў кватэрах ашхабадцаў, не скрыгталі штангамі тралейбусы. За поўнач Курбан падкаціў «Жыгулі» да пад'езда, і пакуль дзеці шумна выбіраліся, шчабяталі і смяяліся, ён выцягнуў з багажніка ... казан.

— Мерген-ага табе наказ даў: каб пловам добрых людзей у сваіх мясцінах частаваў,— усміхнуўся Курбан, трымаючы ў руках цяжкаваты посуд.— Паглядзі, як у вас там з рысам. Не будзе — паведамі: хоць мяшок вышлем.

Казан? Навошта ён? Ды, мусіць жа, і ў нас яны прадаюцца? Я ўспомніў пра кантэйнер, які заказаў на раніцу, і моўчкі ўзяў у Курбана казан. Аднеквацца, упарціцца — што гэта дасць? Усё роўна не забярэ ён яго

назад. Ды і навошта крыўдзіць старога Мергена, які, можа, падзяліўся з табой вялікім сваім скарбам?

...Перад вачамі стаяла далёкае поле, на якім я ніколі не бываў. Бачыўся люты бай Пурлі. А вунь і ён — смуглявы хлапчук Мерген — скурчыўся ад болю.

** *

Шчаслівы я ўсё ж чалавек: багата стрэў на сваёй жыццёвай дарозе добрых людзей.

У новую кватэру перш-наперш занёс я старэнькі казан.

ДЗЕНЬ У ГОРАДЗЕ

Калі б у той горад выбралася Аксіння — невядома, бо ці ж так проста адарвацца ад рачкавання па гаспадарцы, на каго пакінеш хатнюю жыўнасць, двор ды кол? Ды і чаго без прычыны выбірацца ў дарогу, сябе натамляць і сыну лішні клопат? А тут Лёкса, суседка і нейкая далёкая сваячка — Аксіння і не прыпомніць, дзе абарвалася апошняя нітка іх радства,— прыходзіць надоечы, бяду сваю выкладвае: слова праглыне, два вымавіць праз слёзы. Глядзела на заплаканую суседку Аксінню, слухала, а пасля і сама не заўважыла, як расчулілася, слязу пусціла.

Чужое гора ў вёсцы не так ужо і чужое. Ліпне да сэрца, што і казаць.

— Добра,— пагадзілася Аксіння.— Адварнуся на дзянёк. Пагавару з Міколкам. Толькі ты ўжо тут дагледзь майго парсючка. Курам доўга швэндацца не давай: паходзяць-паходзяць, ды і зачыняй. Хай у пуныцы, на жэрдках, сядзяць, а то яны ў Дзянісаў гародчык падаўчыліся. Галаву адурыву ён мне сваімі памідорамі: ключоць і ключоць. А сваіх, нехрысці, і не кратаюць. Ці ад таго, што гатунак у Дзяніса іншы? Кубінскія, кажа, у мяне памідоры. Яно і прыгледзецца калі, дык відаць: не нашаньскія. Чарнаватыя ці цёмна-сінія — не распознаць. Не бачыла?

— Хваліўся, няго ж,— не сыходзіў сум з твару Лёксы.— Кавалачак адрэзаў, праз плот падаў: на, кажа, паспытай, на зуб вазьмі. Узяла. Толькі нешта я ў іх нічога не знайшла. Памідоры як памідоры. Я да сваіх прывыкла, жоўценькіх, яны мне ў смак.

— Ну то добра... Што гэта табе яшчэ хацела сказаць? Ай-во, ледзь не забылася! Красаўку падоіш і ўсё малако здасі Кандрату. Да кроплі. Грам які кату ў міску лінеш. Кніжку я ля вядзерца пакладу.

— Падаю, падаю, Аксіннюшка. І здам. Я ж і сама шчэ здаю. Кажуць, у каго пяць тысяч літраў набярэцца, то можна дыванок без чаргі ўзяць. Хай і быў бы. Не чула?

— Во гэтага не чула. Мусіць, і праўда, раз гавораць. Кожны год нешта даюць жа. Ды, пэўна, і выдзеляць. Толькі куды табе яго, той дыванок, чапляць? Добранькі ж у цябе даўні, з аленямі. Ці гэта ён плаю шавы?

— Плюшавы. Зносу няма. Сідарка, хай пухам зямля яму, з цаліны прыслаў шчэ, калі і было, а як новенькі. Праўда, як новенькі,— Лёкса ўздыхнула, чамусьці апусціла вочы, затым зноў узяла іх на Аксінню, пакратала кончыкі хусткі, павязанай пад бараду.— Мо ж, Аксіннюшка, Верка адзеліцца, калі ўладзіцца ўсё з Алёшкам. Прыезджаў, то хваліўся: адбуду тэрмін, забяру Веру з сынам і з'едзем. Не магу, кажа, па адной дарозе з Топталам хадзіць. А куды з'ехаць абяцаў... дай бог памяць, ці не на Калыму. Падалей, гаварыў, ад бяды... Ды во і з'ехаў... Памажы, суседачка. Можна, твой Мікола заступіцца? Усё ж ён начальнікам вялікім у горадзе робіць...

Лёкса зноў давілася слязьмі, цяжка і гаротна, нібы сядзела над дамавінай блізкага нябожчыка, і ўжо не хавала, як раней, твар у далонях.

Аксіння супакойвала:

— Паеду, паеду... Міколка даўжон памагчы. У яго там увесь горад знаёмы. Ідзем тым разам па тратуары, а перад сынком і шапкі здымаюць: здароў-быў, кажуць, Сцяпанавіч. Цікавяцца, як здароўе, як работаецца. Ведама, у людзі выйшаў, далёка ступіў. Паважаюць. Ты не ўбівайся, Лёксачка, не гаруй. Я прама сёння. Во збяруся, гасцінец унучыкам пакладу ды і пабягу на аўтобус.

У аўтобусе, колькі і ехала жанчына, стаяў перад яе вачыма Алёшка...

...Шызымі космамі вісеў-дыміўся над выганам туман, і там, дзе сумна стаялі ў золкавым ранку стромкія вольхі, ён бытта падразаў дрэвы — няроўна, як дзе: то плавалі аблачыны крыху вышэй камя, то пасяродку цадзіўся туман, спавіваў галлё. Дымілася, бы спіна ў загнанага стаенніка, рака — вузенькая, крывая, мелкая: вераб'ю па калена, а плотцы па глотцы, казалі вяскоўцы.

Сонца яшчэ не думала выбірацца з-за ўзлеску, каб выкаціцца вялікім колам-шарам над ім, узняцца вышэй — і пырснуць адтуль цяплом і радасцю. Рана прачнулася Аксіння, нават намнога раней, чым прачынаецца заўсягды, каб падаіць рагулю, правесці потым у статак, на

пашу. І разбудзіў яе трактар: ён то заходзіўся ажно да захліпу, то змаўкаў, чыхнуў-пыхнуўшы. «Не ладзіцца, ці што? — падумалася жанчыне, і яна не паленавалася — паднялася, накінула на плечы ватоўку і выглянула з веснічак на вуліцу.— А то б чаго ён брымкаў так хваравіта. То б завёўся ды і ехаў».

Трактар з узнятым за кабінкай каўшом стаяў на выгане, у тумане, і каля яго завіхаўся хлапец. Здалёк — не пазнаеш: хто. Аксіння зразумела толькі, калі пільней угледзелася, што і хлапец, і трактар — не страхаўскія, бо з такім чарпаком — малым і заграбастым — не бачыла яна дагэтуль у сваёй вёсцы трактаркоў. Ездзяць, ды з вялікімі: калі сілас буртуюць, а ўзімку снег, бывае, зграбаюць з дарогі. Ды і то чарпакі, мусіць жа, не такой формы. «Малец. Мо і не петрыць у тэхніцы? — і ногі неўпрыкмет павялі жанчыну да бедалагі-трактарыста.— Няхай бы Чутніка клікнуў. Той на што ні сядзе — едзе».

Хлапец корпаўся ў маторы, а як пачуў Аксінніны крокі, выпрастаўся, глядзеў на яе светлым позіркам і перакідваў з рукі ў руку вялікі, што цаўё сякеры, ключ. Як толькі жанчына датупала да яго, павітаўся першым.

— Добрага, добрага ранку,— адказала жанчына трактарысту і паказала вачмі на трактар.— Захварэў ён у цябе, ці што? Ніяк, гляджу, рады не дасі.

— Лянуецца, цётка! — весела зіркнуў на Аксінню хлапец, прыгожы, хоць і ростам не вельмі — Лявон самакруткі большыя верціць — кажуць пра нізкіх мужчын у Страхаве, і гэта чамусьці нагадалася ёй. Трактарыст паправіў русявую грыўку, што раз-пораз вымушала хлапца закідваць назад галаву, каб кваліся валасы на макаўку, а не спаўзалі на лоб, не закрывалі вачэй.

— Нешта ён?..

— Стаміўся, цётка. Жалеза, бач, і тое на пуп не бярэ лішняга. А мы, людзі, рвем жылы, упрошваем яго: паслухайся, чорт! І дзе праўда? Чаму я павінен не спаць, га, цётка?

Аксіння пачынала разумець: гэтаму хлапцу палец у рот не кладзі — адкусіць, і побач з ім пасмялела сама, таму бліжэй падступілася да трактара, прыклала да вачэй далонь, з-пад якой заглянула яму ў нутро, бы мела намер памагчы хлапцу.

— Ты б мо Чутніка клікнуў, га? — потым перакінула яна позірк на трактарыста.— Спецыяліст Чутнік, на ўсе

рукі ад скукі. А ў жалеззі за так — хлебам не кармі — калупацца будзе, толькі дай.

— Ды не, цётка, навошта мне ваш Чутнік,— адмовіўся трактарыст.

— Глядзі сам,— перасмыкнула плячыма Аксіння, развяла рукамі.— Не трэба дармо чалавека трывожыць. Дзякуй вам за клопат. Завядзецца. Пакапрызнічае, стане яшчэ разок-другі на дыбкі — і залапоча. Ён у мяне з характарам. Наравіты, чорт. І ўсё таму, што вантробы ў яго старэнькія, а так...— трактарыст ударыў кірзавым ботам па коле, на якім стаяў, але без злосці, а хутчэй усяго наадварот, каб падкрэсліць: мы яшчэ не тое можам, хіба не так? І сказаў: — Гэта ж мы з ім ноч тарабанілі. Хацеў з дарогі вадой напаіць, да рэчкі падруліў, а тут глядзь: вядро недзе пасеяў. На фары вісела і дзе зляцела, каб на яго ліха? Каб хоць азвалася, чорт! Хацеў ужо шапкай ваду насіць. А тады не, думаю, да калодзежа пад'еду. А ён мне: едзь, а я пастаю, мне і тут ладна.

— І куды ж ты далёка? — пацікавілася Аксіння.

— Як — куды? А мо я не ў Страхаве?

— У Страхаве, як не ў Страхаве?

— Тады і прыехалі, зыччыцца. Сёння, ранічкай, астатнія хлопцы прымчаць. Не схацеў я начаваць у

Вуглах: дужа сабакі там скуголістыя, спаць не даюць. А ў вас?

— Ці гэта ты, хлопец, усё праўдай ці жартам гаворыш?
— не разумела да канца трактарыста Аксіння.

— Не прыдзірайцеся, цётка,— махнуў трактарыст.— Дзе — як. Па пагодзе гляджу. Іншы б плакаў, а мы смяемся. Нават у чужой вёсцы, хоць і гэты друг мяне не слухаецца.

— Паслухаецца яшчэ,— памяркоўна прамовіла Аксіння.— Не жывое ж. К яму, відаць, іншы падыход патрэбен, раз не жывое.

— А як вы думалі! Каню даў па спіне дрыпам — і завёўся. А яму не дасі. Во такі і падыход, чорт!

— Ну то хай пастаіць. Кінь пакамісьць. Акалеў, бачу. Пайшлі-ка ў двор, хоць перакусіш. Хто б цябе ноччу ў дарозе карміў? А трактар твой нікуды не збяжыць.

— Не збяжыць, факт,— хлапец кінуў у кабінку ключ, трасянуў сваім русявым чубам і зірнуў у гой бок, дзе крыху на ўзгорку віднелася хата жанчыны — нат, прыгледзься, і сляды ўроскід ляжалі на роснай траве — ад трактара да жытла. Чые ж яшчэ! Глядзеў і думаў. Ісці? А чаму б і не, чаму б і не падмацавацца, раз цётка добрая такая стрэлася. Укусіць нешта варта. Пакуль гэта тыя

пад'едуць. Чакай! Учора быў апошні дзень у Вуглах, а гэта ж і праводзіны, і палюбоўная валтузня — усё ў адзін гурт звалена, дык мо і праспяць. Прыедуць к абеду, ныйначай.

—То ідзеш? — паспяшала Аксіння.

—Можна,— кіўнуў трактарыст і пакорліва пашоргаў ботамі следам за Аксіяннай.

Алёшка — так назваўся Аксінні хлапец — хрумстаў маласольныя агуркі, не спускаў з відэальца скрылёк сала і весела казаў жанчыне, якая сядзела за сталом насупраць:

—Сезон у нас. Разгар самы. Э-э, у Вуглах такое зрабілі, што з балота тамака і следу не засталася! Хоць знак якасці ляпі! Будзе авёс ці кіёўка расці. Во,— і ён узняў над галавой руку з відэальцам.— А які, скажыце мне, толк з таго куста? Ну? Камарэчы прытулак. І не больш.

Аксіння не пагадзілася:

—Ды расказвалі, расказвалі пра Вуглы. Абстрыглі. Лысіна, а не сяло. Раней, кажучь, прыгажэй было. І рэчку выпрамілі. Выпрамілі?

—Па шнуру! А навошта ёй лішнія метры даваць? Напрамік хай бяжыць.

— Э, хлопча, напрамік варона лётае, ды дома не начуе,— уздыхнула Аксіння.— А калі чалавек прывык ужо да сваёй рэчкі, як тады, га? Ну скажы мне? Хіба ж я за свой

век не прывыкла, думаеш? Яшчэ і як. Бы да чалавека. Кожны згіб яе, што на сваім це-ле, ведаеш ужо. А то ж будзе канава. Па шнуры, кажаш. І думай-гадай: свая рэчка альбо чужая?

— Не-а, цётка Аксіння, нічога ты не разумеш. Слабавата наперад глядзіш,— Алёшка смачна еў, але язык варочаўся ў роце спрытна, нібы падмазваў яго тлусты скрыль, і ён не заўважыў нават, як перайшоў на «ты».— Зато зямля — ого-го-о! — за клопат аддзякуе. Сто разоў спасіба скажа. На, трымай, чалавек, хлеб!

— Так і трымай,— прыцмокнула гаспадыня, крутанула галавой.— Каб у нас хоць на гэтых гектарах сеялі што трэба і як, то і хапіла б. А то вочы грабуць — як бачаць. Разумна каб. Галаваста. Балота знайшлі ў Страхаве! Век пражыла і не знала, што на балоце. Выцягнеце трубкамі тымі апошні грам з зямлі... Вы б спярша праверылі, колькі сокаў у яе тых? Можа, і няма. Калодзеж вунь на семнаццаць кольцаў ажно выкапалі. І дзе б гэта раней такое ўбачыў? Чатыры-пяць. Глыбока, ой глыбока вада! А вы асушаеце. Што асушаць? Пуста калі ж і так...

— Спакойна, цётка Аксіння! Не падрывайце аўтарытэт меліратараў. Яны сваё дзела знаюць,— торкнуў рукой у бок гаспадыні, растапырыўшы пальцы, Алёшка і

загаварыў спакойна, але з гонарам за сваю прафесію: —
Знаем, што робім. За так грошы не бярэм. А за снаданне
— дзякуй. Наеўся, чаго і казаць! Во, і ўставаць не
хочацца. Так і сядзеў бы за вашым сталом.

—А ты пасядзі, пасядзі,— палюбіўся разгаворлівы і
шчыры Алёшка гаспадыні, і ёй было хораша сядзець
разам з ім, гаманіць.

— Не,— захітаў рашуча галавой трактарыст,— больш
не магу. Клопат пятку чэша. Пасля як-небудзь
пабалакаем. Трэба шчэ тое-сёе зрабіць, пакуль хлопцы
пад'едуць. Каб на гатовенькае ім.

—То заходзь.

— Будзем старацца!

Падалася за Алёшкам з хаты і Аксіння.

—Дык мо і далі б мне вядзерца? Вечарком вярну. У
нас ёсць. Во падскочуць хлопцы — занясу.

—Дам, не шкада,— Аксіння зняла з калка амаль новую
пасудзіну, працягнула Алёшку.— Сыдзе?

— Пытаецце! Чаму і не?— усміхнуўся.— Акурат што і
трэба. Толькі буду ў кабінцы цяпер вазіць, каб зноў не
пасеяць. Хітрэй буду.

—А дзе хочаш, там і вазі. На вядры свет не пастроены. Няма гэтага, будзе другое. Цяпер у краме гэтых вядзёр — хоць салі, што груздоў перад замаразкам.

Алёшка падзякаваў за вядро, паддаў да трактара, на выган, а жанчына дзівілася яму ўслед, хітала галавой, прыгаворвала сабе, але ўслых:

—Такі не прападзе. Не-е. Ён галаву згубіць, а назаўтра новую на плечы ўсторкне. Арол!

Вечарам, як і абяцаў, Алёшка вярнуў вядро. Трактар ракатаў ля весніц, роўна і паслухмяна, а хлапчына паляпаў у шыбку, гукнуў:

— Цётка Аксіння! Ці дома? Вазьміце свой скарб. Слова — закон! Вы мяне чуеце?

—Ды няўжо ж, чую, чую,— паспяшалася на падворак Аксіння.— Не грымі. Мёртвага падымеш. Бягу-у...

—Вось яно, чысцюткае і цалюхенькае,— кіўнуў Алёшка на вядро, якое вісела к таму часу, пакуль кандыбала жанчына, на тым жа месцы, што і раней.— Дзе ўзята, туды і аддадзена. Парадак!

—То бачу. А чаму сам не заходзіш?

—Спяшу. За матэрыялам трэ ехаць.

—У каўшы хіба прывязеш?

—Прычэп ёсць. І трактар. Без каўша. У нас жа цэлая брыгада,— паведамляў Алёшка.

—Во як!

— Арцель, цётка Аксіння!

Аксіння і сама бачыла, хіба ж вачэй няма, што наехала меліратараў — паўсяла. Калі яшчэ столькі людзей падварочвалася ў яе Страхава? А і прыпомніць цяжка. Асабліва мо на вяселе якое? Не, бадай, прыгадаць можна: гадоў дваццаць назад, пэўна. Тады ў вёсцы з выглядам гаспадароў, адцясніўшы страхаўчан нейкім чынам на задні план, важна ступалі электрыкі. З шырокімі рамянямі паверх апараткі, на якіх трэнькалі ланцужкі, а на плячах віселі, злёгка ўпіўшыся ў пінжакі, жалезныя кіпці — па два. Зухі былі хлопцы, шалапутныя, але ж працавітыя: пілі-гулялі, бо за што цягнуць было — капейку, казалі ж самі, зараблялі добрую, але і справу сваю ведалі цвёрда: лямпачкі к восені ўспыхнулі ў хацінах, і таму праводзілі электрыкаў з вёскі добра, Міхей нават гармонік свой не ўбярэг — мяхі парваў, граючы. Прыкласці руку калі да сэрца, дык і ім, тым хлопцам, мала веры было. А бач, гадоўкі людзі ўбок адставілі.

І цяпер вось — новы налёт на Страхава. Можна, і ад меліратараў якая карысць будзе? А ўсё ж... Хваляваліся

людзі, бо чуткі аб іх рабоце — не вельмі якія. Хоць і ў штыкі іх не сустрэлі, праўда, але і ў далоні не пляскалі: можа, і трэба так, забрыкай яго камар! Даверыла дзяржава — няхай грабуць сваімі каўшамі ўсё падчыстую, устаўляюць тыя трубкаў ў зямлю... Вунь старшыня ёсць, кіраўнік, яму за гэта капейка ідзе. Няхай і за вухам чэша, і патыліцу чухае. А мы — начальства малое. Ні пячаткі ў нас, ні аўтарытэту асаблівага. Казалі так то казалі, а ўсё ж — свая зямля, родная, як не будзеш хвалявацца. Гэта так, для выгляду, яны на старшыню, а ў са міх і свярбела, і чухалася...

— А ў каго ж ты, Алёшка, спыніўся? — вылучыўшы момант, не без задняй думкі пацікавілася Аксіння.

— Старшыня размяркуе. Ягоны клопат,— адказаў, бы адсек, хлапец.

Аксіння кінула галавой, роздумна прамовіла:

— Няго ж, месца знайсці — не цяжка. А то б во заганяў вечарком трактарок на падворак, месца ў мяне і яму, і табе хопіць. Ложак ёсцака. Міколкаў. Ды і жыў бы. І стол у мяне не пусты. Не горш, чым у людзей, крошка знойдзецца.

Алёшка быў ужо сабраўся да трактара, які паранейшаму лапатаў за весніцамі, ажно страляла з

радыятара ўгору гарачымі кроплямі вада, але заповоліў хаду, азірнуўся на цётку Аксінню. Потым глянуў на зямлю, бы шукаў нешта пад нагамі, зноў узняў вочы на жанчыну, і на твар усплыла ўсмешка.

— А што! Ідэя! Чымся да кагосьці ісці, наладжваць кантакты, то прымаю запрашэнне. Дзякуй, цётка Аксіння. І вам падсоблю па гаспадарцы што. Эх, ёлкі-маталкі! Трымайце Алёшку, а то ў танец пусціцца. У мяне ж таксама матка адна жывець. Як і вы. А сын матаецца па вёсках, бы ў сваёй работы няма. Ну, дзе справядлівасць, чорт! Калгас для нас, можна сказаць, школу адгрохаў, гарачымі абедамі карміў... А каго выкарміў? Дэзерціраў! Што, не так?

Аксінні падалося, што хлапец дамагаецца ад яе нейкага адказу, але што сказаць яму — не ведала, і тады зноў, але больш цвёрда, напамніла:

— То чакаць буду.

— Чакайце, цётка Аксіння! Я паехаў,— і хлапец сігануў у кабінку, націснуў-крутнуў — і трактар пакаціўся з горкі, рассыпаючы паабাপал сябе індыкоў і курэй; тыя заходзіліся гвалтам, шапацелі на злом галавы. Асабліва нясушкі. Алёшка яшчэ і піпкінуў, газануў, то бачылі б толькі, як ляцелі...

— Во дастанецца некаму анціхрыст,— усміхнулася ўслед вясёламу кватаранту Аксіння.

А дастаўся Алёшка неўзабаве Верцы, Лёксінай дачцэ. Тая — не промах: то за рэшатам прыбязыць вечарком, бы свайго няма, то яблык прынясе поўны кошык — частуйцеся, цётка! Цётка ўжо маўчыць, што такіх яблык у яе самой — вунь сучча ломіцца, розуму не прыкладзе, што і рабіць з імі. Верка выклала яблыкі на стол, па аднаму, не спяшаючыся, а сама зірк ды зірк на Алёшку. Яблык, бывае, саслізне са стала, а Верка і не бачыць, і не чуе — іншым галава забіта ў дзяўчыны...

А неяк Верцы мясарубка спатрэбілася.

— Нажы затупіліся ў нашай, цётка Аксіння, а я мяса надумала пракруціць. На пельмені,— папрасіла, для прыліку крыху напускаючы на свой прыгожы тварык сарамлівасць.

Алёшка вячэраў. Аксіння паспела заўважыць, што пунсавеў тварам яе кватарант, як толькі пераступала парожак суседка, а бульбіна, відаць, застравала ў роце, і ён падоўту памагаў ёй малаком. Але ўхітраўся таксама крадком зірнуць на дзяўчыну. Калі іх позіркі сустракаліся, хлапчына чырванеў яшчэ больш — рак да піва, ды і годзе.

А Верку, здавалася, і з гарматы не праб'еш: вочы назойліва свідравалі Алёшку, як не наскрозь.

«Дурніца! — Аксінніна душа была на баку кватаранта.— І які ты арол! Дзе не трэба, там грыміш, бы па небу едзеш з бомамі. Хватай, грабастай! Бач, сама ліпне. Чым не дзеўка? Кроў з малаком. А ты вунь міма рота відэлец нясеш, як убачыш яе... Эх, і галава твая садовая!»

Тым разам Алёшка пасмялеў, і як толькі гаспа- дыня падала Верцы мясарубку, перастрэў яе сваёй кашчавай, але дзябёлай рукой:

—Не трэба,— і паклаў мясарубку на стол,— Нажы можна навастрыць. Напільнік ёсць... Вера?

—Угу,— цяпер яны памяняліся ролямі — разтубілася крыху дзяўчына, шчокі ўспыхнулі пунсовым водсветам.

—Магу навастрыць. Дастаўляй нажы, струмент.

—Нешта ўжо і дастаўляй! — Аксінні спадабаўся такі паварот, і яна нават злёгка падштутнула кватаранта, так, як выправаджваюць людзей з хаты на нейкі смелы ўчы- нак.— Будзе табе дзеўка па цемрадзі шлындаць. Тут жа недалёка... Ідзі, калі памеўся. А то што яны, бабы ды інваліды, змогўць. Мясарубку і тую не навядуць.

— Пойдзем? — зусім пасмялеў Алёшка, і Верцы нічога не заставалася, як сказаць Аксінні «спакойнай ночы», потым шчасліва ўсміхнуцца: недарма яблыкі насіла!

Нажы, калі і на самай справе іх было ў суседзяў некалькі, Аксіннін кватарант вастрыву доўга. Яна ўжо і спаць улеглася, не дачакаўшыся, правальвалася ў сон, калі ён загрымеў вочапам на дзвярах, аб нешта зачапіўся, нарабіў грукату, мыкнуў пад нос неразборлівае.

— Навастрыў? — спыталася ўсё ж Аксіння, хоць і не хацелася спярша кранаць Алёшку такім дзівацкім пытаннем, а потым ляжала і гадала: прыснілася ці і сапраўды шавяльнула губамі? Каб не Алёшкаў голас, мусіць, і пагадзілася б: сасніла. Але кватарант распрануўся, вобмацкам дашлёгаў да ложка, пазручней уладкаваўся і шапнуў:

— Навастрыў. Заставілі і пельмені есці. Смехата. Я іх туды, а яны — назад. Дзям'янава юшка. Усё, цётка Аксіння, сплю. Э-э-э-ы! Сплю, сплю...

Верка — дзеўка бойкая, прыгожая. У бацьку. Той, бедалага, і тварам удаўся, і характарам. Не пашэнціла ў жыцці чалавеку, праўда: з вайны вярнуўся Міканор на смерць надобны. Кульгаў, шчака прабіта наскрозь асколкам, пальцаў на руцэ — і не лічы: хіба то пальцы — з

усіх адзін набярэцца нармальны. А што ў вёсцы такі чалавек? Калека ён і ёсць калека. Але жыве, шкрабаецца. Дзе сам падкосіць, дзе Лёкса; дзе яна сякерай па чурбаку ўдарыць, дзе — ён... І так жывуць. Прыстасаваліся і жывуць. Не горш нат за іншых, а дзе — лепш. Як могуць.

Верка — адзінае дзіця ў Міканора з Лёксай. Пасля школы не з'ехала, як большасць яе сябровак, а засталася на родным селішчы. Куды паедзеш, калі вунь бацька ледзьве кандыбае, ды і маці сваё адхадзіла, лічы, па гэтай зямлі: зусім здала ў апошнія гады. Усхопіцца ранічкай Верка — і на нарад: што рабіць сёння загадаеш, паважаны брыгадзір? Го, праблема! Падавай таму брыгадзіру ініцыятыву, а што рабіць — ён знойдзе: былі б рукі. Асабліва мала- дзя. Такія, як і Верчыны.

Алёшка, як навастрыў тыя нажы, быццам і тварам папрыгажэў. Цвіце і пахне! А Верка перастала заходзіць да Аксінні. Навошта? Не паспее Аксіння свайму кватранту свежага малака наліць, каб запіў вячэру, а ён — паспявай сачыць вачмі! — то ў люстэрка зазірне, то кашулю прымервае ўжо і не адмаўляецца ад малака, не, абяцае выпіць:

— Няхай пачакае, цётка Аксіння. Яно не сплыве. Не на агні ж стаіць. Мы яго зараз. А можа, мне гальштук

начапіць? — і прыкладвае трохі пакамечаны матузок да белай кашулі, паварочваецца да Аксінні.— Ну, як?

— Добры ты ёй і без гальштука,— зазначае Аксіння цёпла і радасна. Яна стаіць пасярод пакоя, сашчапіўшы на грудзях вузлаватыя пальцы.— Вёска — не горад. Ды і ты не гарадскі. Будзе мерацца... Пінжачок накінь. Вечары золкія.

Забывае Алёшка пра малако, забывае і Аксіння.

Калі зачыняюцца за кватарантам дзверы, яна бачыць поўны кубак на ўскрайку стала, прыхінае яго газецінай — вернецца, вып'е, а сама думае: «Крэпка за Верку ўзяўся. А і хай бы. Лепшага, чым Лёшка, і няма кавалера ў сяле. Хто лепшы? Не-а, няма. Ветрагон трохі, але паразумнее, як хамут муляць шыю пачне...»

Пагаворвалі, быццам упрошвалі Алёшку сябры-меліяратары: ты, салага, не развальвай нашу брыгаду, зработаліся толькі, зрасліся... Але ён нікога не паслухаў, пасадзіў Верку ў свой трактарок-«чарпак» і паімчаў нядзельным днём у суседні раён, да маці, нявесту павёз на паказ. Вярнуўся ноччу, забраў свае транты ў Аксінні — і на тым яго кватараванне скончылася: калі яшчэ тое вяселле, а яны ўжо пад адну коўдру нырнулі. «Во моладзь дык моладзь!»

Вяселле спраўлялі па ўсіх пісаных і няпісаных правілах: гулялі на два франты, ламалі маснічыны і ў Міканоравай хаціне, і ў Алёшкавай — там, недзе за Зімніцкім лесам... Нават «зайца» лавілі, асароміліся, праўда, з гэтым «зайцам», праспалі, але тарарам стаяў на ўсю ваколіцу.

Меліратары паціху змялі кусты, выпрамілі рэчку, як і ў Вуглах, уклаліся, на ад'езд пасядзелі ў Алёшкі за чаркай, папрасілі таго на будучы сезон зноў вярнуцца ў брыгаду, ды і бачылі іх толькі. А для Алёшкі ў Страхаве не горшы трактар знайшоўся, як не навейшы яшчэ. Толькі без каўша. Няхай сабе. Але заводзіцца з паўабарота, а не чыхае-пыхае, як тады, на выгане...

І ўсё было б добра ў Алёшкі, і жылі б яны далей так шчасліва. Але стаў насуперак іх шчасцю Топтала, па метрыках — Толік Яўменчык, здаравіла і пустацвет. Бадзяецца па вёсцы, што сабака бяздомны, вынюхвае сваім доўгім носам пітво, а то абавязкова да каго-небудзь прычэпіцца. Ад магазіна да хаты — адзін у яго маршрут. Зацёрты. Прычапіўся і да Алёшкі.

— Гэй сюды, меліратар! Швэндай да мяне, я цябе ў Чарняўцы тапіць буду, з якой ты сваім каўшом твань выграб умесці з рыбай.

Алёшка якраз вяртаўся з дворні, была вечаровая пара, час меўся, ды і таму як ведаў Топталу — не адвяжацца, раз прыліп — падышоў:

— Ну чаго табе?

— А ты паглядзі, масцер, на падол! Дзе кусты? Дзе рэчка? — капыліў губіну Топтала — так заўсёды рабіў ён нападпітку.— Што скажаш?

І Топтала, не думаючы багата — а быў ён і ўвогуле з тых, хто слабы на думку,— пацягнуўся здаровым, бы гірапудоўка, кулаком, але не там было. Алёшка не разгубіўся, прыпомніў, мусіць, што і Верку неаднойчы кратаў той непатрэбным словам, ды і тыцнуў кулаком, абмінуўшы стрэчны, прама пад вока Топталу. Той залямантаваў, бы хлапчанё, схапіўся за вока і больш не наступаў — здаўся.

Назаўтра Топтала хадзіў па вёсцы, абмацваючы зямлю перад сабой адным вокам, другое ж пасінула, што зрэз у падасінавіка, і хваліўся бадай што кожнаму стрэчнаму:

— Ядрона шыш, га! Кусты ізуроодаў, рэчку спаганіў, а цяпер і на людзей перакінуўся. Мала яму не будзе! Не-е! Даведка з бальніцы на руках. Во яна, тут. А заяву па пошце адпраўлю. Заўтра ж у судзе будзе. І сведкі будуць. Прыехаў і махае тутака кулакамі. Ці даўно лапцём боршч еў, га! Ды на каго махае? На Яўменчыкаў! Немец нашу

коду не звёў. Біў, крашыў, а мы лезлі, што чэрві ў дождж. І будзем лезці. Але нас — не тронь!

Горад насунуўся на аўтобус зыркімі агнямі. Вынырнулі яны ў змроку раптоўна, нечакана, і ад іх пасвятлела ў салоне. Вясёлыя зайчыкі скакалі па тварах пасажыраў. Аксінніна суседка ўздыхнула, пакратала пакункі, што стаялі побач з сядзеннем, у праходзе, потым павязала на галаву густа расквечаную хустку — збіралася на выхад.

— Ля «Спартака» ці стане? — хвалявалася яна і паглядала, выцягнуўшы тонкую шыю, у бок пярэдніх дзвярэй: калі таўкуцца там пасажыры, то не адна яна такая, жадаючая выйсці з аўтобуса раней, то — угавораць. Ёсць. Стаяць. І яна спакайнала, чакала.

Але шафёр быў хлапец паслухмяны, упрошваць яго нічога не значыла: як і на шашы, так і ў горадзе ахвотна тармазіў ён ля кожнага, бадай, слупа. Людзі дзякавалі, правальваліся з прыступак у цемень. Дзверы хуценька зачыняліся, і аўтобус ехаў далей — на вакзал.

Аксіння магла б таксама здарожыцца раней, Мікола недзе і жыў непадалёк ад гэтай вуліцы, па якой мякка каціўся аўтобус, але забаялася: удзень яшчэ можна, а цяпер хіба разбярэшся, куды кіраваць, у які бок. Горад... А так прыедзе на вакзал, няспешна сядзе на дзесяты нумар

тралейбуса, ён і даставіць яе акурат не пад самае акно Міколавага жытла. Толькі яно ж хіба Міколава? Мог бы, канечне, разважала Аксіння, даўно атрымаць сын кватэру ў шматпавярховым доме, як усе людзі, ды жонка — Клаўка — не хоча: нам і тут, з бацькамі, добра! Можна, яно і так. Клавіны бацькі — людзі простыя, памяркоўныя, інтэлігентныя, не лезуць у жыццё маладых: у іх сваё вяселле, у нас — сваё, як той у кіно казаў. Песцяць унукаў сабе: сытыя, дагледжаныя немаўляты — Міколу з Клаўкай паслабленне, вальней трохі дыхаецца. А ўсё ж Аксінні чамусьці так здаецца: раз надумаў у горадзе жыць, то і лезь у гарадскую кватэру, на самы высокі паверх, каб твае вокны ўсім бачны былі. Сядзець у цяньку пад дрэвамі можна і ў вёсцы. Яшчэ і як сядзець! Але жыве — няхай жыве. Яго справа. Ёсць гняздо — і тое добра. А гняздо, у якім жыве Мікола, някепскае. Домік з пяці пакояў, драўляны — смала ўлетку лапіцца ажно на бярвеннях, мусіць жа, і звіняць яшчэ сосны-цёсанкі, калі вуха прыкласці, услухацца. Крепенькі, акуратненькі домік. А цяпер жа — гародчык. Хоць зямлі там кот наплакаў, жменя, а ўсё ж для горада — падмога: багата чаго на тых градках можна вырасціць. І раптам нахапіліся іншыя думкі. «Ці паможа Міколка? — чамусьці тут, у горадзе,

упершыню з трывогай падумала аб мэце сваёй паездкі Аксіння. І чым больш думала, тым больш палохалася: — Ці паможа? Эх, Алёшка! І навошта было Топталу кратаць? Абмінуў бы ты яго лепш, звярнуў бы тады з дарогі...»

Аксіння ступіла з аўтобуса апошняй. Асцярожна, нерашуча. Спярша намацала нагой дол, трымаючыся абедзвюма рукамі за дзверцы, а потым прыставіла да яе і другую нагу. Уздыхнула, агледзелася. Павесіла на згіб рукі ў локці клуначак з пачастункамі для ўнукаў і пачыкільгала назад, да чыгуначнага вакзала — добра, што яны побач, два вакзалы, зусім недалёка адзін ад аднаго, — каб сесці там на патрэбны ёй тралейбус.

На званок першым азваўся сын. Ён падышоў — у пантофлях, было чутно Аксінні з-за дзвярэй, як яны чапалі, — і, перш чым упусціць маці ў пакой, коратка спытаўся:

— Хто?

— Адчыняй, я гэта, Міколка, — ціха, бы не сваім голасам, адказала Аксіння: адчула, як ад хвалявання не слухаліся губы, і яна, пакуль сын бразгаў замкамі, пастаралася пазбавіцца ад яго, хоць збольшага — узяла, як магла, сябе ў рукі.

—Ты?! — Мікола здзівіўся прыезду маці, крыху, было відаць, нават разгубіўся.

— Не чакалі? — прымерваючыся, куды б прымасціць клуначак, тапталася яна ля парога — кідала позіркі то на вешалку, то на падлогу: усюды хапае рознага барахла, не прыткнеш. Тады яна проста сунула прывязёнку ў рукі сыну, а сама пачала распранацца. Мікола пакінуў маці свае пантофлі, а сам басанож, бы ў дзяцінстве па вясковай вуліцы, падаўся з вузенькага калідорчыка некуды ў глыбіню кватэры, разносячы навіну:

— Угадайце, хто да нас? Ну...

— Цы-ы-ы! — пачула Аксіння затоены галасок нявесткі.— Спяць...

Нарэшце выслізнула з пакойчыка Клаўка, сухая, маленькая, нібы дзяўчо, прывабная з твару, таксама здзівілася нечаканаму прыезду Аксінні.

— Ой, мама! — успляснула яна рукамі і паспяшала насустрэч да свякрухі, цмокнула яе ў шчаку.— Вы б напісалі, каб стрэлі. Добра хоць даехалі?

— Добра, грэх жаліцца,— Аксіння захітала галавой, трапляючы нагой у пантофлю, а потым накіравалася за нявесткай — у залу, паведамляючы: — Села ў абед, а прыехала — упоцьмах. Ведама ж, кожнаму слупу аўтобус

паклон адбівае. Калі ж яно і таму карціць падсесці, і гэтаму. Не той час, калі мы пехам у гэты самы горад мялоўкі на плячах насілі. Налепім, бывала, мелу ды прэм. Жылі па ўсякаму. Ці помніш, Мікола?

— Як у сне,— шчыра прызнаўся сын, усміхнуўся. Ён падсунуў бліжэй да маці раскошнае новае крэсла. Аксіння ўтапілася ў ім, ледзьве не да самай падлогі, але нічога не сказала пра мяккае крэсла, а толькі заварушылася ў ім, паправілася на гэтым непрывычным для яе сядзенні і пацікавілася:

— А дзе ж мае ўнучыкі дарагія?

— Толькі-толькі заснулі,— Клаўка крадком зірнула ў спальны пакой, нібы і самой не верылася: спяць яны, а мо і не.

— То няхай, галубчыкі, спачываюць. Набегаліся за дзянёк. Няго ж. А я тут ім во падаруначкі прывезла: яблычкаў, ягадак, цукерак жменьку. Вы б мне іх хоць на нядзельку далі, хай бы па траўцы пагэцалі. Ці ягадку якую б сарвалі. Ёсць, дзякуй богу, у садку і ягадка, і плод. Ды і сам бы ты, Міколка, навярнуўся. І ты, Клаўка. Прыехалі б.

Мікола, як і ступіла маці праз парог, больш маўчаў, зрэдку ўсміхаўся: няхай жанчыны пагавораць, у іх заўсёды ёсць нейкія праблемы, нейкія справы. Стаяў,

схаваўшы рукі за спіну, слухаў родны, знаёмы з люлькі голас, пявучы і ласкавы, і не асмельваўся нешта сказаць. Мо таму яшчэ, што і разгубіўся з нечаканага візіту маці. Што гром сярод белага дня... Які клопат прывёў яе ў горад? Ведаў сын: летнім днём маці асабліва даражыць, ведае яму цану, таму не магло быць, каб кінула-рынула двор — ды ў гасці ад няма чаго рабіць. І зімой яна без дай прычыны гэтаксама не вырвецца ад сваёй хатняй жыўнасці. Бывае, што і прыедзе, але рэдка: калі як да ўрача трэба... Не відно па твары маці, што і на сэрцы ў яе мутошна: стрэсціся, значыць, нічога не стрэслася. Гамоніць весёла, свеціцца ўся — рада сустрэчы.

— Чаму ж сядзім? — усхапілася Клаўка. — Маці ж з дарогі. Коля, памажы на стол сабраць. Мы хуценька. Пайшлі, Коля.

І Клаўка заспяшалася на кухню. Мікола бы і не чуў жончыных слоў — застаўся з маці, прысеў на другое крэсла, якраз насупраць; раздзяляў іх блішчасты часопісны столік, на якім сіратліва стаяла чысценькая крышталёвая попельніца. Аксіння пакратала яе, прыўзняла, зноў паставіла на месца — цяжкаватая, а здаецца, звычайнае шкло.

—Сваты таксама спяць? — толькі, пэўна, цяпер і ўмеціла госця, што не хапае ў пакоі добразычлівых, прыветных бацькоў нявесткі.

—На курорце,— ціха прамовіў Мікола.— Не сёння-заўтра пад'едуць. З дня на дзень чакаем. З білетамі, відаць, пралічыліся. Трэба было б у два канцы браць...

—Бач, на курорце,— незласліва кіўнула галавой Аксіння.— А я думала, маладыя толькі туды ездзяць. Што яны там, купаюцца? Раздзетыя і ходзяць?

—І купаюцца, канечне.— Мікола паволі разгаворваўся.

—Во як!

—Пуцёўкі ў санаторый дасталі. Ледзьве дамагліся.—На Міколаў твар набегла ўсмяшка.— Радаваліся, нібы дзеці.

—Ай божа! Ледзь дамагліся... Вунь у нашае Страхава на лета прыехалі б з унучыкамі — чым не курорт? Дыхаецца лёгка, свежа. Зноў жа — лес непадалёк, Рэпішча. Туды схадзілі, на луг. І праўда — ледзь дамагліся?..

—Ну, мама,— скрывіўся ва ўсмяшцы Мікола.— Што ж, я табе хлусіць буду? Жадаючых ведаеш колькі? Горад. Куды дзецца людзям?

—Дык я кажу вот: узялі б ды і да мяне сваты прыехалі. З дзеткамі.

—А што — дзеткі... Ім і ў садзіку някепска. Тры дні не паходзяць, потым тыдзень па дактарах бегаць трэба, даведкі збіраць — што здаровыя. Яно, канечне, было б някепска іх у вёску на лета. Але нічога, нічога! Пабягуць у школу, тады іх ад цябе не выганіш. Марока, мама! Садзік — капрызны механізм. Як самі дзеці. Што паробіш...

Выглянула з кухні Клаўка, запрасіла да стала Аксінню, а Мікола неяк застаўся ўбаку, незаўважаным. «Ці не пакрыўдзілася нявестка, што не памог?.. «Мама, давайце павячэраем»... А мо адна і буду сядзець за тым сталом?»

Клаўка зноў схавалася за блакітнымі шторамі, матлянула тугой касой, сцебануўшы ёй па крамніне, тая ажно загойдалася. «Агонь-баба»,— падумала Аксіння.

—Пайшлі, мама,— узняўся Мікола.

Аксіння з цяжкасцю выбралася з таго мяккага крэсла, моўчкі падалася за сынам, на кухню. Там прыемна пахла смажаным, на стале стаяла багатая закуска. «І калі паспела?»

Елі моўчкі, але нядоўга: Мікола наліў па другой чарцы — нейкая малюпасенькая, як пярсцёнак, падумала Аксіння,— і калі выпілі зноўку, ямчэй пацякла бяседа.

—Навін, кажаш, няма? — перапытаў Мікола, заносячы ў рот скрыль памідора на відэльцы.

— Няма, сыноч. Усе жывы-здаровы, слава богу. Клоп памёр, то ты ж ведаеш. А так — ціха. Некалі паміраць і жаніцца людзям. Лета...

Пра Алёшку Аксіння пачала здалёк, падступалася асцярожна, прымервалася занадта доўга, каб сказанае лёгка ўклалася ў настрой іх гамонкі. Як аднясецца да такой не вельмі прыемнай навіны Мікола, ці зразумее? Сын уважліва слухаў, хітаў галавой: справы, маці, і сапраўды дрэнны. Аксіння пра бяду Лёксінай Веркі — а яму-та што, ён і там не прападзе, хлопец-зух! — казалася так, бы то быў яе не кватарант, а родны сын:

— Адпусцілі яго разы два з таго пасялення. Памог бульбу пасадзіць, лажок упарадчыў. Цягавіты хлопца, двухжыльны. Ты ж, Міколка, ведаеш... А на трэці раз за ім машына прыехала, забрала. Навошта самавольна? І — бяда: перавялі з вольнага... Во яно як, сынку... О-ха-ха...

— Вы, мама, ешце, ешце,— падстаўляла, не надаючы значэння Аксінніным словам, посудцы з ежай Клаўка.— Грыбочкі паспрабуйце. Сама рабіла. А вось рыбнае філе.

— Ой, спасібачкі,— пратэставала Аксіння, але пакуль адбівалася ад пачастункаў, прайшоў час, і ёй няёмка было зноў пачынаць гамонку пра Алёшку.

Думала — пазней скажа пра галоўнае, за чым прыехала, калі застанецца адна з сынам. Можа, пры ёй, Клаўцы, і зусім не трэба?.. Пазней не атрымалася. Клаўка ўзбіла падушкі на канапе, пажадала добрага адпачынку і прыхінула дзверы ў спальны пакой, за якімі застаўся і Мікола.

Спалася Аксінні цяжка. Яна колькі і помніць сябе, дык на новым месцы заўсёды так: вачэй не самкне па-добраму, адно што сном называецца. І тады ноч ёй здаецца доўгай, пакутлівай, і Аксіння чакае не дачакаецца, калі нарэшце пашарэе за вокнамі. Тая шэрань цёплым і прыемным камячком кладзецца тады на яе сэрца, і жанчына згадвае свой дворык, сумуе па ім, і хоць бывае далёка ад парсючкоў і нясушак, а здаецца, што тыя труцца ля яе ног, пяшчотна і ласкава. Яна пачынае сумаваць яшчэ больш...

Не ішоў сон і гэтай ноччу. Да світанку было далёка: вокны густа зліліся са змрокам, які гнятліва вісеў у сынавай хаце, і гадзіннік недзе зашыпеў, потым грымкнуў — працяжна, з боем, быццам загадаў: спаць, спаць, спаць... Тры разы. Яна і паспрабавала заснуць, ужо было і замроіліся перад вачмі нейкія ружова-прыемныя ўражанні, якія захіналі ад яе ўсе ранейшыя ўспаміны, ёй

рабілася лёгка і бесклапотна. Але рыпнулі ў спальным пакоі спружыны, і яна пачула, як уздыхнуў Мікола, а потым даплыў ціхі, асцярожны галасок нявесткі:

— Усе людзі палівам ужо запасліся. Чаго не ўбачыш, і разбяруць паліва. Хоць бы раз абрадаваў старых — зняў з іх плячэй брыкет. Усё яны ды яны. А мы што, кватаранты?

— Ну падумай, дзе я той талон раздабуду. Хопіць аднаго...

— Ай!..

Зноў у пакоі зрабілася вусцішна. Рэшткі сну зусім пакінулі Акінію. І думаць пра сон больш не хацелася. Успомніўшы ўчарашні вечар, нагадаўшы падслуханую начную размову, яна толькі цяпер трывожна падумала: «Што ж сказаць Лёксе?» І адчула, як холад — ці то ад доўгай і нуднай ночы, ці то ад распачы — падступіўся да яе, выдзеўб на лбе такі ж халодны пот, і Акінія ўпершыню, колькі і ляжала звечара на канапе, нацягнула на сябе лёгкую коўдру, што прыемна казытнула нос гарадскім пахам...

* * *

Дзень пачаўся шумна і звонка. Унукі — Ігарок і Юрка, малыя гарэзы — прыскочылі да бабулі, вясёлыя, узрушаныя, запоўзалі па Аксінні, зашчабяталі:

— Ты да нас прыехала?

— Ура, бабуля прыехала!

— А што ты нам прывезла?

— Прывезла, дзеткі, прывезла,— Аксіння ўзнялася, адшукала свой клуначак, які сіратліва вісеў на вешалцы-круку, дастала ўнукам пачастункі.

— А зайчык хлебчыка не перадаў? — смакуючы цукеркі — куды гэтым да іхніх, гарадскіх! — дапытваўся Ігарок, старэйшы.— Не перадаў?

Аксіння і разгубілася крыху: як гэта яна і сапраўды забылася пакласці ў свой вузельчык лустачку хлеба, а потым знайшла што сказаць:

— Сустракала зайчыка, няго ж. Бачыла, бачыла. Дык ён і кажа, зайчык: дзе ж твае ўнукі, бабушка Аксана? У горадзе, кажу, у садзік бегуюць. Зайчык выслухаў, а слухае ён уважліва, два вухі натапырыць, ды і кажа: перадай хлопчыкам, каб у вёску прыехалі, бо я хлебчыка для іх прыбярэг.

—Ура! Ура!

—Мы ў вёску паедзем! Да бабулі і зайчыка!

І дзеці паскакалі ў спальны пакой — прасіцца ў таты і мамы. Акіннія чула, як Мікола, глуха кашлянуўшы, шапнуў сынам:

—Паедзеце, абавязкова.

—А калі, папка? Сёння?

—Сёння ж бабуля ў нас у гасцях. У тую суботу. Дамовіліся?

Дзеці радаваліся, пляскалі ў свае маленькія далоні, і Акіннія чамусьці пашкадавала іх, малых: сядзяць у клетцы, па асфальце шлёгаюць абуткам, пад вечным наглядам жывуць — туды не ступі, тое не бяры... «Вясковай дзятве лацвей, і казаць не трэба,— падумалася Акінні. — Клаўка няхай не разумее, а Мікола ж то павінен знаць — дзе лепей было б хлапцам улетку».

Снедалі дружна. Акіннія сядзела паміж унукаў, тыя апетытна елі, раз-пораз зазіраючы бабулі ў вочы: і ў нас смачна, і мы не адстаем ад дарослых. Ажно насы ўпрысядкі хадзілі.

—Малайцы, вялікімі вырасцеце,— хваліла ўнукаў Акіннія і сама старалася есці: скажы, што няма апетыту, не лезе нешта ў рот яда, дык і тыя ўбавяць свой азарт. А хацелася, каб хлапчукі паснедалі як мае быць, бо Мікола

запанаваў калектыўны паход у гарадскі парк, і таму Аксіння разважала, як і кожная, бадай, жанчына: навошта грошы пераводзіць на тыя бублікі ды піражкі, калі можна дома наесціся? Унукі, канечне, гэтага не разумелі, ім заўсёды купленае здавалася смачнейшым, чым сваё, дамашняе печыва, хоць было ўсё ж і не так. У Клаўкі рукі залатыя, Аксіння ведала гэта і ў Страхаве хвалілася суседзям, што наўрад ці знайшоў бы яшчэ Мікола такую жонку ў сваёй вёсцы. Прытым не прамінала дабавіць: «І вывучаная, разумніца. Пашэнціла Міколку».

Сонца ўзнялося ўжо высока, прыгрэла, калі яны прыйшлі да парку. Забавіліся. Пакуль Клаўка перад люстрам вярцелася, дзецям кашулі ды штонікі падбірала, не заўважылі, як і зацягнулася гэтае выбіранне. Па дарозе яшчэ спыняліся, і не раз: малым карцела не так, мусіць, піць, як самім апусціць капейку ў аўтамат, а пра марожанае і казаць не трэба: давай — і ўсё. Марожанае купіла ўнукам па адной порцыі і сама Аксіння, хоць Мікола і стараўся апя- рэдзіць яе, але маці першай паспела працягнуць прадаўшчыцы грошы:

—І мы з'ядзім з дзеткамі. Пяць штучак,— папрасіла.

Ад марожанага ў яе ламала зубы, і Аксіння пачынала палохацца, каб шчэ немач якая не напала, але бачыла, як

на ўвесь рот упляталі марожанае Ігарок з Юраськам, і Мікола не папракаў іх за тое, і яна не думала аб тых хваробах, проста старалася есці маленькімі долькамі.

Парк дыхнуў у твар Аксінні прахалодай, прыемным пахам лісця і кветак. І тады ёй зноў успомнілася Лёкса з Веркай і малым дзіцём на руках...

— Папа, а на параходзе пакатаем бабулю? — спытаўся Ігарок.

Мікола ўсміхаўся, глядзеў на маці:

— Пакатаем, чаму ж не! Пракоцімся, мама?

— Што там хоць за параход той... — прамовіла Аксіння, хоць галава была занята іншымі, далёкімі ад парахода, думкамі.

Параход «Брэст» неўзабаве адшвартаваўся ад берага. Што паспела заўважыць Аксіння, дык людзей увабраў у сябе ён не менш, чым іх умясцілася б у страхаўскі клуб. Яна сядзела з Клаўкай наперадзе, усутыч з лабавым шклом, і добра бачыла, як бегла насустрач рака, заставаліся на нізкім пясчаным беразе людзі. Успомнілася сваты. «І яны ж во так жыватамі трасуць».

Параход нахіліўся, таму Аксіння прытулілася да нявесткі:

— Што гэта ён?..

—Паварочвае,— спакойна адказала Клаўка.

Перад вачмі Аксінні праплылі горкі пяску, якраз у тым месцы, дзе стаялі ў самай вадзе, нібыта буслы на балоце, высозныя краны. Тыя горкі былі падмыты ў час вясновай паводкі хвалямі, але Аксіння ніяк не магла паверыць Клаўцы, што вада падступалася так далёка ўтору. «І як вунь тую хатку не затапіла! Во камусьці радасць жыць на востраве...»

Мікола з дзецьмі быў на палубе, куды яго адразу ж пацягнулі тыя, і Клаўка расказвала Аксінні пра раку, пахвалілася, як надоечы Мікола дзесьці тут непадалёк злавіў на вуду вусатага сома. Гэтаму Аксіння паверыла. Колькі і помніць яна сына, дык той і спаў на рэчцы з вудамі і рознымі іншымі прыладамі. Рыбак ён добры. Яму заўсёды шанцавала. Ды і хіба ж толькі ў ёй, лоўлі?..

Вярталіся назад стомленыя, пацішэлыя. Дзень перамясціўся на другую палавіну, але сонца свяціла паранейшаму жорстка. Спякотны дзень. Аксіння адчула, як расплыліся колікі па галаве, затахкалі скроні. Нешта зусім разладзілася галава. «Скарэй бы ў Страхава дабрацца. К сабе, дамоў».

Ад сонца і не ад сонца балела ў яе галава...

СЫН ПРЫЕХАЎ

Ападаў дзень. Сонца закацілася за Дзянісаў бор, стомлена прапыліў вуліцай вясковы статак. У сыраватым паветры таўкліся камары — настаў іх час: пераседзелі спёку, а цяпер клубкамі віруюць, упыну не маюць. Мурог стомлена дыхаў з-пад вечаровых рос.

Ціха. Лёгка. Свежа...

Якраз у адзін з такіх надвячоркаў Іван Шурмель прытарабаниў на «Урале» да Трахіма, газануў, ужо калі матацыкл дыбнуўся перад тым, і радасна паведаміў:

— Дык чаго стаіш? Кідай сякеру — сын прыехаў. Каля крамы мужыкі акружылі Юрку і праходу не даюць: зоркі, кажуць, абмываць варта, каб не заржавелі. Выручай сына, Трахім! Ну, мчы, чаго стаіш бы слуп.

І Шурмель наддаў «газу»: матацыкл ірвануў з месца, ажно дым закурыў услед за ім.

Трахім жа абрадаваўся навіне і таму, відаць, на нейкі момант не мог прыйсці ў сябе — разгубіўся. Юрка, значыць, прыехаў. Трэба і сапраўды бегчы да магазіна, сустракаць, а то, чаго добрага, прымусяць хлопца гарэлку піць, зоркі тыя абмываць. Ён кінуў сякеру на аскабалкі, зіркнуў па баках — ці не відаць каго са сваіх: няма паблізу. А потым заспяшаўся на двор.

— Вольга, а Вольга! Ці чуеш ты?— паклікаў жонку.

— Ну чаго табе? — лянiва азвалася з хлeўчука тая.

— Юрка прыехаў.

— Што ты кажаш! — Вольга выглянула з хлeўчука, усё яшчэ не верачы Трахіму, але здагадалася, што гаварыў ён на поўным сур'ёзе — каля дваццаці год жывуць разам, тут ужо ведаеш, для чаго кожная зморшчынка на твары ажывае,— заспяшалася ў хату, на хаду развязваючы на спіне вузельчык лёгкага фланелевага халата.— Ой, дзетачка, і не стрэлі! Трахім, а Трахім, бяжы — стрэнь, а я прыбяру чутку ў хаце. Бяжы, Трахім, бяжы.

— Ля магазіна ён. Шурмель сабшчыў,— Трахім патаптаўся трохі перад ганкам: відаць, думаў, ці апранаць яму што з навеішага, а потым агледзеў сябе, уціснуў пад раменьчык сарочку і моўчкі падаўся з двара, у бок магазіна.

Маці ж адразу падбегла да шафы, хуценька, бы лічыла іх, перабірала сукенкі, якія акуратна былі развешаны на плечыках. Нарэшце выбрала тую, што прывёз ёй летась у падарунак Юрась: паркалёвую, просценькую, але надта прыгожую. Калі яна разглядвала ўпершыню сукенку, ёй прыпомнілася тады маладосць, ілюзіяніст-фокуснік у мясцовай школе, які выцягваў такую тканіну са сваёй

каробкі, усміхаўся вясковай публіцы, а сам цягнуў і цягнуў яе, бы рулон разматваў. Тканіна, як цянер помніць Вольга, была густа ўсыпана белымі гарошынамі, цёмна-зялёнай — якраз такая, што і на гэтай вось сукенцы.

Вольга, бы ў ранейшыя гады, прайшлася перад люстэркам, умайстраваным у шафу, задаволеная, што сукенка пасуе ёй, маладзіць, узяла грабенчык, запусціла яго ў патуманеныя сівізной валасы. І на пэўны час застыла ў нерухомасці: прыгледзелася ўважлівей да свайго твару, і нібы ўпершыню ўбачыла, што ста-рыцца, што гады лятуць і бяруць сваё, пакідаюць і слядочкі на некалі прыгожым твары, крамсаюць канаўкамі-зморшчынкамі. «Божухна, — уздыхнула яна, — дык я ўжо амаль бабулька. І калі было таму жыццю праяцець...»

А жыццё і сапраўды амаль што праяцела, праяцела нейкім похапкам — бы сляпы дождж сыпануў з неба і зморана сціх. Ці даўно, здаецца, бацька — стары Якаў — вёз яе з радзільнага аддзялення бальніцы. Узімку, на санях, а яна прыціскала бліжэй да сябе нованароджанага, захутанага ў кажухі і коўдры, гушкала тую капку апрацак раз-пораз, у глыбіні якой бесклапотна пасопваў малец: баялася, каб, чаго добрага, мароз не дабраўся да яго кволага, далікатнага цела. А бацька шлёгаў лейцамі,

сцябаў па кабылцы раменьчуковай пугай, і, нібы разумеючы, што вязе новага чалавека краіны і трэба дзесяцікіламетровы адрэзак прамчаць з апошніх сіл, каб не даць таму чалавечку азябнуць, кабылка бегла шпарка, ажно пара слупілася.

Ці даўно... Вольга выглянула ў акно: ідуць. Трахім нясе сынаў чамадан, ступае цяжка, на адзін бок, бы кульгавы: цяжкі, па ўсяму бачна, чамадан. Побач таўчэцца Шура Міканораў, махае сваімі доўгімі рукамі. «Прычапіўся,— незадаволена буркнула Вольга.— Смала чортава...» А ён, Шура, мае такую звычку: нібы на вахце стаіць каля магазіна, а заявіцца, скажам, у вёску госць, адразу перахоплівае ў таго багаж, узвальвае на плячо і загадвае, як ні ў чым: «Руш у краму, а я бацькам пабягу дакладваць, што ты, блазнюк, заявіўся».

Вось і цяпер цягнецца. Толькі чамадан едзе не на ягонай спіне, а адрывае Трахімаву руку.

Побач з бацькам, плячо ў плячо, крочыць Юрка. Вольга бачыць, як сын парываецца перахапіць з бацькавых рук чамадан, але той не згаджаецца, адно бярэ яго ў другую руку. Шура нешта ім даказвае, і яны, вясёлыя, узрушаныя, набліжаюцца да хаты.

Вось цяпер і яна, маці, не вытрымлівае, выбягае насустрач сыну, павісае на ягонай шыі, цалуе і маўчыць, нават не заўважае, вядома, як гулка і часта тахае сэрца, а з вачэй сыплюцца слёзы.

—Прыехаў,— шэпча Вольга.— Юрочка, любы мой. Адмучыўся, родненькі.

—Хопіць, хопіць, мама,— стараецца супакоіць сын і пяшчотна гладзіць далоняй па яе пасівелай галаве.— Чаму — адмучыўся? Хіба ж вучоба — мучэнне? Не, вось тут ты памыляешся, мама.

—Ну ладна, ладна,— пагаджаецца Вольга, выцірае слёзы і вядзе сына ў хату, дзе за сталом ужо рассеўся Шура, а Трахім моўчкі наразае хлеб, складвае яго на талерку.

—Ці даўно мне скураты падаваў, як кажухі шыў, а ўжо, глядзі-тка, ахвіцэр!— круціць галавою Шура і барабаніць пальцамі па падаконніку.— Так, глядзі-тка, і генералам станець, Атрахімка, твой Юрка, га?

Шура дастае пачак «Беламору», бы ў сябе дома, вывуджвае з яго адну папяроску, закурвае.

—Во хворма ідзе, паглядзі, не, паглядзі толькі, Вольга,— Шура хуценька ацэньвае абставіны — Трахім маўчун, нават і сёння, хоць і сын прыехаў, на радасцях не разгаворыцца, таму павярнуў лахматую запыленую

галаву, якая даўно не ведала расчоскі, у бок Вольгі.— Я ж і кажу: з такой хвігурай у генералы лягчэй прабіцца.

—Будзе табе,— цыкнуў на Шуру Трахім,— языком мянташыць. Кім будзе — і ладна. Чалавекам, галоўнае, каб застаўся.

—Яно-та, канечне, так,— пазяхнуў Шура, паляпаў далоняй па засмяглых губах.

Трахім рэзаў хлеб, а сам не-не ды і зіркаў на Юрася. Ладны ён нейкі, сур'ёзны ў форме, а вось зніме зараз — і на хлапчука будзе падобны. Бацька не памыліўся. І з чаго б памыліцца? Прыязджаў жа курсантам Юрась, пераапранаўся ў сваю давайсковую апратку — і нейкім зусім другім рабіўся: хлапчанё, дый толькі, нават цяжка было паверыць, што праз які год даручаць яму воінаў, якіх сын навінен будзе вучыць салдацкай навуцы.

—Я прайдуся, тата,— Юрась выглянуў з другога пакоя, а замест лейтэнанцкай формы на ім было новенькае трыко з алімпійскай эмблемай на рукаве.

—Дык во ж,— бацька рукамі паказаў на стол, і было бачна, што ён адчуў сябе трошкі ніякавата.

—Я мігам,— злёгка ўсміхнуўся Юрась.— Па Валіка збегаю. Пакуль вы тут усядзецеся — і мы заявімся. Згода?

Трахім паціснуў плячыма.

— Ну, калі так...— прашаптаў ён.

Выглянула з кухні і маці.

— Дык, сыночак, хіба ж Валік дома цяперака? На таку, мусіць.

— Ужо ж вечар,— запырэчыў Юрась.

— Там позна канчаюць,— зазначыла маці,— Перакусіш з дарогі ж, а тады і збегаш. Нагаворыцеся.

— Нехарашо, нехарашо, Юрка: прыехаў, ні слова, ні паўслова — і драпу,— варухнуўся на ўслоне Шура, крактануў і скасавурыўся на застаўлены ежай стол.

— Здаюся, здаюся,— Юрась узняў угору рукі, потым лёгка падхапіў імі табурэт, што стаяў каля сцяны, падставіў яго да стала.— Угаварылі.

І сеў.

— Есці дык есці,— весела загаварыў ён і пачаў вачыма прымярацца, з чаго пачаць вячэру.— Сядайце і вы ўсе. Дзядзька Шура, паднось бліжэй рукі. Маці, тата!

Шура крутануў галавою.

— Я ж табе кажу, а ты крыўдуеш, Атрахімка: будзе, будзе ён генералам. Глядзі, як хуценька вы па яго камандзе за стол пазабіраліся. Хватка ёсць.

— А хай і будзе,— зусім сур'ёзна прамовіла Вольга і глянула на сына, паглядзіла, бы немаўля, таго па галаве, а ў самой павільгатнелі вочы.

— Калі вы скажаце, то і будзе,— усміхнуўся не без іроніі Трахім.— Наіўныя людзі. Тут як служба пойдзе. Спытайце перш, што сам Юрка думае, а тады ўжо мяліце,— Трахіму, канечне, і самому не цярпелася хутчэй даведацца, якія ў сына планы, дзе будзе служыць.

Ён глянуў на сына; Юрась здагадаўся, што бацька не проста так крануў гэтую тэму, таму не прымусіў сябе доўга чакаць, трохкі саромеючыся, праўда, адказаў словамі вядомай пагаворкі:

— Дрэжны той салдат, які не меціць у генералы.

Шура стрэліў угору жоўтым ад папяроснага дыму пальцам:

— О! А я што вам казаў? Мечтая, а раз мечтая — будзе!

— Закусвай, закусвай,— абарваў таго Трахім, бо Шуру пасля чаркі не абсячы толькі — упражэцца ў гаворку, рота нікому раскрыць не дасць.

Шура адразу замоўк, доўга нанізваў на відэлец марынаваны грыб, але той быў слізкі, не чапляўся, ды і спрыту ў руках не было, і ён адстаў ад талеркі з ляснымі дарункамі, зноў палез за «беламорынай».

—Месяц буду я адпачываць,— дзяліўся сваімі планамі Юрась,— а потым па накіраванню...

—Глядзі, так і адпачнеш,— перабіў Юрася Шура.— Атрахім запражэ, што гнядога Раскірэку. І — нэ, толькі і знай...

Трахім глянуў на Вольгу: што ён меле, дай адпор хоць ты яму. Але выручыў бацькоў Юрась:

—А я не збіраюся сядзець склаўшы рукі. Праца — лепшы адпачынак, тым больш у родным доме. Так што, бацька, з заўтрашняга дня выпісвай нарад,— сын паклаў на бацькава плячо шырокую далонь.— За месяц мы ўсё пераробім.

Легкая ўсмешка кранула Трахімаў твар.

—Кажы далей,— стараўся не выдаваць сваёй радасці за сына Трахім.— Ну, на накіраванню... А куды ж цябе распрадзялілі?

Навастрыла слых і маці.

—Далекавата,— хітравата пачаў Юрась.— Але для пачатку, лічу, някепска. Вопытныя афіцэры раюць спярша паслужыць у глухамані, а потым, калі дзеці пойдучь, адтуль і выбірацца пара. Адаў сваё— уступі месца другім, тым, хто не карміў яшчэ камароў, а

тэатрамі захапляўся, на футбол ды хакей бегаў. Харошага ўсім патрошкі. У нас, па крайняй меры, так у арміі.

— І правільна, — уставиў Шура. — В-вельмі мудра. Эта ў нас, у арцелі, — кавардак: дзе пасяліўся, там і жыві да скону, а не каб мяне ўзяць і перанесці з дваром у цэнтру.

— Бліжэй да магазіна, — іранічна заўважыла Вольга, і Трахім па-добраму засмяўся.

— Во-во! — не разгубіўся Шура. — А то бедным нагам упынку няма: туды-сюды, сюды-туды. Шастай, бы малалетак. Ну, скажы, Юра.

Юрась паспрабаваў таксама ўсміхнуцца — не зусім атрымалася: ну, дзядзька, і прыдумаеш жа...

— І ўсё ж куды цябе, сыноч? — не цярпелася маці.

Сын надзьмуў шчокі, выдыхнуў:

— У Сярэдняю Азію, у самы паўднёвы горад нашай краіны, — сказаў і акінуў бацькоў позіркам.

Бацька задумаўся — відаць, прыпамінаў, які ў пас самы паўднёвы горад, а маці трохкі пасядзела моўчкі, задуменна, а затым успляснула рукамі:

— Што ты! Дык недзе ж там, дзетка, няладна, канфлікуюць. — І яна пільнымі, дапытлівымі вачыма ўставілася на сына.

— Там, там, зараза, імперыялізм яршыцца, — падтакнуў Шура.

— Барані божа, — Вольга разы тры запар рытмічна, як варажбітка, махнула на Шуру рукамі, нібы ён выдумляе чортведама што.

— Гм, — усміхнуўся Юрась, паківаў галавою, — імперыялізм... Не хвалюйцеся дарэмна. Цяпер у мяне работа такая — сам, дарэчы, выбраў яе — вас аберагаць. Трэба будзе, і...

Маці насцярожылася, сядзела нерухома, моўчкі. Трахім прапанаваў:

— Давайце лепш па чарцы вып'ем, каб Юрка не паспытаў майго салдацкага хлеба.

— Вось гэта справа, — Шурава рука з чаркай ужо вісела над сталом.

Вячэра зацягнулася. Калі пачалі выбірацца з-за стала, гадзіннік паказваў каля адзінаццаці. Юрась сабраўся ўсё ж праведаць сябрука дзяцінства, хлопца-зуха Валіка Ганчарова.

— Я схаджу, — ці то папрасіўся, ці то паведаміў сын, і бацькі ведалі, што ён да Валіка.

Вольга глянула на Трахіма: усё ж ты гаспадар у доме, рашай...

— Не баўся, — коратка папярэдзіў Трахім.

— Ды я ненадоўга.

— А можа б, ты формачку сваю адзеў, — нясмела глянула на сына Вольга. — У ёй ты прыгажэйшы, а то і ў клуб пакажацеся. Адзень, сыноч. Ды і я ўважлівей на цябе гляну — не разгледзела добра ад радасці.

— Ну, калі ў форме, то і я прайдуся побач, — з грукатам пачаў выбірацца з-за стала Шура. — Не страшна.

Юрась павагаўся, але нядоўга: маці ён ніколі не прэрэчыў, колькі і помніць сябе, ва ўсім стараўся дагадзіць ёй. Ды і сапраўды, чаму павінен ісці ў спартыўным касцюме, хоць ён і новенькі, калі ў яго цяпер ёсць пастаянная форма адзення — вайсковая. Няхай і Валік падзівіцца, як зіхацяць на ягоных пагонах новенькія блішчастыя зорчкі. Валік — Юрась ведаў гэта — пашчыраму зайздросціў яму і ўсё марыў убачыць таварыша афіцэрам. Калі ласка! Юрась пераапануўся, стаяў пасярод пакоя, а ўсе трое любаваліся ім.

— Не, выліты генерал, — ляпаў непаслухмянай рукой Шура па Трахімавым плячы. — Ты толькі глянь, ацец, а...

«А і быў бы, дык што — я супраць?» — радасна падумалася Трахіму.

Калі за сынам і Шурам пісклява зачыніліся дзверы, у пакоі ўсталявалася цішыня, гнятлівая, недарэчная. Вользе нават здалося, што і не было хвілінай раней тут, у пакоі, Юркі, бытта ўзяў ён і прысніўся. Яна падсела да стала, схавала галаву ў далонях: плакала Вольга. Ад радасці.

—Трэ заўтра дачцэ тэлеграму адбіць — няхай адпросіцца, ці што,— памяркоўна сказаў Трахім.— А то паедзе хлопец, і не павідаюцца.

—Адбі,— прашаптала Вольга дрыготкімі губамі.— А мо і сам адскочыць у Мінск на пару дзянькоў. Гляне, як яна там. Нешта ў мяне душа баліць за Лену. А ён хутчэй разведае, яму, калі што, і адкрыецца.

—Будзе табе. Не ўбівайся. Ленка не прападзе.

—Ага, не ўбівайся. А вэн Соня Язэпава ў падоле прывалакла.

—Не ўсе ж такія.

—І Ленка даверлівая.

—Ну супакойся, ідзі адпачні,— Трахім крануў жонку за плечы.— Кладзіся. Стамілася ты за дзень. А я пасяджу на дварэ, Юрку пачакаю.

Неба было густа ўсеяна зоркамі. Ноч абяцала быць цёплай, яснай. Трахім выйшаў з панадворка на вуліцу. Вусцішна. Свабодна, на поўныя грудзі дыхае позні вечар.

Амаль спіць вёска — мала ў якой хаце падслепавата свеціцца акно. Трахім думае пра тое, што недзе ў гэтай цемені сядзіць на лаўцы з Валікам яго сын, хваліцца, відаць, тым, пра што змаўчаў дома, і ён пачышае трохі раўнаваць Юрася да другіх: не даў ім, бацькам, налюбавацца сабою і ўжо за парог. Але лагаднее, калі прыпамінае, што ён, Юрась, здавён такі: больш з сябрукамі водзіцца, чым дома сядзіць. У рэшце рэшт, Трахім ніколі і не ставіў яму ў дакор гэта. Няхай сабе, куды больш цягне, туды і падаецца. Тым больш цяпер, калі сын стаў дарослым,—не паправіш. Ды, вядома, і пра што многа з бацькамі пагаворыш? І так відаць — жывы-здоровы, а сакрэты, калі яны ў яго ёсць, дык усё роўна ўтоіць. Не ўсё ж, урэшце, павінны ведаць бацькі пра сваіх дзяцей, як і тыя — пра іх.

Недзе азвалася тоненькім чароўным галаском вясковая пяюха. Песня набірала моц, дужэла, і Трахім чамусьці ўявіў, што побач з той дзяўчынай стаіць Юрась. Уявіў і паверыў. «Ат, хіба дачакаешся,— махнуў ён рукою і накіраваўся да веснічак.— Хутчэй певень прагарлапаніць, чым ён пакажацца».

Не спалася Трахіму. Ён так і сяк, а сон не ішоў. Ляжаў з адкрытымі вачамі, перабіраў у памяці перажытае і

пражытае, узважваў — а ці так? Бадай, так ён і жыў і жыве, інакш не мог уявіць сваёй сцяжынкі на гэтым свеце Трахім. Не мог уявіць без Вольгі, без Юрася, без Лены.

...З Вольгай Трахім стрэўся ўпершыню на базары ў Журавічах. Быў цяжкі паспяваенны час, галодны. Перабіваліся людзі з лебяды на бульбу, з бульбы на лебяду. У каго прыправа якая займеецца — раўніва зайздросцілі таму.

Гадаваўся парсючок і ў Тармасавых. Прыбываў у вазе слаба, часта хварэў — з адной травы, вядома, сала не нарасце. Песцілі падсвінка, бы дзіця малое, бо глядзелі далёка наперад: калі ён яшчэ павінен быў вырасці, а Трахімаў бацька ўжо раздзяліў яго на дзве часткі: меншую пакінуць сабе, а большую частку прадаць, каб вылучыць якія-небудзь грошы ды адправіць Трахіма «на шахты», дзе, прачулі ў вёсцы, хто эканомны ды не п'е, можа зарабіць неблагую капейку.

— І нам пасобіш,— наказваў бацька Трахіму.— А там на ногі станеш. Захочаш — павяртай аглоблі. А пакуль, Трахімка, на цябе ўся надзея: едзь.

Парсючка ўгаманілі ўжо глыбокай восенню, калі зусім не магла розуму прыставіць, што даць яму ў рот: вымакла тым годам бульба. Падкарміць бы яшчэ трохі, мо і

пацягнуў бы пудоў на дванаццаць, да якой вагі і прыцэльваўся стары Тармасаў, але не хапіла моцы, прыйшлося змірыцца: які вырас, такі і ладна.

Свежае сала Трахім павёз прадаваць разам з бацькам. Не асабліва бойка ішоў гандаль: аказалася, не адны яны такія, лася на капейку, хоць і не дармавую, а сваю, кроўную. Адкуль у людзей тья грошы? У каго яны былі, дык і самі гадавалі для сябе сала і мяса.

Стары Тармасаў азяб, стоячы за прылаўкам.

— Я адварнуся...— хукаючы на пальцы, прашаптаў Трахіму бацька.— У кульдзім... ага, а то нешта калатнеча б'е.

— Давай, пагрэйся.— Трахім заняў яго месца за нізкім, збітым з негабляваных дошак прылаўкам.

Не паспеў бацька праслізнуць яшчэ ў душны, пракураны да слёз уваччу цесны пакойчык закусачнай, як перад Трахімам стаяла дзяўчына ў кажушку, захутаная ў гарусавую хустку.

— Пачым? — кідала яна зіркастыя позіркі па акуратна раскладзеных кавалках сала.

Калі Трахім пазваў цану, задумалася, потым нясмела прамовіла:

— Дарагавата.

—Бяры дзешавей.

—За колькі?

—Рубель скіну.

Дзяўчына згадзілася. Трахім адважыў самы прыгожы кавалак, завярнуў у пажоўклую газеціну.

—Трымай,— працягнуў скрутак дзяўчыне.— Еш на здароўе.

— Мо скварка і мне дастанецца,— бліснула павесяпелымі вачмі дзяўчына.

—Што, нянька?

—Угадаў,— адразу чамусьці спахмурнела дзяўчына.— Толькі свайму мальцу купіла.

І неяк так атрымалася, што яны шчыра разгаварыліся. Размаўлялі і смяяліся, сур'ёзnelі і заглядвалі адзін другому ў вочы, бы стараліся ў іх прачытаць, хто ён і што за яна.

—Кажаш, і з'ехаў,— спачуваў Трахім дзяўчыне, якую звалі Вольгай і якая жыла непадалёку ад Гутава, у другой вёсцы.— Во супастат, а! Ды такіх людзей вешаць трэба, за макаўку — і на сук. Напладзіў дзіцё, дык гадуі, а нішчату нечага разводзіць.

—А пражывём,— здавалася, зусім не бедавала Вольга.— Вэн у нас паўсяла ўдоў — ай нічога, жывуць...

— Жывуць-то жывуць,— задуменна прашаптаў Трахім і ўзяў у рукі ладны кавалак сала.— На, трымай. Кармі мальчика, няхай падцягваецца ў росце.

Вольга заўпарцілася:

— Не, дзядзька, так не вазьму, а грошай у мяне больш нямашака.

— Бяры, бяры, дзеўка! — не адступаўся Трахім.

— Не, што вы, дзядзька, за так я не вазьму.

— Дзядзька...— Трахім насупіў пасівераныя губы, крутануў галавою.— Гм, дзядзька... А мне, дзядзьку, гадкоў, мусіць, колькі і табе, дзяўчо.

— Ну не скажыце...

— А што тут казаць? Вайна трохі састарыла, а так мы — ого! — узбадзёрыўся, выпрастаўся Трахім, сціснуў, дадрыготак у целе, кулак.— А сала ты, дзеўка, вазьмі.

— Сказала — не вазьму.

І не ўзяла.

З таго дня бы нешта пераламалася ў Трахіме; калі бацька пачынаў гаворку пра новую паездку на базар, каб дапрадаць сала, ён адно маўчаў, а пра тыя шахты і думаць не жадаў. «Што я — дзэрцір,— разважаў.— Цяжка ўсім. Пераб'емся. Калі нас багата — лягчэй тады. Адзін

збяжыць, другі, а на каго вас, старэчу, пакінем? Будзе тая капейка ці не — пакуль віламі па вадзе пісана».

Канечне ж, не адно гэта стрымлівала Трахіма. Не такім ён і быў ужо вялікім патрыётам, каб не збегчы з вёскі проста з-за таго, што — патрыёт. Ды і што, праўду кажучы, благога ў тым, што ён паедзе ў Данбас і там будзе здабываць вугаль? Дзе ні працуй, кім, а багацце стварэш адной краіне. Будзе яна багацей — хутчэй і калгас стане на ногі.

З таго дня не давала Трахіму спакою тая дзяўчына, Вольга. Нечым задужа прыглянулася яна хлопцу. Прыгожая, баявая і трошкі пакрыўджаная лёсам. І адчуў Трахім сваім сэрцам, што менавіта вось у гэтую, нялёгкую для яе часіну дзяўчыне патрэбна мужчынская ласка, і яна ажыве, зацвіце, што першая вясновая кветка, будзе здзіўляць і радаваць людзей сваёй прыгажосцю.

Трахім сабраў рэчавы мяшэчак — запіхнуў туды ладны скрыгаль сала, некалькі драбкоў цукру — і, ні слова, ні паўслова не сказаўшы дома, падаўся пехам у Стараселле.

Вольга, убачыўшы Трахіма на парозе, разгубілася, анямела.

«Знайшоў! Відаць, праўду варажбітка ў Гомелі казала: знойдзеш, дзеўка, чалавака душэўнага, ненамнага і

старэйшага, і будзе ўсё жыццё цябе на руках насіць, песціць і любіць да скону,— адразу ж прыгадаліся словы цыганкі.— І пазабудзеш ты таго, ад каторага дзіцё маеш, пасля першага пацалунку».

—Добры дзень вам у хату,— смела павітаўся Трахім.

—Добраму чалавеку — нізкі паклон,— схіліў сівую галаву гаспадар хаты — стары Якаў — і рушыў насустрач, працягнуў вузлаватую далонь.— Праходзь, праходзь.

—Я ненадоўга. Я тут... праходзіў недалёка, дай, думаю, загляну,— схлусіў Трахім, бо другія словы не падварнуліся пад руку.

—Той, гэта той чалавек, у якога я сала купляла,— прыйшла ў сябе Вольга.

Тады Якаў, здалося, уважлівей прыглядзеўся да госця, прапанаваў сесці:

—Сядай, браток. А за сала дзякуй. Вось разбагацеем — будзе ў нас на стала яно тады не госцем. Сядай, сядай...

—Ды я, сказаць праўду,— таптаўся ў чалесніку Трахім,— з дачкой хацеў бы пагаварыць...

Якаў глянуў на Вольгу: з чаго б?

—Дык во яна, дачка,— падкрэслена паказаў рукою.— Збраць хочаш, ці што?

Трахім крыху пачырванеў і неяк нязграбна паманіў дзяўчыну на вуліцу. Вольга здзіўлена, таксама чырвоная ад хвалявання, глянула на бацьку, а потым ногі самі панеслі яе следам за Трахімам, і яна адчула, што і панеслі б, хопь і не дазволь ён.

Пра што яны там вялі гаворку, адным ім вядома.

Але здагадацца можна, бо неўзабаве яны стаялі перад Якавам, бы на вялікім і адказным экзамене, і Трахім дакладваў таму, а Вольга згодна ківала галавой:

—Мы, бацька, рашылі пажаніцца. Яна,— Трахім нахіліўся і глянуў у вочы дзяўчыне,— згодна. Будзем сына гадаваць разам...

—І ўсё? — насцярожыўся Якаў. І было цяжка зразумець, абрадаваўся ён такой навіне ці, наадварот, засмуціўся.

—І ўсё,— паўтарыў, але з другім выразам, Трахім.

Якаў маўчаў. Ён падаўся да калыскі, заглянуў туды, усміхнуўся.

—Бачыш, Юрка, і бацька ў цябе цяпер ёсцака. А мы бедавалі з табой, што будзеш ты сіратой. Не. Добры чалавек стане табе радней за таго... Спі, спі, карапузік.

Вось так, здавалася б, усё проста і адбылося. Якаў, канечне, жадаў добра, шчасця сваёй дачцэ: знайшоўся

добры чалавек, прыглянулася ты яму — не адмаўляй, не ўпірайся, усё роўна жыццё ўжо надламанае, што галінка на дрэве. А апячэшыся і на гэты раз, дык і заадно і лячы дзве раны, не так ужо і прыкметна, балюча.

Свае меркаванні былі і ў бацькоў Трахіма. Стары Тармасаў адразу ж надыбіўся:

—З дзіцём у дом не пушчу!

—Супакойся, тата. Я ў Вольгі буду жыць. Вользе ніяк нельга да нас: бацька адзін застанецца ў хаце. А што ён адзін?..

—Тады і ты не заяўляйся! — крычаў стары Тармасаў, ажно калаціўся ад злосці.

Пра шахту ён ужо маўчаў. Якая тут шахта! Хоць як сына ўтаймаваць, абразуміць, не даць зрабіць, па яго меркаваннях, непапраўны крок.

— Дзевак яму мала,— бурчаў стары,— дыгк не, з байструком бярэць. А што сяло скажа на ета? Наш род запляміш, анціхрыст... Трахім моўчкі сабраў свае пажыткі, узваліў клунак на плечы, ні слова не сказаўшы, падаўся ў Стараселле. Не было ягоньх бацькоў і на вяселлі. Але з часам стары Тармасаў адумаўся, палагаднеў, прыехаў мірыцца і на цэлае лета забраў Юраську да сябе.

— А можа, і добра, што на Вользе жаніўся,— казаў потым ён старой Варцы.— Жывуць душа ў душу. Яна каля Трахімкі, што галубка ля галубка, увіваецца. Пагасцяваў я ў іх, паглядзеў... І сыноч у іх харошанькі. Глянь, які жэўжык. Цы-цы-цы...

— Добра, што хоць вылітая Вольга,— падхоплівала Юраську з падлогі Варка, гушкала, бы даўным-даўно Трахіма — лёгка, што пушынку.

...Трахім прачнуўся ад шоргату пантофляў па падлозе. Угледзеўся ў шараваты змрок: перад акном віднелася танклявая Юрасёва постаць. Ён пазяхнуў, да хрумсту ў суставах пацягнуўся. Трахім кашлянуў, варухнуўся ў ложку. Сын здагадаўся, што бацька не спіць, падсеў на ложак.

— Што рабіць сёння будзем, тата? — паўшэптам, нібы хто спаў у пакоі, спытаўся Юрась.

Трахім задумаўся.

— А што? Ды пакуль усё пароблена ўродзі. Хвароба яго знае — што. Калі нічога не робіш — і работы няма. Адпачні пакуль, а там відаць будзе.

Трахім крыху памаўчаў, а потым, нібы між іншым, зазначыў:

— А я, мабыць, да маці з'езджу. Даўно не навяшчаў. Састарылася, ледзь ступае. Адна дажывае. Зваў — ні ў якую: дзе, кажа, нарадзілася, там і памру.

Паснедаўшы, яны знаёмым бальшаком падаліся ранічкай, пакуль не прыгрэла добранька сонца, лёгка і свежа дыхалася, у Гутава. Юрась разумеў, што яму трэба апрануць абавязкова сваю новенькую, з іголкай, афіцэрскую форму...

ІМЯНІНЫ Ў БУДНІ ДЗЕНЬ

Зіна ўжо даўно не спала. Пэўна, з паўгадзіны таму прачнулася, хацела яшчэ прыдрамнуць, але сон не ішоў, хоць убіся: у голаў паўзлі бясконцым ланцужком розныя думкі. Яна прыкмеціла, заўважыла здавён у сабе такую асаблівасць: калі навісае над яе худымі плечыкамі нейкі клопат, то навісае ўжо такім цяжарам, які не дае ўгамону ні ўдзень, ні ўночы. «Чаму ж я ляжу,— спахапілася нарэшце Зіна, скінула з сябе коўдру, але потым зноў нацягнула яе: калатнеча б'е, уставаць не хочацца.— Паляжучу мінутак пяць».

Яна так і ляжала нерухома пад цёплай коўдрай, абьякава звесіўшы голаў з вялікай, набітай пухам падушкі; так часта ляжаў яе Яўхім, калі яму рабілася

кепска пасля ўчарашняга пахмелля. Ляжаў і шчымлiва выцiскаў з сябе стогн, нiбыта памiраў, а яна, Зiна, падсыпала з суседняга ложка солi на балячку: «Каб ты здох, ёлуп чортаў! Раз адмучылася б — i горачка болей не знала. Ну i долечка, ну i звёў жа мяне божанька з горкiм п'яніцам». Яўхiм не абзываўся ў такіх выпадках, звычайна ўсцiхаў, не войкаў i не крактаў больш, а толькi моўчкi пасопваў у дзве дзiрачкi: не лез на ражон, не азлабляўся, бо, разумеў, бабу толькi зачাপi — i разгарыцца перапалка, доўга супынку ёй не будзе.

Зiне ўспомнiўся Яўхiм. «Якi не мужык, а — мужык,— уздыхнула яна i з нейкiм унутраным болем заўважыла, што ўсё часцей i часцей пачынае сумаваць па iм.— Хоць i пiў, але гаспадарлiвы быў, рупны. Ды i не сваё прасадохваў, калi ўжо на тос i пайшло: то там ухопiць, то тут... Радавалася, дурнiца, як суд пакараў, думала, уздыхнецца вальней, хоць тыя два гадочкi пажывецца па людску. Ды, бач, i пажыла, i ўздыхнула — скора i клець развалiцца, i хляўчук вунь прадзёрся. А па гаспадарцы колькi клопату! I ўсё самой, самой трэба ўпраўляцца, бы двужыльная ты».

На дварэ прагарлапанiў певень. Зiна ўявіла, як ён вылез з паветкi, падцягнуўся на сваiх тонкiх ножках,

перасмыкнуў тугім целам, што ажно пер'е на ім загуляла, і звонка праспяваў сваю традыцыйную пабудку. Жанчына глянула на сынаў ложак, дзе варухнуўся Іванка, нешта неразборліва прашаптаў у сне, і зноў заціх. «Няхай спіць, сёння яго дзень — калі прачнецца, тады і ладна», — пацяплела ў яе на сэрцы ад адной толькі думкі, што ў яе падрасце сын, яе збавенне ад адзіноты, яе — заступнік. Яна, Зіна, часценька падыходзіць ранічкай да Іванкі, накіне на яго сухое кароценькае цельца коўдру, якая звычайна не трымаецца на ім — спаўзае, хоць прывязвай, на падлогу, і прашэпча: «Заступнічак мой...» І праслязіцца. З той часіны, як Яўхім, будучы нападпітку, пачаў прыкладваць да жанчыны рукі, яна і цешыла сябе толькі адной надзеяй: падрасце сын, ён яго ўціхамірыць, прыбярэ да толку.

Зіна раптам схамянулася — праляжала куды там пяць мінут, больш — і затэпала босымі нагамі па халоднай падлозе. Падбегла да акна, глянула, што робіцца на двары. Вусцішна. Адзін певень разгульвае, выгібае свой прыгожы хвост, яршыцца. «Рана, можна было б і не спяшацца. Ды сёння і Змітрок пасвіць: не разгоніцца, а калі, як добрыя людзі, пачне статак збіраць, — нешта ў лесе згіне». Зіна ўзяла на табурэце апратку, а сама села на

яго, застыла нерухома. Неяк не магла яна прачнуцца, ці што,— столькі ў яе работы сёнця, а яна адно думае пра яго, той клопат, сядзіць вось і думае... «Трэба партрэцік Яўхімаў на месца пачапіць,— успомніла Зіна, выцягнула з шафы ніжнюю шуфлядку, закорпалася ў ёй.— Непрыгожа атрымліваецца: помняць людзі, што вісеў некалі партрэт над сталом, а як сеў — дык і зняла, скажучь». Яна працёрла партрэт далоняй, аддаліла яго на выцягнутай руцэ ад сябе, схіляла галаву то на адзін бок, то на другі: захапілася, разглядвала. Прыгожы Яўхім, нечага сказаць, і рослы — сапраўдны мужчына. Зіна так і сядзела каля шафы, на халоднай падлозе, паклала ўзбоч партрэт, задумалася. «Жыццё ламаеш, дзеўка, такому хлопцу,— чуліся ёй далёкія, прыкрыя, але цяпер чамусьці страшныя словы, каваля Міхайлы.— Адумайся, не накідвай на сваю шыю пятлю. Папомніш мяне: адсядзіць, на цябе і не гляне. Ці ж мала цяпер дзевак, га? Любая прыгалубіць, бяды той, што замараны. Вунь да Манькі прыбіўся — і як жывуць? Не відаць і не чуваць Пятра, а жонка пісьмо за пісьмом: прыезджай, родненькі, дзеці па табе сумуюць. Дзеці... Ты падумай, і добранька».

Зіна адчула, як пацяжэлі, затахкалі скроні, тугі камяк падступіўся да горла, і не ўтрымалася — пырснулі слёзы.

...Яўхім тым годам вярнуўся ў вёску са службы. Высокі, русявы, нейкі задужа ціхі, хоць і на людзях пабываў — жаніх, якога пашукаць трэба, і калі знойдзеш — дзякуй лёсу скажы. Млелі па ім дзеўкі, сохлі, а ён — на здзіўленне многіх — пакахаў чамусьці яе, Зінку, тады яшчэ дзесяцікласніцу. Кволенькую, непрыкметную, зусім яшчэ падлетка. Зінка потайкам ад бацькоў бегала на першыя спатканні, але потым пра іхнюю дружбу загаварыла ўся вёска, і яны смела, не баючыся зіркастых позіркаў, хадзілі вуліцай, стаялі дзе ўздумаецца, аб нечым перамаўляліся. Вяселле згулялі на Івана Купалу: хоць і думала Зінка паехаць у горад, вывучыцца на бухгалтара, аднак забаялася дзеўка — як тут будзе адзін Яўхім, з кім?.. — і атрымаўшы пасведчанне аб заканчэнні сярэдняй школы, патупалі яны па селавой дарозе ў сельсавет...

А потым што было ў іх маладым жыцці? Учарашні танкіст умела вадзіў па калгасных палях гусенічны трактар, а яна падалася на ферму: рашылі аддзяліцца ад бацькоў, сабраць грошай на якое-небудзь жылло, таму

абое рупіліся на рабоце, мо дзе і сябе не шкадуючы. Зінка хутка з учарашняй школьніцы запраўскай даяркай зрабілася, рабочая апаратка, якую ёй рэдка прыходзілася скідваць з сябе, надала ёй выгляд чалавека сур'эзнага, карэннямі ўрослага ў калгасную зямлю. І калі ненадоўга завітвалі да сваіх бацькоў яе аднакласніцы, то абавязкова знаходзілася адна, як хаця б тая Верка, і рукамі (не, ручкамі з нафарбованымі пазногцямі) усплясне, выкажа артыстычна здзіўленне: «Ой, Зінок, ці ты ж гэта? І не пазнаць цябе. А я здзіўлюся і думаю: што за жанчына ідзе? Манька Лёксіна, думала. Аж ты...» Зінка, праўда, не гублялася, брала рукі ў бокі, кідала на субяседніцу абьякавы позірк: давала зразумець, што мы таксама не зломкі, хоць і не на гарадскіх харчах: «Адкуль жа табе разглядзець? Вочы пазаляпала нейкай балотнай тванню. Глядзі, а то ў Чарняўку ўверагодзіш — кладка надта вузкая, аступішся».

Так і жыла Зінка. Каго цяплом адагрэе, каго трапным словам, бы папругай, ахрысціць. І паважалі яе, і пабойваліся, і недалюблівалі. Хто як.

З Яўхімам спярша яны жылі мірна, душа ў душу, цешыліся, бы дзеці, адведзеным шчасцем. Толькі шчасце гэтае, бы бікфордаў шнур, дагарала. Прама на вачах...

Прачнулася Зіна, можна сказаць, на дзевятым годзе замужжа. Ужо зрабілася зусім невыносна жыць а Яўхімам: абрыдлі п'янкі, давялі жанчыну да такога становішча, што ёй свет стаў нялюбы. Ды і дайшла, што дрэва перад сваім канцом — усохла, куды і прыгажосць падзелася з твару, адна нейкая нянавісць учэпіста трымалася на ім. І да сябе і да людзей...

«Ой, што ж гэта са мной сёння робіцца! — Зіна, здавалася, спалохалася сваёй нерухомасці, неразваротлівасці.— Устаць устала, ды, бач, не прачнуся ніяк». І яна хуценька паднялася з халодных маснічын, узяла Яўхімаў партрэт, прымасціла яго на старое месца. Нават не глянула — ці роўненька: даўно пара даць Лысуху, вось-вось павінен быў аб'явіцца пастух. Учора, праўда, Зіна спазнілася з даеннем, тады пастух чакаў ля веснічак, паспяшаў: «Будзе, будзе, усё да кроплі хочаш выцурчыць. Пакінь на затраўку». Яно і добра, што хата стаіць крыху наводшыбе, і дрэнна: статак пачынаецца з Зінінай Лысухі, таму калі і затрымка якая, прыходзіцца пастуху чакаць, а з другога боку — і супакойвае гэта, расслабляе.

Як і сёння. «Пераб'ецца Змітрок,— падставіўшы вядзерца пад тугі струмень вады, разважала Зіна і ўсё

больш і больш супакойвала сябе.— Калі і сам не спозніцца...»

Толькі не: ледзьве ступіла яна на ганак, як каля веснічак убачыла рухавую постаць Змітрака.

— Думаю — крычаць ці сама выйдзеш? — Змітрок глядзеў на жанчыну санлівымі вочкамі, сіліўся ўсміхнуцца.

— Даўно стаіш?

— Ды во... Чую, грыміш там даёнкай; ну, думаю, Зінок і сёння праспала.

— Будзіць жа няма каму, Змітрок,— стрэліўшы вачыма на хлопца, шматзначна ўсміхнулася Зіна.— Вось ён толькі прагарлапаніць разок,— яна лёгенька падцэміла нагой па хвасце пеўня, які акурат цёрся пад пагамі.— А з яго які толк... Ку-ка-рэ-ку — і ўсё, паляцела, і не чуваць. А вочы зноў заплюшчваюцца... Э-э-эх,— Зінка да хрусту ў плячах пацягнулася.

— М-да,— шыгынуў носам Змітрок, патаптаўся на месцы, не знаходзячы слоў.— Канечне, што за будзільнік... У сваім куратніку пад'ём яшчэ не сыграў: заспаліся, бачу, квактухі, не кажучы ўжо...

— І я ж пра гэта.

Зіна звонка засмялася. Змітрок глядзеў на яе спадылба, і ў яго быў такі выгляд, як у чалавека, што трапіў у пастку. Ён цыкнуў слінай, падышоў бліжэй да жанчыны.

— Сумуеш? Калі што, дык...— Змітрок абдаў Зіну цёплым дыханнем.

— Дык... Ну чаго маўчыш? Дык-індык. Кажы,— Зіна распачынала гэтую сцэнку, хоць і сама не ведала — дзеля чаго, з якой нагоды: проста, відаць, абрыдла ёй адзіноцтва, замкнёнасць, а яшчэ, відаць, і таму, што Змітрака яна лічыла такім хлопцам, з якім можна толькі язык пацешыць, не больш.— Ну смялей, смялей жа...

— Магу вечарком заглянуць,— з цяжкасцю вымавіў Змітрок; хоць і трыццаць гадоў мае, а язык нямее, калі дзеўка перад ім; таму, відаць, ад яго яны ўсе бачком ды бачком.

— А навошта? — строіла вочкі Зіна.

— Як... Ну, таго...

— А, дроў памагчы напілаваць? — падхапіла жанчына.

— І дроў.

— А потым будзем сядзець і тэлевізар глядзець.

— Будзем і тэлевізар...

— У цябе ж свой ё.

—З маткай калі... яно... Надакучыла. Сум.

І Змітрок ашчаперыў Зіну за худыя плечыкі, памкнуўся прыціснуць да сябе...

—Пусці! Пусці, ваўкарэз! — Зіна вырывалася з хлапцовых рук, білася, як тая рыбіна ў сачку, але ж ці так проста: ён хоць і нягеглы, Змітрок, але жылісты, учэпісты.

—Будзе, будзе драпацца,— соп Змітрок, але жанчына з адчаем пусціла ў ход самую сваю небяспечную зброю — кіпцюры,— і той здаўся.

—Чорт,— папраўляла Зіна апратку, са злосцю, пакрыўджана глядзела на Змітрака.— Калі хочаш бабу, дык жаніся. А на чужых вачэй не пяль.

Змітрок адступіў бліжэй да веснічак, пачаў асцярожна кратаць падзеўбаны крывянымі плямкамі твар.

—А рук не распускай,— бурчаў ён,— не распускай. А то я распушчу...

—Гляннь ты на яго! Яшчэ і пагражае. Не будзеш лезці болей. А яшчэ паспрабуй, то Яўхіму напішу, ён па вяртанні цябе абразуміць.

Змітрок хмыкнуў:

—Яўхім?! Дура-баба! Яна Яўхіма чакае, вы толькі гляньце. Запякла ў кічман і думае, што вернецца. Ды ён на цябе і не зірне. Трэба ты яму, барахло такое...

—Замаўчы! Вон! — не ўтрымалася Зіна і наляцела на Змітрака з кулакамі, а потым прыйшла ў сябе, заплакала. Змітрок глядзеў на яе, кволую і бездапаможную, і пашкадаваў, што нагаварыў глупства. Ён асцярожна крануў Зіну за плячо:

—Прабач. Згарача я.

—Ідзі к чорту! — жанчына рэзка павяла плячом, і рука Змітрака павісла ў паветры.

—Давай карову, ну цябе,— п'юнуў пастух.— Даі скарэй, а то даганяць будзеш.

—І даганю.

—Табе відней,— Змітрок бразнуў веснічкамі і, каб чула Зіна, як можна гучней абвясціў: — Выганяйце кароў! Э-ге-ге-е-ей!

І лоўка стрэльнуў раменьчуковай пужкай.

«Не вернецца? Што яны ўсе адно заладзілі: не чакай і не гляне нават у твой бок. Хіба ж я вінавата, што ён такім стаў? Не я ж яму ў горла ліла. Сам. Дый думала — абразу-міцца, усё жыццё ў чалавека яшчэ наперадзе. Добра жадала. А што б ён убачыў у сваім жыцці з-за той гарэлкі? Пустацветам і кандыбаў бы... Ні мне радасці, ні сыну. Няхай лепш два гады прападуць, чым усё жыццё».

Лысуха паслухмяна стаяла сярод двара, цярпліва чакала, пакуль апусцее яе вымя: малако звонка, напеўна барабаніла па сценках вядзерца, а Зіна, заўважаючы, што карова раз-пораз заносіць галаву ў той бок, адкуль даносілася далёкае мычанне, шаптала:

— Яшчэ чуток, галубка. Вось добра, вось і разумніца.

Яна ўявіла, як Змітрок дабіраецца ўжо са статкам дзесьці ў канец вуліцы, прыкінула: калі закончыць даенне, каровы, відаць, разбрыдуцца па лагчыне, похапкам кінуцца скубці росную траву, забягаючы наперад адна перад другой.

«Іванку разбуджу, адвядзе. Хоць і свята, хоць і гадавіна яго. Брыдка мне на Змітрака чамусьці глядзець. Не такі ён ужо і кепскі, але нейкі дураслівы, недароблены. Бач, рукі прымяніў. Калі хочаш, дык вунь іх колькі галёпае. А на мяне не кідайся. З Яўхімам я не развядзёная. І нечага...»

Зіна скончыла даіць і адразу ж заспяшалася ў хату — будзіць Іванку. А ён, Іванка, зусім і не спаў: сядзеў перад акном і назіраў, што робіцца на двары. Калі маці зайшла ў пакой, то спярша глянула на ложак і, не ўбачыўшы там сына, здзівілася:

— Іванка?

— Чаго, мам? — павярнуўся да яе сын.

— Прачнуўся? І даўно?

— Як дзядзька Змітрок да цябе цалавацца лез.

Ад гэтых слоў Зіне зрабілася не па сябе: унутры пахаладзела, трывожна зашчымела. Ёй на імгненне зда-лося, што гэта не ён, сын, а сам Яўхім назіраў праз шы-біну, як касалапы, худы і кірпаты Змітрок заціснуў яе, бы ляльку, сіліўся пацалаваць. І нейкі гонар ахаліў жанчыну: не, мы, сыноч, за сябе пастаім, у крыўду не дадзімся.

«Але ж, бач, жэўжык, цікаваў,— усміхнулася Зіна і пяшчотна пагладзіла сына па галоўцы.— Пакінуў Яўхім вока пры доме».

— Чагой-та ён так? — насцярожана спытаўся Іванка.

Зіна паціснула плечыкамі.

— Пажартаваў, пажартаваў дзядзька.

— Я татку напішу, што ён цябе пакрыўдзіць хацеў. Напішу,— цвёрда стаяў на сваім васьмігадовы карапуз.

— Мы разам напішам, добра, сыноч? — Зіна ўсё ж адчувала нейкую віну перад сынам і Яўхімам: і, кажучы гэтыя словы Іванку, нібы папярэджвала яго, каб без яе нагляду не браўся за ручку: крыў божа не так выкажаш сваю крыўду, сыноч, тады, лічы, зусім не будзе ў нас таты. А так хоць цепліцца нейкая надзея...

Зіна прыгарнула да сябе сына, цмокнула ў лобік.

— А ведаеш што, сыноч? Не пра гэта мы напішам татку, не. Дзядзька Змітрок нічога мне кепскага не зрабіў. Лепш мы напішам пра ўсё добрае яму: як ты ў школе вучышся, як добра мяне слухаешся. І пра імяніны... Ой, Іванка, дык я ж цябе з днём нараджэння не павіншавала! Віншую, родненькі...

Яна падхапіла сына, прыгарнула да сябе, плакала і цалавала ў шчокі, лоб...

...Неўзабаве Яўхіма з трактара знялі. Для Зіны гэта не было раптоўнасцю — яна і не чакала другога канца.

— Ну дык што рабіць цяперака думаеш? — Яна ўпарта, настойліва глядзела мужу ў вочы, і той не вытрымаў, скіраваў позірк долу.

І маўчаў. Схуднелы, руды і нервовы ад частых п'янак — давялі ў апошні час яны зусім Яўхіма, — ён не ведаў, пэўна, і сам, што яму рабіць заўтра, паслязаўтра. За вілы — ды стажкі вяршыць? Можна, не прападзе, калі рукі мае. Ды бяда не ў тым, кім працаваць і дзе, — галоўнае быць чалавекам. А Зіна глядзела на апустошанага Яўхіма і не магла ўявіць, што станецца праз дзень-другі з яе калісьці любімым чалавекам, а цяпер ужо — з тым, каго ненавідзіць, якому гатова ўчапіцца ў валасы, павышка-

мутаць пасмы, даваць, пакуль не занююць рукі ад болю і стомы, аплявухі па абрыдлым твары.

— Чаму маўчыш? — не адступалася Зіна. Яна стаяла перад Яўхімам, чакала, мо скажа ён нарэшце тыя словы, ад якіх пацяплее хоць трэшкі на сэрцы, уздыхнецца па-людску.

Той не ведаў, куды дзець вачэй: і ўбок адвядзе голаў, і долу позірк скіруе. Сорамна, відаць, і самому, мажліва, і загаворыць у ім сумленне...

— Давай, Яўхім, па-харошаму дамовімся, — лагоднее Зіна, мяняецца ў голасе, дабрэе. — Ляж у бальніцу, палячыся.

Яўхім выструніўся, выцягнуў, што гусак, галаву з плячэй:

— Іш чаго захацела! А я што — п'яніца? Ты вэн глянь, як другія жлукцяць... А я... Ды я і сам магу кінуць.

— Не, не кінеш, — круціць галавою Зіна. — Цяжка табе, Яўхімка, уцягнуўся надта ж ты. А ляжаш — урачы рады дадуць. Чалавекам станеш.

— Кіну. Не буду піць, і ўсё. Як адсяку.

— Не, — гаварыла Зіну Яўхіму. — Не... Не...

...У печы ціха патрэсквалі дровы, разгараліся. Зіна ўносіла з кладоўкі прыпасы, спецыяльна купленыя ў

горадзе прадукты: каўбасу, зельц, кансервы, кружок сыру. Складвала ўсё гэта на стол і не ведала, з якога боку падступіцца. Адной тут і за дзень не ўправіцца. Яшчэ і салаты трэба прыгатаваць — у яе быў гарадскі рэцэпт — і бульбы налупіць чыгункі на два. І пячы. Важданіны хопіць, словам.

Зіна ўспомніла пра маці: абяцалася ранічкай падбегчы, памагчы. І сапраўды неўзабаве тая зашоргала галёшамі, якія Аўдоцця насіла звычайна — да глыбокай восені — на босыя ногі, у сенцах, увайшла ў хату.

—А, ты, мама.

—Я, дзетка. Стрэла Вавіліху, счас падыдзе. Гуртом мы хуценька.

Аўдоцця, бы сноп, перавязана істужкай, нязграбная ўжо, цяжкавата пасопвае, але рукі яшчэ не пазбавіліся спрыту, вузлаватыя пальцы не ведаюць упынку: калі і без справы сядзіць Аўдоцця, то яны што-небудзь абавязкова цярэбяць, перабіраюць.

—На колькі людзей сазвала? — Аўдоцця стаяла поруч са сталом, крatala рукамі кансервы, пакецікі, пагладзіла кружок сыру.

—На восем...

—У самы раз. Кароўку каму падаіць і адварнуцца можна. Акурат добранька. Няхай расце ўнучак здаровенькім, вайны не знае, чалавекам будзе.

Зіна моўчкі назірала за сваёй маці, якую любіла ўсё жыццё, ніколі, бадай, наперакор і слова не сказала ёй. Так ці не так — слухалася, дагаджала. І ўсё ж у апошні час яна неяк адварнулася ад блізкага чалавека, менш дзеліцца з ёй сваім шчасцем і болям. А часам, бывае, проста недалюблівае яе. Асабліва калі ёй становіцца цяжка...

...Дарэмна Зіна спадзявалася, што Яўхім адхіснецца ад гарэлкі. Не. З тыдзень пратрымаўся, хадзіў цвярозы, але сумны, неразгаворлівы: ведама, прывык арганізм да гарэлкі, а тут яму адразу — хоп! — і спынілі доступ. Папакутаваў Яўхім, патуляўся з кутка ў куток, махнуў на гэтую вытрымку — і за старое: што ні дзень, то п'яны.

— Дакуліка ты, Зінок, з ім гараваць будзеш? — Аўдоцця часценька забягала вечарком і, нібы рэпарцёр, выпытвала апошнія навіны пра хісткія Яўхімавы крокі, цікавілася не толькі яго паводзінамі, але давала і канкрэтныя парады дачцэ: — А знаеш, Зінок, у горадзе з такімі не чыкаюцца: прымусова адпраўляюць на лячэнне. Ой, дзеўка, і баяцца ж у горадзе міліцыі! Насцінага суседа, якраз я ў яе гасцявала, забіралі.

Упіраецца, крычыць, а яго цягнуць, цягнуць з кватэры, што рака з карча. Крычыць: «Я вам пакажу!» Пакажаш... Ведама, вочы заліў. У машыну — і памінай нашых. Вось.

Зіна заслухалася і зусім не здагадвалася, дзеля чаго тая распачала гаворку пра нейкага там суседа старэйшай сястры, якая жыве ў Карагандзе. Слухала, бы звычайную жыццёвую гісторыю, і толькі. Ды не, Аўдоцця дарэмна не старалася, а падводзіла трывалы падмурак, падбіралася да галоўнай сваёй парады.

— А ты мыкаешся,— маці перавяла дыханне, пакратала пальцамі сівыя валасы, якія выбіліся з-пад чорнай хусткі.— Не хоча дабравольна — сілком здай. Здай!

—Ты пра што гэта, мама? — спалохалася спярша Зіна, бо сэнс мацярынскіх слоў кальнуў шпількай сэрца, а потым яна ўжо больш разважлівей і сама падумала: «А не праўду кажа? Іначай ніколі сам не згодзіцца».

—Адправяць, палечаць — і мучэнню твайму канец наступіць,— Аўдоцця была ледзь не да слёз расчулена, што на яе параду добра, аж самой ёй не верылася, клінула дачка, яе Зінка.

Абмеркавалі план.

—А калі ён буяніць не стане? — запытальна глянула на маці Зіна.

—Адно слова папярок, другое — і хоць звязвай таго Яўхіма. Расходзіцца. Панятна?

Зіна моўчкі кінула.

Яўхім і сапраўды назюзькаўся, што нават на нагах не трымаўся. Ледзь увалокся ў пакой, бразнуўся на падлогу, ляжаў і пасопваў.

А далей усё было разгорнута згодна сцэнарыю. Аўдоцця бегла па вуліцы да калгаснай канцылярыі, охала і ахала, нават спрабавала загаласіць — каб інсцэніроўка была больш праўдападобнай — і лаяла, на чым свет трымаецца, зяця.

З райаддзела міліцыі прыехалі хутка. Афіцэр загадаў двум супрацоўнікам адвесці Яўхіма ў спецмашыну, а сам усеўся за стол, выцягнуў з сумкі, перакінутай праз плячо, аркушы чыстай паперы, акінуў позіркам Зіну з Аўдоццяй, якім нясцерпна хацелася даваць паказанні.

—Так, слухаю,— нарэшце глянуў міліцыянер на жанчын.— Толькі, напамінаю, праўду...

— Чысцейшай вады — праўду,— Аўдоцця нават прыклала руку да сэрца, перахрысцілася.— Прыходзіць, значыць, як заўсёды, п'яны. Не каб адразу ўтаймавацца, даражэнькі, раз лішку хапіў, дык не... Я вас, такую-

ператакую, перарэжу ўсіх і пераб'ю. Дзе нож? І за нож. Ну, думаем, прапалі...

— Гэты? — Афіцэр пакруціў у руках прыгожы самаробны нож з доўгім лязом.

— Ён, ён,— зазначыла Аўдоцця.

— Далей.

Аўдоцця глянула на Зіну, штурханула яе ў бок: чаго сядзіш, мякеша?

— Ну, ганяў нас па пакоях, пагражаў.

— Якімі словамі?

— Заб'ю, крычаў, зарэжу...

— Так, так, крычаў,— ківала галавою Аўдоцця.— І заб'е, і зарэжа. Памяніце маё слова. Ён такі-і...

Допыт не зацягнуўся. Міліцыянер неўзабаве падсунуў Зіне і Аўдоцці спісаны аркуш, каб распісаліся, і папрасіў Яўхімаву жонку наведацца заўтра ў райаддзел.

— Яго б палячыць ад гарэлкі трэба,— на развітанне раіла міліцыянеру Аўдоцця.

— Што з ім рабіць — разбяромся,— паабяцаў міліцыянер.

Так на Яўхіма завялі судовую справу. Вось тады Зіна і спахапілася: забірала назад свае паказанні, даказвала следчаму, што Яўхім — самы, бадай, добры чалавек на

ўсёй вёсцы, але той дапытваў суседзяў, раіўся з кіраўніцтвам калгаса, і Яўхім паўстаў перад ім і сапраўды небяспечным чалавекам для грамадства.

Неўзабаве суд вызначыў Яўхіму меру пакарання...

А Зіна і плакала і радавалася. Яна і сама не ведала, лепш гэта ці горш. Яна ўсё роўна любіла Яўхіма і жадала яму добра. І калі ёй хто казаў, што, відаць, не вернецца да яе Яўхім, яна гатова была даць таму чалавеку аплявуху, накінуцца на яго, павыдзіраць валасы, павыдрапаць вочы.

...На Іванкавы імяніны людзей сабралабя не вельмі багата. З тых, каго запрасіла Зіна, і палавіны не прыйшло: вядома, будні дзень, не кожны змог. Але Зіне, здавалася, было дастаткова на гэтай урачыстасці ўсяго двух чалавек — Мікіты з Палагеяй, Яўхімавых бацькоў. Яна мітусілася перад імі, старалася ўсім, чым толькі можна, дагадзіць. І з імі яна адчувала сябе не так адзінока...

— Не піша? — глянуў на Зіну Мікіта.

Яна моўчкі хітнула галавою: не. Мікіта нічога не сказаў. Ён трымаў на каленях унука, Іванку, разліваў па шклянках пітво, па яго камандзе ўзнімаліся над сталом чаркі. А потым гармонік вымеў з-за стала людзей.

Загойдаліся, зарыпелі новыя шчэ масніцы, заглушыў тупат у пакоі ўзбуджаныя галасы, і толькі Зінка сядзела за сталом з сынам, пакуль нехта не падхапіў яе, не ўцягнуў у танец...

ШАПКА

Міхаська сядзеў на печы і прытульваў раз-пораз вуха да коміна: гудзе і гудзе, ажно страшна становіцца! Ён торгаў бабулю за нос, націскаў, бы на кнопкі, пальчыкамі на яе заплюшчаныя вочы.

— Бабуля, га, бабуля! Ці чуеш ты? Позна ўжо, а дзядулі няма. Можна, ваўкі яго з'елі, га, бабуля? — сумаваў-трывожыўся Міхаська.

Бабуля нешта неразборліва шаптала сабе пад нос, паварочвалася на бок, соладка пазяхнуўшы, падкладвала руку пад сіваю галаву і зноўку, як ні ў чым, засыпала: натамілася за дзень, не да ўнука ёй.

Тады Міхаська больш не турбаваў яе. Хлопчык злазіў з печы, асцярожна ступаў па падлозе, каб нерыпнула маснічына — боязна рабілася, калі рыпіць падлога,— падкручваў knot у лямпе і гартаў кніжку. Малюнкаў у кніжцы не вельмі багата, але ўсё пра вайну, пра салдат,

таму Міхаська мо ў соты раз пільна ўглядаўся ў іх, тыя малюнкi.

А дзядулі ўсё не было. За акном гула-скуголіла завіруха. Халаднавата. Адно цёплае месца ў хаце — печ, на яе чарэні — любата, утульна, улежна.

Сёння Міхаська як ніколі раней чакаў дзядулю: той памеўся прывезці яму шапку-аблавушку. Абяцаў купіць у райцэнтры, куды паехаў па нейкай судовай справе. Па якой менавіта — Міхаська, канечне, не ведаў і што гэта такое, судовая справа,— таксама.

«Дзе ж ён, дзядуля? Можна, спужаўся завірухі і заначаваў у горадзе?» — думаў хлопчык, і ад таго, што дзядуля не прывязе шапку ў гэты вечар, у Міхаські зусім прапаў настрой. Хацелася заснуць, хутчэй закрыць вочы, каб меней чакаць жаданы дзядулеў падарунак: расплюшчыў вочы ранічкай — і вось яна, тут, побач з ложкам, на ўслоне ляжыць шапка. Бяры, нацягвай на галаву, насі. І ні мароз табе, ні завая.

Міхаська зноў палез на печ, пачаў уладкоўвацца па начлег. Тады і вярнуўся дзядуля. Ад яго прыемна пахла марозам, кажущком, барада ўся была ў ледзяках. Міхаська любіў, як пахне дзед, калі вяртаецца ён з паездак у горад.

Паказалася з печы бабуля.

— Ну як там? — спыталася яна. — Быў суд?

Не каб адразу пацікавіцца: «Шапку Міхасю прывёз?» Так яму, Міхаську, падумалася. А сам не асмельваўся запытацца, хоць столькі чакаў, уяўляў, як дзядуля з парога крыкне: «Ну, унук, вось табе і шапка! Насі, каб галава не калела».

Дзядуля цяжка сеў на ўслон, не распранаўся, адно зняў і паклаў побач сваю шапку. Відаць было, што ён стаміўся.

— Альменты прысудзілі,— сказаў ціха і пагладзіў па віхрастай галоўцы Міхаську, які падварнуўся якраз пад ягоную руку.— Нічога, не прападзем. Пракормімся.

— А Вольга як там?

— Што Вольга... Работае памалу. Гаспадыня нічога трапілася, гаротная маладзіца. Муж з фронту не вярнуўся, сын у партызанах палёг. З Вольгай, кажа, трохі весялей. Так што, Пелагея,— дзядуля ўзняўся, пачаў сцягваць нарэшце з плячэй кажухок,— пакуль, да школы, з намі пажыве. А там мо, калі жывы-здоровы будзем, і надалей застанецца, не схоча з мацерай. Ёй, Вользе, што... Ёй падвернецца, можа, хто... Выўчаная, прыгожая.

Пра што і пра каго вялі старыя размову — Міхаську не асабліва цікавіла. Чаму ж дзядуля пра шапку маўчыць? Пэўна, не прывёз... Ах, плакала шапка... А колькі на яе надзей было! І да маці ў горад з'ездзіць збіраўся — без шапкі дзядуля не браў, і на рэчцы пазабаўляцца, перад сябрамі прабегчы: глядзіце, што ў мяне на галаве — сапраўдная шапка!

І вось урэшце — вочы Міхаські адразу засвяціліся радасцю, успыхнулі агеньчыкамі — дзядуля паклікаў яго да сябе пальцам, пачаў развязаць сумку. Хвіліны чакання цягнуліся доўга. А дзядуля, як на тое ліха, зусім марудна развязаў: моцна азяблі рукі, пальцы не слухаліся — што чужыя.

— Ёсць, ёсць дакляраванае,— радаваўся таксама і дзядуля.

Вось ён выцягнуў нарэшце шапку, задаволена глянуў на бабулю, унука.

— Насі, Мішка, на здароўе,— сказаў, нібы даросламу.— Памер-ка, як яна...

Міхаська нацягнуў на сваю віхрастую галаву дзядулеў падарунак, і яму падалося, што ў пакоі ўмомант пасвятлела, а сам ён падцягнуўся ў росце, як не на дзве галавы. Міхаська выпрастаўся, выпучыў грудзі, як і ў

кніжцы салдат перад камандзірам, светла-светла глянуў на дзядулю з бабуляй, што стаялі поруч, бы на фотакартцы, і любаваліся ўнукам, яго абноўкай.

— У самы раз будзе, — цёпла зазначыў дзядуля, хоць шапка і была крыху велікаватая: нападпрост браў жа, дзе там кожны год іх накупляешся. — Нармальна. Цяпер ты — геро-о-й!

— Насі, Міхаська, на здароўечка, — бабуля Пелагея чамусьці захлімкала, пачала ражком хусткі прамакаць слёзы.

Міхаська не здагадваўся, чаму плакала бабуля. Пазней ён па-дзіцячы наіўна падумаў: «Шкада, відаць, бабулі грошай...» Але дзядуля падміргнуў унуку, лёгка падхапіў яго на калені, і хлопчык забыўся пра ўсё, здавалася, на свеце, акрамя як пра шапку.

Радасныя дні пачаліся для Міхаські. Ён лётаў-забаўляўся цяпер з раніцы да вечара на вуліцы: катаўся на санках, прадзеўбаў разам з сябрукамі паніўкі ў неглыбокай рэчцы, падсыпаў у вадку хлебныя крошкі, потайкам вынесеныя з хаты, і затым падоўгу назіраў за маляўкамі, якія спрытна хапалі тыя хлебныя калівы, знікалі з імі пад звонкім зімовым лёдам. Калі нахіляўся Міхаська над паніўкай, то шапку абавязкова прытрым-

ліваў рукой: баяўся, каб тая не зля-цела раптам у ваду, не патанула.

— У нядзелю да мамы паедзем,— сказаў неяк унуку дзядуля.— Рыхтуйся, жэўжык.

— Ура-а! Ура-а!— крычаў і падскокваў ад радасці Міхаська.

І паехаў бы Міхаська, абавязкова, але неяк сярод белага дня ён вярнуўся дахаты... без шапкі. Спярша хлопчык доўга стаяў пад дзвярыма — баяўся заходзіць. Стаяў і хлімкаў, ажно слёзы зашорклі на твары. Так, мусіць, плачуць толькі па вялікай страце. Потым дзядуля ўцягнуў яго сілком у пакой, цёр вушы, шчокі, загадаў не вельмі каб і з вялікай злосцю — усё ж шапка прапала:

— Расказвай.

— Та... тата забраў,— слёзы зноўку пырснулі з Міхаськавых вачанят.— Я іш... ішоў, а ён паклікаў і зняў шапку.

Дзядуля перамяніўся тварам, што было моцы ўдарыў кулаком па стале, ажно посуд на ім загрымеў. Спрытна, не па гадах рухава саскочыў ён з табурэта, падаўся да тоўстага і доўтага самаробнага цвіка, на якім вісела яго апратка. Похапкам накінуў на худыя плечы кажушок,

глянуў на Міхаську, падышоў да ўнука, прыгалубіў дзіця да сябе.

— Не бядуй,— сказаў ціха дзядуля ў сіваю бараду, і ў ягоных заўсёды добрых, ласкавых вачах Міхаська ўпершыню ўбачыў слёзы.— Будзе табе шапка, Міхась, будзе...

Шапкі дзядуля назад не прынёс. Моўчкі сеў ён на ўслон, апусціў голаў, уздыхнуў і сіпата сказаў:

— Замест яе пустая пляшка ўжо на сталае стаіць. Э-хе-хе... І ў якога сабакі вачэй пазычаў, каб спытаў хто, га? Бацька завецца...

Дзядуля доўга збіраў грошы, каб купіць унуку другую шапку. Пакуль сабраў, стала цёпла, і Міхаська радаваўся свайму дзяцінству ў салдацкай пілотцы, якую прывёз яму з фронту дзядзька Парфен, родны бацькаў брат.

К наступнай зіме маці купіла Міхаську новае паліто і шапку.

* * *

«Яна не пойдзе. І дзяцей не пусціць. Падамся адзін. З'езджу. Жывець жа чалавек, які даў табе жыццё, пусціў на белы свет. Хоць вокам гляну, як ён там. У твар і тое ледзь помню. Усё ж — бацька...»

Міхась перабраў усялякія варыянты, як лепей з'ездзіць, наведаць бацьку, каб усё было ціха: жонка, Валянціна, чамусьці асабліва ненавідзіць яго, таму варта заікнуцца, адразу на дыбкі: «І не ўздумаі. Бацька — той, хто гадуе дзіця. Не пушчу». Ды што жонка? Улучыўшы момант, Міхась проста сеў на веласіпед, кінуў кароткае: «Я хутка», налёг на педалі, і праз лясок пакаціў крыху падзабытай ужо дарогай у вёску свайго дзяцінства, падстаўляючы сонцу і ветру афіцэрскія пагоны — капітана другога рангу. «Маці, канечне, скеміла, куды я лыжы навастрыў. Але змоўчала, ні слова, толькі ўздыхнула гаротна. Што было ў яе на сэрцы? Маці, маці...»

Перад самай Хатоўняй, як ехаць з гарадка, — могілкі. Міхась спыніўся, пакаціў узбоч веласіпед. Ступаў цяжка, стомлена. Сіратліва глядзяць могілкі. Вунь і знаёмы пагорак, на днях абноўлены жоўтым пяском: пехам прыходзіў Міхась з жонкай і сынам, пасядзелі, успомнілі дзядулю. І на гэты раз на душы зрабілася цяжка, горка. Вось-вось пырснуць слёзы. І яму сталася балюча ад думкі, што, напэўна, ніколі не будзе ён сядзець вось так перад бацькавым узгоркам...

Мусіць, не прывядзе ўсё ж сэрца...

ЖЫТНІКІ

Гэтыя яблыкі раслі толькі ў садзе цёткі Ганны. Смачныя, хоць і малюпасенькія, але затое — ажно зліта, што пальцы на руцэ: рэдка які ўперад вытыркнецца, ды і то ненамнага. І прыгожыя яблыкі. Калі ўважліва прыгледзецца, дык быццам сама прырода наклала на іх цені ад жытнёвых каласоў. Ды не проста наклала, а з выдумкай, з фантазіяй. Тонкая, далікатная работа. Бакі ў яблычкаў дакладна такога колеру, як і даспелае жыта. Таму, відаць, і назваў іх нехта жытнікамі...

Мяне заўсёды цікавіла, чаму такія смачныя, сакавітыя і раннія яблыкі растуць толькі ў садзе цёткі Ганны? Нейкія там антонаўкі аблюбавалі ўсе сады, а такі ласунак, жытнік, ад якога млеюць вачаняты ў вясковай дзятвы, расце толькі ў нашай суседкі. Быццам цётка Ганна вывела той гатунак сама і заціснула патэнт на вынаходніцтва ў маленькім і сухенькім старэчым кулачку, быццам кожнаму крычыць: «Не дам! Мае!»

Дык жа — не! Бяры — прышчапляй, няхай і ў тваім садзе растуць жытнікі, утрымаюць хлапчука ад спакусы.

Меў намер і я прышчапіць пару сучкоў на адным з дрэў, глянуць, што атрымаецца, ужо і дамовіўся з цёткай Ганнай, але так сталася, што нечакана ў маіх руках

апынуліся не сучкі, а чамадан. Як з'ехаў я тым годам з вёскі, так і матляюся па свеце: то ў Ка- захстане, то, як цяпер,— тут, у Ашхабадзе, шчодрым на пахучыя дыні і празрысты, салодкі вінаград. Затое не знойдзеш тут днём з агнём нашых лясных грыбоў і ягад: куды ні кінь позірк — адно бархан за барханам. Сухія, голыя, перасмажаныя, што соль на скавародцы, пад лютым сонцам. Не сустракаў я тут і жытнікаў. Колькі ні прыглядаюся да садавіны, да яблыкаў тых жа — нават падобных на іх няма...

А яны, жытнікі, часта стаяць перад вачамі. Здаецца, працягнуў бы руку, сарваў яблык — і больш табе нічога не трэба. Вось так іншы раз хочацца смачнай, сопкай беларускай бульбы, кавалачак сала, прынесенага маці з кубла, якое добра схапіў марозік.

Два ці тры разы быў дома, але так выпадала, што ці ўзімку, ці вясною, а ўлетку, калі даспяваюць жытнікі,— не выпадала ні разу: такая работа, што ў летнія месяцы ў нас самы разгар, самы сезон, так што пра адпачынак і заікацца не даводзіцца.

І не стрываў аднойчы — паслаў бацьку пісьмо, папрасіў, каб выслалі невялічкую пасылку жытнікаў. А праз дзень-другі — насустрач пісьмо з вёскі, а ў ім і пра

тое, што цётка Ганна і маці пасварыліся. Вядома ж, жытнікаў я ўжо не чакаў...

Пазней прыязджаў да мяне ў госці бацька, расказваў:

— Нешта не падзялілі бабы, чорт іх пабраў...

— А з-за чаго?

— Каб жа было з-за чаго! А то, лічы, з-за ярунды: язычок лішне памянцілі. Усе яны на адзін капыл — бабы...

Бацька заўсёды цягнуў слова за словам, нібы ад сэрца адрываў. Колькі і помню, неахвочы ён да гаворкі, а пра розную лухту дык і думаць не жадаў. «Ат, дробязі!» — адно і казаў, хоць усё блізка прымаў да сэрца.

Вось тады бацька і расказаў.

...Цётка Ганна дажывае, можна сказаць, веку адна. Пятрок, мужык яе, не вярнуўся з вайны, злажыў галаву пад Ленінградам. Хлопцы, Мікола з Валянцінам, у той час былі малыя: адзін за пяць гадоў да вайны нарадзіўся, другі на два гады пазней. Прыгорне, бывала, сыноў да сябе жанчына, зальецца горкімі слязамі. Уся надзея ў жыцці была толькі на іх. Раслі, дужэлі сыны, забываўся патрохі Пятрок, і Ганпа памалу акрыяла, зноў яе звонкі галасок быў чуваць на розных гулянках.

Сыны Ганніны рана за плужок узяліся, за кассё ўчапіліся, заўсёды таўкліся там, дзе і дарослыя, церліся

каля мужчын, спрыт у іх пераймалі, сялянскай любві да зямлі вучыліся. І жылі не горш за іншых, кавалак хлеба на стала не гасцяваў, а меўся заўсёды.

Пазней Міколу забралі ў армію. Служыў ён у самой Маскве, чым Ганна вельмі ганарылася. Там, у сталіцы, Мікола і застаўся пасля службы: ажаніўся з масквічкай, шафёрыць пачаў. Валянцін жа — увесь у бацьку. І тварам, кажуць, выліты Пятрок, і характарам. Той, хто ведаў Петрака, казаў: «Муха на скібу хлеба сядзе, а ён дзьме і дзьме, а каб пстрычку даць — баіцца, што заб'е. На яго, бывала, і шыкалі ўсе залішне. Ведама, характару не меў». Вось і ён, Валянцін, такі. Таму і баялася Ганна, калі сын у рамеснае адвёз дакументы — на газазваршчыка вучыцца. «Ты б лепей мяне трымаўся, сыноч,— навучала яна.— Ці ўжывешся ў горадзе?» — «Ужывуся. А як толькі калгас прыдбае зварачны апарат — паведамлі: тут жа вярнуся».

Калі калгас набыў той апарат, Валянціну было ўжо не да вяртання: жонка і думаць не хацела пра вёску, крычала: «Дзяцей табе не шкада? Клёпак пазыч у суседа!» Ён і здаваўся. Да таго ж на рабоце яго паважалі, на Дошку гонару партрэт памясцілі, у прыклад ставілі. Нярэдка начальнік уручаў падарунак і зазначаў прытым: «Валянцін дзеля роднага прадпрыемства сябе не шкадуе,

затрымацца на рабоце можа калі трэба...» А той-сёй пасміхаўся, і плыў па зале лёгкі шапатак: «Таму і на жонку забывае, бедалага. Часу не хапае...»

Хоць і далёка жыве Валянцін, у Карэліі, але дакаціліся да старой Ганны чуткі пра сынава жыццё, пра жончыну здраду: з суседняй вёскі чалавек таксама там, у Карэліі, робіць, прыезджаў дадому і рас казваў, вось і дайшлі чуткі да старой.

«Калі ж выліты Пятрок,— бедала Ганна.— Нездарма ж і сны бачу. Казала: горад не для цябе. Дык не, папёрся. Вось Нюрка і круціць хвостом. А ён, небарака, ведаю, і правучыць не здолее па-мужчынску, размазня».

Цётцы Ганне ўсе пісьмы чытала і адпісвала мая маці. Таму ёй былі вядомы ўсе сакрэты Ганнінай дыпламатыі.

— Пішы, Ніначка, буду дыктаваць,— казала цётка Ганна.— Пішы: вяртайся, сынку, да мяне, хата ўсё роўна пустуе. А з такой няма чаго жыць. Напісала? Зваршчыкам ты і ў Іскані можаш працаваць...

Пісьмо цётка Ганна адправіла ў той жа дзень. А на другі дзень распаўзліся па вёсцы чуткі пра гора-жыццё Ганнінага сына. З тае пары маці стала першым ворагам суседкі. Не віталіся, пры сустрэчы старая адводзіла вочы кудысьці ўбок, толькі б не сустрэц- ца позірам.

—А можа, і не яна? — глянуў я бацьку ў вочы: хацелася прачытаць у іх адказ на пытанне хутчэй, чым ён збярэцца з думкамі.

— Не, яна. Прызналася пазней. Што ж тут, кажа, такога: усё роўна ведаць будучь, раз без сям'і заявіцца.

— І то праўда...

А надоечы я атрымаў з дому пасылку. Зняў вечка — і на мяне глянулі крамяныя... жытнікі. На нейкі момант я забыўся пра яблыкі, якіх прагнуў не тое што паспытаць, а хоць проста падзівіцца на іх. «Памірыліся!» — сарвалася з вуснаў, і на сэрцы стала радасна.

Смакаваў я жытнікі, і думка знячэўку прабегла. Недарэчная, але прабегла: «Ці адправіў бы ты, Сяргей, жытнікі назад, калі б табе паставілі ўмову: не адправіш — зноў пасварацца?» Адправіў бы ўсе да адзінага.

ШАШЛЫК У ВЯСНОВЫМ ЛЕСЕ

Ужо тыдзень, як Нінка жыве адна. Прачынаецца ўсё роўна раненька, хоць і ведае, што не трэба карміць сына з мужам,— прывыкла. На работу збіраецца нетаропка, доўга завіхаецца перад люстэркам: прычэсваецца, накладвае на свой і без таго прыгожы тварык касметыку, выкручваецца постаццю. Чайнік на пліце ажно скача,

пыхкае парай, пакуль яна там завіхаецца. Чай п'е кароткімі глыткамі, бутэрбродам прыкусваючы. І паглядае разпораз у акно: павінна забегчы Святлана — з ёй яна працуе ў адным адзеле, — і яны пеша, нетаропка, з асалодай удыхаючы свежае, лёгкае ранішняе паветра, пакрочаць на работу.

Нінка — малодшы навуковы супрацоўнік, учарашняя студэнтка, і яна адчувае нейкую неўтаймаваную радасць ад сяброўства са Святланай; Святлана ненамнага, а ўсё ж старэй за яе, працуе ў інстытуце даўно, вось-вось павінна абараняць дысертацыю. Аўта-рытэт! І яшчэ Нінка ведае, што ў Святланы не склалася сямейнае жыццё — ад шлюбу мае дачку-першакласніцу, — і гэта дае ёй нейкае права цешыць сябе шчаслівай думкай, што Святлана знайшла ў ёй, замужняй супрацоўніцы, а не ў кім іншым, менавіта таго чалавека, з якім можна падзяліцца набалелым, а бывае, і радасцю. І Нінка гэта асабліва цэніць.

Ды вось і Святлана. Яна спыняецца ля нізенькага кветніка, махае рукой, крычыць:

— Нінок! Спазняемся.

— Іду, іду...

Прыгожая ўсё ж Святлана. Танклявая, стройная, доўгія каштанавыя валасы рассыпаны на худых плечыках, а ў блакіце вялікіх вачэй — непасрэднасць і шчырасць.

Нінка выбягае на двор, і сяброўкі накіроўваюцца на гаманкую вуліцу, губляюцца сярод людзей.

— Ой, Нінок, што я забылася табе сказаць! — радасна паведамляе Святлана. — Нас запрашаюць заўтра, ведаеш, куды?

— Не, — проста адказвае Нінка, — не ведаю.

— На прыроду!

— А хто? — цікавіцца Нінка і пачынае прыкідваць: хто б мог?

— Адгадай? Век не дадумаешся! — Святлана дапытліва заглядае сяброўцы ў вочы.

— Пятровіч?

— Фу-у! Ды не з работы, не. Са сваімі я не ваджуся. З'ездзі з імі — размоў потым не абярэшыся. Сяргея помніш?

Сяргея, здаецца, Нінка помніць. У мінулую нядзелю, калі яна вярталася з аэрапорта — праводзіла Віктара з сынам у адпачынак, — стрэла Святлану з ім. Нічога, прыгожы, вясёлы...

— Той? — спытала Нінка.

— Ён, — было відаць, што Святлане падабаецца Сяргей.

— Дык вы і едзьце, а я чаго? — пакруціла галавою Нінка. — Дзе двое, там трэці лішні. Ці не так?

— Дзівачка! — засмялася Святлана. — Адкуль ведаеш, што двое? Раз запрашаю, значыць, і трэці будзе. Сяргей таварыша захопіць. Хлопец — во! — Святлана з эфектам цмокнула пафарбаванымі вуснамі. — Куды Сяргею да яго! Глянеш — і вачэй не адарвеш, так і прыліпне твой позірк. Карцінка!

— Хай які ні прыгожы, а мне ён навошта? — не зразумела сяброўку Нінка.

— Дурніца! — загарачылася Святлана. — Што ж ты, цэлы месяц будзеш адна сядзець? І гэта ў наш век! Расшнуруй вочы, дзівачка... Нікуды і Віктар твой не падзенецца...

Далей да работы яны ішлі моўчкі. Не, не такой лічыла Нінка Святлану. І яна дакарала сябе, што не магла разабрацца ў ёй раней. Калі некалі Святлана была аўтарытэтам для яе, не толькі добрым, перспектыўным спецыялістам, але і прыкладнай маці (дачка ў сяброўкі заўсёды чысценька апранута, дагледжана), то ўсё гэта неяк раптоўна прапала, тое добрае растала, бы камяк снегу, на які лінулі гарачай вады. І яшчэ Нінка пачала здагадвацца, чаму Святлана не жыве з мужам. «Відаць,

кінуў,— разваявала яна,— а не сама вытурыла, як хваліцца. За што ж можна скасаваць шлюб з чалавекам, які не злоўжывае гарэлкай, нават не курыць. Дык не, жмінда, кажа, ён, скрыгаль... Хлусня! Такіх мужчын на руках носяць...»

Дзень у інстытуце праляцеў непрыкметна. Канец месяца, работы шмат. Святлана з раніцы недзе была на аб'екце: забегла ў аддзел якраз у той час, калі Нінка ўжо прыбірала на стале паперкі, раскладвала па шуфлядках папкі з дакументацыяй.

— Навіны ёсць? — ледзь пераступіла парог, папыталася яна ў Нінкі.

— Свет абнаўляецца, а ў нас усё па-ранейшаму,— спакойна і, здаецца, абьякава адказала Нінка.

— Мне ніхто не званіў? — удакладніла сяброўка.

— Не, мусіць...

— Тады я сама напамню.— Святлана стомлена села ў крэсельца, паставіла на калена тэлефон, набрала нумар.— Сяргея, калі ласка.— Па тэлефоне яна ўмела размаўляць яшчэ лепш, чым з вока на вока,— шчабеча, што галасісты птах. Маўчала, разглядвала свае ногі — чакала, калі трубку возьме Сяргей.— Прывецік, Серы! Жыў-здароў? Малодчык. Дадому? Так сапраўдныя донжуаны не

паступаюць. Ой, мой харошанькі, ды цябе сёння прыкра
слухаць. Выходзіць, за жончыну спадніцу ўчапіўся...

Нінка не вытрымала — накіравалася да выхаду.
Святлана ўбачыла, што сяброўка пакідае аддзел, адарвала
ад трубка вуха, крыкнула ўслед:

— Пачакай мяне, Нінок!

Не зусім зырка свяціла сонца, але ўсё роўна на дварэ
па-вясноваму цёпла, хораша. На дрэвах у скверы, які тут,
побач з інстытутам, гарлапанілі гракі. Пра што яны
крычаць? «А ўсё ж шчаслівыя. Ніякага клопату, ніякіх
табе праблем,— падумалася Нінцы.— І на прыроду ніхто
сілком не цягне...» Чамусьці Святланіна запрашэнне не
выходзіла сёння цэлы дзень з галавы, і яна — як ні дзіўна!
— у думках то пагаджалася, то гнятліва загадвала сабе:
«Не! Не!»... А потым — рашуча, адчайна — а чаму б і не
паехаць? Што тут такога? Сапраўды, чым заняцца ў
выхадныя дні? Мыць і прасаваць бялізну? Ну, гадзіну,
дзе... А далей? «Можна, у прынцеіпе, і паехаць,—
змякчалася яна, пагаджалася.— Проста трэба паводзіць
сябе не так, як Светка, і ўсё будзе добра. І хлопец той
зразумее, што яна крэпенькі арэшак, не будзе чапляцца.
А пераступіць мяжу — узнагародзіць аплявухай, калі ўжо
і давядзе, вымусіць».

Яна стаяла ў шумным ад птушынага гоману скверы і старалася ўявіць, чым займаюцца менавіта вось у гэты час яе Віктар і Алеська. Мусіць, муж павёў сына ў лясок, расказвае яму пра розных казюлек, вучыць заўважаць хараство ў лясным царстве.

— Нінок! — пачуўся за плячамі ўзрушаны Святланін голас.— Едзем! Серы дамовіўся з начальствам канчаткова — «Волга» ў нашых руках. Ці чуеш ты мяне?

— Чую,— не асабліва абрадавала Нінку гэтая навіна.

— Значыць, едзем?

Нінка моўчкі кінула.

— Вось і здрава! Адпачнём, чыстым паветрам надыхаемся ўдосталь. А што нам яшчэ трэба? — і яна штурханула Нінку ў бок.

— Калі толькі так...— сумна і крыху разгублена прамовіла Нінка.

— Ну і малайчына ж ты! А то я ўчора заручылася за цябе, паабяцала Сяргею, што не адна буду, а ты ранічкай на дыбкі. Вось і добра. Падумай, што ў клетцы млець? Была б надоба...

* * *

Сапраўды, Алэг — так звалі хлопца — быў хоць і ненамнага, але ўсё ж прыгажэйшым за Сяргея. Высокі,

хударлявы, зачароўваў блакіт вачэй. Калі ён вылез з «Волгі», працягнуў ёй руку, і Нінка чамусьці ўспомніла аднаго прыемнага артыста. А можа, гэта і ён? Падобны бы дзве кроплі вады.

— Я, Нінок, нядаўна быў на Каўказе, — весела казаў Алег, — і прывёз адтуль баранінкі. З яе шашлык — у-у-у! — смак. Горны баранчык — адно слова. Замарынаваў учора. Шашлык будзе — аб'ядзенне, пальчыкі абліжаш.

— Паглядзім, паглядзім, — зіркала на Алега Нінка, і ў яе чамусьці адразу халаднела на сэрцы: не, такому аплявуху не дасі, калі і што, — шкада, прыгожы вельмі, інтэлігентны, ды і паставіў сябе так, нібы ты ўсё жыццё ад яго і залежыш.

І ёй рабілася страшнавата. Алег сыпаў, бы градам, словамі, а перад вачамі стаяў Віктар — прыгожы, але заўсёды маўклівы, ціхі. Яна адчула сваю віну перад ім за гэтую вось загараднюю паездку. Ёй хацелася бегчы куды вочы глядзяць, уцякаць і ўцякаць, толькі б не бачыць ні Алега, ні Святланы, ні Сяргея.

Яна моўчкі назірала, як мужчыны рыхтавалі шашлык: круцілі на шызым дымку пручікі, на якія былі нанізаны маленькія кавалачкі духмянага мяса, гаманілі і смяяліся.

— Нінок, ты толькі глянь, што атрымліваецца,— удзяляў усё больш і больш увагі ёй Алег.

Нейкая чужая сіла, а не тая, што мелася ў яе маладым здаровым целе, штурхала Нінку падысці да Алега, пахваліць той шашлык, які пакуль што толькі смачпа пах.

Святлана ж расцілала непадалёку ад машыны старэнькую капу, а потым ставіла на яе бутэлькі з пітвом, працірала вялікую талерку пад шашлык. Нінка тым часам падперла плечыкам тонкую бярозку, якая адзінока расла на палянцы, і кусала нейкую гаркаватую травінку.

— Да стала! — нарэшце распарадзіўся Алег і спрытна згроб пруюцікі з шашлыком у адну руку.— Нінок, зараз паспытаеш, што за дзіва — шашлык!

А ёй зусім і не хацелася нават падыходзіць да мяснога стала. Але трэба. Трэба ўсміхацца, нешта казаць, хоць язык, здавалася, здранцвеў, не паварочваўся ў роце. Трэба, каб не выдаваць сваёй распачы, свайго хвалявання, сваёй незадаволенасці паездкай.

Сяргей разліваў шампанскае, якое пухірылася, страляла ў шклянках, а сам напамінаў:

— Я, таварышы, за рулём. Нельга, самі ведаеце. Жыць хочаце? Ну вось. Тады не прымушайце.

— І я не буду,— ціха прамовіла Нінка і адсунула падалей ад сябе шклянку.

— Ну? — здзіўлена і трошкі разгублена глянуў на яе Алег.— Высакародны, Нінок, напітак. Французы дрэнь не выдумляюць...

— Не ўпарціся, Нінка,— шапнула на вуха Святлана.— Выпі.

Нінчына рука пацягнулася да шклянкі, у якой угаманіліся ўжо пухірки, і яна спачатку прыгубіла, а потым выпіла шампанскае да дна.

...Яна ішла да свайго дому частым і кароткім крокам і, здавалася, не адчувала пад нагамі зямлі. А ногі неслі яе хутка, бы вецер падхапіў нешта лёгкае, шпурляў, як таго жадаў, па шырокім двары, каб хутчэй загнаць у куток, падалей ад людскога вока. Але было ціха і бязветрана. І неба стаяла на месцы — не думала нават варухнуцца хоць адной сваёй хмарынкай... І яшчэ здавалася ёй, што суседзі глядзяць услед, пускаюць, бы стрэлы, у спіну абвінаваўчыя, дакорлівыя, ганебныя позірккі, прастрэльваюць імі, бы кулямі.

Нінка не ўключыла святло, не зняла абутак, а ніцма ўпала на ложка, і слёзы затуманілі яе вялікія прыгожыя вочы.

Пазней яна плакала наўзрыд...

Перад вачмі стаяў Віктар...

ТЭЛЕГРАМА

Уварвалася надоечы ў спакойнае Арыніна жыццё тэлеграма, ускалыхнула яго, перавярнула з галавы на ногі.

Паштарка Каця ішла тым надвячоркам шырокай вулкай да Арынінай хаты па ўтравелай сцяжынцы і несла ў руцэ квадрацік паперкі. Старая ўжо чакала Кацю ля веснічак: рэдка заходзіць да Арыны вясковы паштальён — газет яна не «вучоная» чытаць, а пісьмы дзеці дасылаюць не вельмі каб,— таму як толькі ўбачыла праз шыбіну ходкую дзяўчыну з перакінутай праз плячо чорнай сумкай, сэрца ў старой ёкнула, а ногі самі вынеслі яе з хаты.

— Здрасця, цётка Арына! — павіталася бойкая Каця.— Вам тэлеграма.

І працягнула ёй той квадрацік — якраз паўаркуша звычайнай паперы з вучнёўскага сшытка: тэлеграфа ў Званеччы пакуль няма і тэксты загадчыца прымае па тэлефоне, але акуратна, да кожнай літары.

— Дык што ж ты мне яе, дзеўка?..— разгублена павярцела ў кашчавай руцэ тэлеграму Арына.— Зачытайка — што тамака...

На сэрцы ў старой зрабілася трывожна, холадна. Рука, якой падала яна назад Каці тэлеграму, знерухомела. Нейкае прадчуванне нядобрага падступілася да яе, і ўваччу старой знік ранейшы бляск.

Каця, хоць і ведала, што за словы стаяць у тэлеграме,— хіба ж цяжка запомніць, ды яшчэ з жаночай цікаўнасцю, тыя тры-чатыры словы, пазначаных на аркушы,— усё ж для большай пэўнасці заглянула ў тэлеграму, прачытала:

— Вельмі дрэнна з Тоняй. Сцяпан.

Літары «з» у тэксце, вядома, не было, але Каця ўбачыла яе паміж слоў, не прамінула. Паштарка зноў працягнула Арыне тэлеграму.

— Наця, цётка.

Арына бы анямела. Утрапёна глядзела на Кацю, а пальцы не слухаліся. Яна ведала, што ёй трэба пацягнуцца па тэлеграму, а не магла, не хапала сіл. Не слухалася цела, хоць і разумела — трэба ж узяць з рук дзяўчыны тэлеграму.

— Цётка Арына, што вы?..— тармаснула старую Каця.— Наця. Не пужайцеся, можа, і добра там. Захварэла, можа... Ці адным жа вам такія тэлеграмы шлюць? Вунь і Аўдзею была, а з'ездзіў — і нічога страшнага...

Толькі не, чула сэрцам Арына, што не ўсім пасылаюць такія тэлеграмы.

— Спасібачкі, Каця,— хітнула нарэшце галавой Арына, прыціснула паперку маршчыністымі далонямі да грудзей, павярнулася ад веснічак і, згорбленая, моўчкі патупала ў двор.

На ганку яна цяжка села, доўга ўглядалаея ў буйныя літары, якія ёй нічога не казалі. Слёзы туманілі вочы.

Ужо лёг на вёску ціхі летні вечар, падслепавата засвяціліся вокны ў хатах званачанцаў, а яна, Арына, усё яшчэ сядзела і сядзела на нізкім драўляным ганку; то агладжвала ў руках тэлеграму, то сціскала імі скроні, у якіх часта і гулка тахкала.

— Трэ да Лявонкі схадзіць, на савет,— услых сказала сабе Арына.— Параіцца трэба. Чагой бо ўжо сяджу, нешта ж надацькі рабіць...

Заўсёды, калі Арыне была нявыкрутка, яна кандыбала тады — няхай дзень ці ноч на дварэ — у край Званечча,

дзе крыху наводшыбе, пры садку з розным кустоўем навокал, стаяла братава жылло. Паможа Лявон ці не — не ведала, але Арына бачыла ў ім свайго адзінага заступніка, надзейную апору і калі што, як вось цяпер, грымала кірунак на ўскрай сяла.

Лявон жыве з жонкай, Марысяй; іхнія дзеці выпырхнулі даўно з гнязда, разляцеліся па белым свеце. І ўсе ўдалыя, добрыя. Павывучыліся, пасады ў горадзе займаюць неблагія і дадому наведваюцца часцей, чым яе, Арыніны. Зайздросціць сястра Лявону, лічыць, што ён у шчаслівай кашулі нарадзіўся. Мусіць, і праўда, лёс не абмінуў яе брата. У адзін дзень праводзіла яго са сваім Пятром на фронт, але сустрэла з вайны аднаго Лявона. Пятро і сёння стаіць перад яе вачмі маладым хлопцам — ціхім і сарамлівым, з русявай грыўкай, што выбілася з пад шапкі. Тройчы дзякуй, лічыць Арына, і то трэба сказаць Лявону: не пакінуў ён яе адну, не адцураўся, а, як і належыць блізкай радні, стараўся памагаць, хоць трохі замяняючы Пятровы рукі і вока. Бы віну адчуваў Лявон, што сам жыве, а Пятра напаткаў вось гэтакі лёс. А маглі ж, меркаваў ён, і памянца месцамі. Вайна... Лявон добра ведаў Пятра: той бы таксама не пакінуў яго сям'ю без увагі, з апошніх портак выбіўся б, толькі каб жылося-

мелася Марысі з дзецямі. Та- му і ўзваліў ён на свае худыя плечы два двары. І дроў, бывала, з лесу прывязе падводу-другую, пасячэ да паленца. Бяры сухія і лёгкія цуркі, кідай у печ. І сена паможа назапасіць. Усё ж — мужык. У вёсцы без яго не асабліва разгонішся, ды яшчэ пасля цяжкай вайны, калі ў арцелі пяць гнядых мелася, а машын і ў паміне не было. Гэта цяпер удаве лягчэй крыху: як-ніяк, а калгас паможа і з палівам, і з кормам жывёліне. А тады ж адна надзея была на сябе. Ды яшчэ на добрых людзей.

Не, брату свайму Арына ўдзячна, ці трэба казаць. Ён і дзяцей ёй памог прыпуціць. Дрэнна ці добра, а памог.

«Пайду-тка да Лявонкі,— спахапілася старая.— Тэлеграму пакажу. Ён параіць. Ён знае...»

Арына памкнулася ўстаць, а не змагла — здранцвела спіна, не так лёгка цяпер выпрастаць яе. Старая войкнула і, прытрымліваючы бок рукой, пачыкільгала ў хату. Шчоўкнула выключальнікам. Святало пырснула яркімі промямі, і тады яна прыжмурыла вочы. «Трэ паменей лямпачку, мне ж не іголки збіраць»,— падумала Арына, а сама тым часам палезла ў куфэрак, вывудзіла адтуль тоўсценькі скрутак. Выцягнула яго, развязала вузельчык. Грошы, як і апратка, таксама пахлі нафталінам. Арына

адлічыла некалькі дзесяцірублёвых паперак, астатнія запіхала назад, на самае дно.

«Мо з'ездзіць Лявонка Тоню праведаць. Акурат яму на дарогу».

...Лявон быў дома. Ён таптаўся ля стала з шырокім тоўстым лямцам — брат Арыны быў добрым вальшчыкам, абуваў на зіму не толькі Званечча, але і ўсе навакольныя вёскі. А як убачыў на парозе сястру, адразу адлажыў той лямец убок, выцер рукі.

— Адзін домацькі? — запыталася Арына, валюхаючыся бліжэй да Лявона.

— У Просі недзе...

— А я іду і ў Просіным акне, гляджу, — Марыся ці не? Так і не разглядзела.

— У іх там кожны дзень вячоркі. Няхай языкамі памянташаць.

— Праўдацькі. А што нам, бабам, акром гаспадаркі, шчэ рабіць? Хоць пагаворыш — і час бавіцца. А я вось, Лявонка, да цябе-ткі.

Арына глянула на ўслон, асцярожна апусцілася на яго.

— З кім жа мне, Лявонка, як не з табой, братком, па-раіцца? — старая корпалася за пазухай — намацвала пад крамнінай тэлеграму. — Хацела ранічкай, ды перадумала:

дай, кажу сабе, звечара, а то ноч праварочаюся, вачэй не самкну. Натка, Лявонка, глянь.

Лявон узяў тэлеграму, але спачатку падышоў да серванта, намацаў там у шкатулцы акуляры, начапіў іх на доўгі нос. Арына бачыла, як перасмыкнуўся на худой шыі кадык, як зняў Лявон акуляры, ні слова не кажучы, сеў за стол, пацёр пальцамі лоб, шчокі, крактануў:

— Гм... Паштарка чытала?

— Чытала, Лявонка, чытала.

— Што б, думаеш, з Тоняй? Не жалілася пісьмом?

— Не, братка. Толькі і прыпомніць я, скажу табе, не прыпомню, калі ад Тонькі палучала вестку. У тым годзе, мусіць... Забыла! Яй-богу, выплутала з галавы.

Лявон маўчаў. Ён прайшоўся па хаце, сашчапіўшы на спіне рукі, задумліва; маснічыны пад яго цяжарам злёгка прагнуліся, рыпнулі. Потым глянуў на сястру і, не знайшоўшы, што ж урэшце сказаць ёй, якую даць параду, зноў мераў кароткімі крокамі ўтульны пакой. Рашаў Лявон. А думкі — ну як на тое ліха! — блыталіся, не мог ён выбраць з іх вялікага мноства адзіную, неабходную. Ды што мог сказаць Лявон сястры, позірк якой не адрываўся ад яго мажнай постаці — куды ён, туды і Арыніны вочы? Толькі тады б Лявон і змог, вядома, даць нейкую ёй

карысную параду, каб сястра спярша сказала, што думае сама. Каб сказала праўду. А яна многае ўтойвала, хоць з братам і жыла душа ў душу, дзялілася дагэтуль усімі сваімі сакрэтамі, што толькі меліся.

А вось на гэты раз рашыла змоўчаць, не адкрыцца Лявону. Язык Арынін бы да зубоў прымёрз. Не сказала яна, што напярэдадні ад Сцяпана, зяця яе, было вялікае пісьмо — на шасці аркушах, у якім што ні радок, то ганьба на дачку. Старая цяжка тады перанесла зяцева паведамленне, злегла, хоць, прызнацца, і не было тое пасланне асаблівай навіной для яе... Ах, ды што там казаць! Думалася ж, а гэта і супакойвала, што Сцяпан не ведае, а раз не ведае — няхай сабе, можа, пакруціць хвостом, ды ўсё ж за розум возьмецца, адумаецца ўрэшце. Толькі ж занадта было шкада Арыне зяця. І прыгожы ён, і характарам удаўся — ці бывае яшчэ лепшы? Дык каб жа хоць чарку браў. Зноў жа — не. З якога боку да яго ні падступайся — ніводнай заганкі.

Вось і цяпер, у братавай хаце, Арына зноў успомніла пра Сцяпана, пашкадавала яго, разважлівага і прыгожага. І Тоню ўспомніла, дзетак — Сяргейку і Алёну, шчабятунчыкаў, гарэз. «Дай божа каб усё абразумілася», — перахрысцілася Арына. Але яна ча- мусьці ўжо не верыла

ў лепшае. Не, не верыла. Лопнули, відаць, у Сцяпана нервы, давяла, выходзіць, раз следам, мяркуй, за пісьмом — і тэлеграму адбіў.

— Я б, Лявонка, з'ездзіла, ды нідзе я акром Званечча не бывала, — намякнула Арына і глянула на брата. — У свет — баюся. Шчэ ў дарозе загавееш, тады клопат зноў жа на твае плечы.

Лявон кінуў на Арыну разважлівы позірк.

— Куды табе ехаць, сястра! Не ведаеш, што там, далей сяла. Ды і не ў твае гады геаграфію вывучаць, падарожнічаць. Я, прызнацца, так думаю: Сцяпан — хлопец пры сваім розуме, ад ліхтара тэлеграму не нашкрабае. Так?

— Так, так, родненькі, — пагадзілася Арына.

— Выходзіць, нешта сур'ёзнае, га? — запытальна ўтаропіўся на сястру Лявон.

Арына зноў кінула.

— Паеду. Да сенакосу паспею.

— Паязджай, любенькі, паязджай. Я і ведала, Лявонка, што ты так рашыш. Ведала я...

Арына зноў забралася кашчавай рукой пад кофту, адкуль перад гэтым выцягнула тэлеграму.

—Тут у мяне, Лявонка, якраз туды і назад,— перабіраючы непаслухмянымі пальцамі грошы, шаптала старая.— І на чарачку. Выпі ў дарозе, каб весялей табе ехаць было. От яны, грошы...

Арына працягнула брату некалькі дзесяцірублёвак. Той адхінуў яе руку, сказаў:

—Ёсцека. Беражы, табе яны спатрэбяцца. Дах усё ж неяк трэба пералатаць.

Грошы ў Лявона, канечне, водзяцца. У калгасе робіць яшчэ спраўна, на работу ходзіць штодня, а вечарамі валёнкі вась майструе. Зарабляе някепска. Арына ведала пра гэта добра, ды толькі да братавых грошай яна ніколі не прымервалася, таму ўсё ж не хавала свае чырвоныя паперкі, а трымала іх у выцягнутай руцэ. Але ж і ведала другое Арына: сказаў Лявон — сякерай знак паставіў, ніякімі ўгаворамі не доймеш. Аднак Арына зноў нясмела прапанавала:

—Вазьмі, Лявонка.

Брат нібыта і не чуў. Сядзеў ён побач з сястрой па ўслоне, маўчаў.

—Заўтра першым аўтобусам паеду,— потым ціха сказаў Лявон.— Ідзі, калі што перадаць думаеш, збірай. Ды не надта я люблю з клункамі па вакзалах сноўдацца.

Так, злёгка... Зусім з голымі рукамі так сама не пакажашся. Штось трэба.

«А мо і сказаць варта было Лявонку праўду ўсю? — мучылася Арына па дарозе дадому, амаль вобмацкам ступаючы ў вячэрнюю шэрань.— Ды цяперака позна. Раней каб. А то грукне-стукне па стале кулаком, Тоню абразіць і заявіць: не паеду, раз так, няхай самі галовамі думаюць. Не дзеці. Не, хай едзе. Ён на Тоньку добранька гыркне. Ён умее. Абразуміць».

У хаце было пуста, ціха. Кот Ласы і той кудысьці збег. Казытаў нос, нават яе, Арынін, устойлівы пах не сагрэтага чалавечым цяплом жытла. Арына прынесла з клеці два кавалкі сала, адсыпала з торбы крышонак — сушаных яблык. Чаго б яшчэ? Сала, падумала. Так і не рашыўшы — чаго, загарнула ўсё гэта паасобку, уціснула ў сумку.

...Ранічкай забег Лявон, пералажыў з паношанай Арынінай сумкі перадачу ў сваю, вялікую і новую, і заспяшаўся на аўтобус. Так хутка ён павярнуўся, похапкам, што Арына і не ўспомніла пра свой наказ дачцэ і зяцю, які вечарам думаўся, а ноччу — высніўся.

Доўга не было Лявона з дарогі. Тыдзень мінуў, другі пачаўся, а пра яго — ні слуху ні духу. Марыся хвалюецца яшчэ больш, чым Арына. За гэтыя дні яна паказалася ў яе

хаце, можа, столькі разоў, колькі не была за ўсё жыццё. І цяпер сядзіць, маўклівая і гаротная. Арына не ведае, чым і ўцешыць яе. Слова добрае з яе языка зляціць рэдка, не мастак яна палячыць ім душу чалавека, не. Скажа што ды і сядзіць, сашчапіўшы на грудзях вузлаватыя рукі. «Ці каб пісьмо ёй Сцёпкава паказаць?» Затым адганяе ад сябе гэтую думку Арына, разумее, што хоць і сваячка, блізкі чалавек Марыся, а чуткі пойдучь па вёсцы — з двара ў двор, ад чалавека да чалавека.

Ох, як не хочацца гэтага Арыне!

Марыся пасядзіць, павохкае, паўспамінае Лявона ды выбіраецца дахаты.

— Пайду,— скажа ціха.— Загляну яшчэ да Прасі. Пабаўлюся трошкі. Хоць і засяджуся там, дык дом блізка. Спакойнай ночы, Ляксееўна.

— І табе, залоўка. А за Лявонку не перажывай. Ён з галавой у дарозе. Гэта, мусіць, з Тоняй сур'ёзна, зусім кепска...

Кажа так Арына і сама не заўважае, што хлусіць, баіць няпраўду, вымаўляе зусім не тыя словы.

Зразумець яе можна, Арыну.

Дагледзіць яна хатнюю жыўнасць, ды зноўку сядзе на ложка ці табурэт, і думае, думае, думае... Слязінкі,

здаецца, выплакала да адзінай. Усё ўспомніла- пера-помніла. «Казала ж я табе, дзетка, абразумся, а ты, мая галубка, не стала матку слухацца. Я ж цябе кепскаму не вучыла. А бачыш, што з гэтага, га? Застанешся з двума дзетачкамі на ручаньках, ох, і горачка зведаеш. Трымайся мужынька, добранькі ён у цябе, слаўненькі. Я во, лічы, век адна, не помню, як яна, мужыцкая сарочка, і пахне».

...Тым годам Тоня прыехала ў водпуск без Сцяпана, з дзецьмі. Якраз стаяла лета, сухое, без дажджоў. Хораша было дзятве пасля гарадской мітусні ў вёсцы. І, бачыла Арына, радавалася Тоня сваімі немаўлятамі, песціла іх. Спачатку... А потым як дзікая пчала ўкусіла яе за адно месца: ноч дзесьці бадзяецца, днём спіць. Паспрабуй старой прасачыць за дзецьмі, хоць і вёска, не горад. А ўсё роўна, разважала Арына, не прывучаны яны і да вясковага, няхай і прасцейшага, жыцця: то ў раку скокнучь не там дзе трэба, то, глядзіш, на дрэве сядзяць. Упільнуй! Гэта ж дзеці... А тут карову дагледзь, парсючка, ды і печ прапаліць трэба. Набярэцца клопатаў, што і казаць.

Яно б, можа, і ладна, і рвала жылы Арына далей. Толькі ж прачнулася яна, бытта схамянулася: «А дзе ж ты,

дзеўка, пры жывым мужыку валындаешся начамаі?» Маці ёсць маці — сказала ўсё, што думала.

Тоня — хітруня: цмокнула маці ў шчаку, прытуліла да сябе, і Арына памякчэла, адступілася.

Цяпер яна шкадавала, што дала паслабленне дачцэ. І адчувала вялікую віну перад зяцем. Мусіць, большую, чым калі-небудзь у сваім доўгім жыцці.

* * *

У канцы другога тыдня трэцім рэйсам вярнуўся Лявон. Не адзін — за ім вылезла з аўтобуса Тоня, лёгка скокнулі на зямлю яе дзеці, Сяргейка з Алёнкай.

Лявон нёс у руках чамаданы, Арыніна дачка хілілася пад цяжарам пузатых сумак. Не з пустымі рукамі былі і дзеці. А то б яны абавязкова кінуліся наўгрунь да бабулі, каб абвясціць аб сваім прыездзе.

Толькі б на гэты раз наўрад ці парадавалася так, як звычайна, іх з'яўленню бабуля. У рэшце рэшт яна — бабуля, а Сяргейка з Алёнай — дзеці...

Арына бачыла з вулкі — кожны дзень выходзіла яна, каб глянуць, ці не вярнуўся брат,— хто набліжаецца да яе, і слёзы навярцеліся на вачах, засланілі і дачку з унукамі, і Лявона.

«Ён нікому не скажа. Залаты ён чалавек, Лявон ка»,— падумала пра брата Арына.

ДВОЙКА

Сяргейка зноў прынёс двойку. Па мове. Па іншых прадметах пяцёркі і чацвёркі, а па мове — двойка. Двойка была тлустая, у чырвоным сарафане і такой жа хусцінцы, нейкая задужа вясёлая, ці што; калі хлапчук разглядваў яе, то яму здавалася, быццам яна вось-вось пусціцца ў скокі, загацае па чыстым аркушы — адзін радок усяго зверху на новай старонцы, і яна, двойка, пад ім — і тады будзе нават чуваць грукат той у класе.

Сшытак ляжыць на парце, зусім мала засталася чыстых, няспісаных у ім аркушаў, таму Сяргейка меркаваў проста: пачне скакаць гэтая кепская адзнака, такога наробиць, што настаўніца сама здзівіцца: і як, падумае, магла я такую двойку намаляваць, што скача, бы жывая? А яна, адзнака, зараз пусціцца... Зараз... Туп-тэп, тэп-туп — чулася хлапчуку, і тады ён, апошні раз зірнуўшы на тлустую двойку, загортаў сшытак, пхаў яго ў ранец, а сам сядзеў на ўроку і сумаваў. Трэба слухаць настаўніцу, а яму чамусьці не слухаецца зусім. Толькі сумуецца. Сяргейка нават ухітрыўся заплюшчыць вочы,

сядзеў так доўга, пакуль не надакучыла, і сумаваў... Па маці сумаваў, па коціку Ваську...

Хацелася засумаваць і па тату, але не выходзіла — не сумуецца, як ні стараўся, па тату. А каб настаўніца не здагадалася, што лунае хлапчук недзе далёка-далёка, ён затуляў вочы вузенькай далонькай: ага, хай паспрабуе здагадацца, што ён, Сяргейка, зусім нічога не бачыць. Потым ён сціскаў далоньку ў жменьку і шаптаў: «Пасядзі ў мяне тут... Пасядзі!..» Яму здавалася, што той чалавек, па якому чамусьці не сумавалася на ўроку, сядзіць у жменьцы, быццам матылёк ці які-небудзь малюсенькі жучок. Толькі тых ён шкадаваў бы, не сашчапляў так моцна жмоньку — балець будзе, яшчэ і расціснуць можа, а цяпер жа сціскаў і сціскаў кулачок, ажно бялелі тоненькія пальчыкі. І шаптаў: «Ага, ага... Я злавіў цябе... Я злавіў... І ты не будзеш касіць сена... Не будзеш... Ага...»

Крохка стракоча званок, і настаўніца, перш чым пайсці з класа, знаходзіць позіркам Сяргейку, уздыхае і кажа:

— Сёння вечарам я зайду да тваёй мамы, Сярожа. Пагавару з мамай. Цікава, і што з табой робіцца ў апошні час?

Сяргейка моўчкі ківае: зайдзіце, пагаварыце.

І вечарам настаўніца, як абяцала, заходзіць. Дзверы ёй адчыняе мама, дапамагае распрануцца, яны далёка не ідуць — сядваюць на кухні, аб нечым доўга размаўляюць. Сяргейка спадзяецца, што вось-вось паклічуць яго, ён ужо навастрыўся ісці, але мама маўчыць. Ну і няхай. Яму і ў сваім пакоі добра, а настаўніцу хлапчук бачыў у школе. Вось. Урокі Сяргейка зрабіў, наважыўся чытаць, аднак глядзіць у кнігу, а там замест раўняў друкаваных радкоў бачацца яму радкі з пісьма таты. Ён не помніць свайго тату, а голас быццам чуе. Ціхі, нясмелы — як у людзей, што просяць у каго-небудзь прабачэння: «Я вялікі дурань. Даруйце мне. Прымі, Алена, назад, а сын зразумее. Памыліўся я. Вельмі. Я буду цябе на руках насіць...»

Сяргейка ўяўляе, як той незнаёмы тата носіць маці на руках — з пакоя ў пакой, на кухню. Прышла быццам настаўніца, а ён падхапіў маму і нясе насустрач...

Аб чым яны там гамоняць? Доўга сядзяць. Калі не патрэбен ён ім, то навошта трымаць у кватэры? З вуліцы чутны галасы яго сябрукоў, звонкія, бадзёрыя, а Сяргейка сядзіць на канапе, падкурчыў ногі і чытае не кнігу, а татава пісьмо. Пісьмо гэта мама не хавае ад яго, не. Бяры хоць цяпер, вунь яно на кніжнай палічцы ў разарваным

канверце. Толькі навошта браць, калі Сяргейка запомніў яго на памяць.

Надакучыла Сяргейку аднаму ў пакоі, і ён прастуе сам да маці і настаўніцы. Моўчкі прыхінаецца адразу ж за дзвярыма да сцяны, стаіць.

— Дык што ж ты, сынку? — узнімае на яго сумныя вочы мама. — Сорамна мне вось перад тваёй настаўніцай. Здольны ты ж хлопчык, кажа Святлана Паўлаўна, а чаму ў цябе з пісьмом кепска? Чаму, сыноч? Можна, ты прызнаешся нам?

— Раней пісаў старанна, почырк быў — залюбавацца можна, — цяпер кажа настаўніца, глядзіць то на Сяргейку, то на яго маму. — Я і ў прыклад яго іншым ставіла неаднойчы. Так, Сярожа?

— Ага, — кіўнуў хлопчык.

— Яшчэ і казалі, глядзіце, дзеці, як прыгожа пісаць трэба. Раўнютка пісаў, акуратненька. Літары — як друкаваныя: усе адна да адной.

— Ну, што ты надзьмуўся, Сярожа? — зноў маці глядзіць на сына, чакае, мо і скажа што ён. Толькі Сяргейка маўчыць. Пачырванеў, няёмка яму глядзець у твар настаўніцы. Ды і маме. Але як сказаць ім пра ўсё? Як? Можна, і дурань ён, Сяргейка. Можна, і не трэба было

рабіць гэтага ўсяго, а пісаць, як і пісаў,— прыгожа, роўна, чысцютка.

Ён бы і пісаў так, і не было б у сшытку тлустай двойкі, і не прыходзіла б да іх настаўніца, каб не даслаў тое пісьмо тата. І каб мама не сказала:

—У цябе почырк, сыноч, як у таты быў... Паглядзі. Нават літары падобныя.

Нядобра, калі двойка. Сяргейка гэта разумее. Ён усё разумее, відаць, нават і лешп, чым настаўніца і маці, якія чакаюць і чакаюць ад яго нейкага адказу, а ён уяўляе, як камечыць, потым ірве на дробныя кавалачкі тое татава пісьмо і шматкі падхоплівае свавольнік-ветрык, усейвае імі двор, бы асыпаецца позняе восеньскае лісце клёна і ляціць, ляціць яму прама пад ногі...

СУМКА

Па сцяжынцы, што выгінаецца ўсцяж шашы, нетаропка едзе веласіпедыст. Гэта вясковы настаўнік Юрый Трафімавіч. Сухі і доўгі, у паношаным шэрым пінжаку і расхрыстанай белаай сарочцы, ён нагадвае нечым кінаартыста Філіпава.

Паволі круцяцца колы веласіпеда, мігцяць, зіхацяць на сонцы спіцы. На рулі пагойдваецца старая, зашмальцаваная сумка.

Веласіпедыста абганяюць грузавікі, легкавушкі, ажно вецер шугае ў бок Юрыя Трафімавіча, сіліцца сарваць саламянага колеру капронавы капялюш — у таго толькі згінаецца левы, што к дарозе, акраек.

Калі паназіраць за спіной веласіпедыста, якая ўсё аддаляецца і аддаляецца ад цябе, то не цяжка зазначыць: гэты чалавек ніколі і нікуды не спяшаецца, не з хапатлівых ён людзей — усё робіць раз-важліва, спакойна, роздумна.

Колы веласіпеда ўжо коцяцца па заасфальтаванай вуліцы раённага гарадка, на рулі супакойваецца сумка. Настрой у Юрыя Трафімавіча добры: твар яго раз-пораз кранае лёгкая ўсмешка, вочы свецяцца непасрэднасцю і шчырасцю.

Нарэшце Юрый Трафімавіч супыняецца, выцягвае з кішэні насоўку: хоць і ледзьве круціў педалі, а лысіна ўсё ж узмакрэла. Ды ўжо ж не семнаццаць гадкоў. Настаўнік вядзе веласіпед па тратуары, губляецца сярод людзей, якія ходка шнуруюць туды-сюды.

Юрый Трафімавіч, здаецца, і сам таго не заўважыў, як апынуўся перад аднапавярховым, жоўтага колеру будынкам, на якім кідаецца ў вочы шылдачка з надпісам: «Банк». Ён ставіць веласіпед да нізенькага акуратнага парканчыка, здымае з руля сумку, вітаецца з нейкім чалавекам і па стаптаных прыступках накіроўваецца ў будынак.

Сіратліва стаіць веласіпед, толькі скок-паскок на сядзенні верабей. Нарэшце птах падціскае пад сябе лапкі, заплюшчвае вочкі — спіць. Ён бы і спаў, але выходзіць з будынка Юрый Трафімавіч, перабівае спачын вераб'ю. Той пырхнуў, заціліўкаў і даў лёту над нізкімі кустамі бэзу.

Настаўнік, правёўшы кароткім позіркам шэрую драбязу, чапляе на рог кручкаватага руля сумку, зноўку круціць педалі. Стаіць у самай сваёй моцы летні дзень, спякотны і ціхі. Прыпарвае. Неба, аднак, па-ранейшаму чыстае і светлае, без хмурынкі, поўніцца россыпам птушыных галасоў.

Нарэшце Юрый Трафімавіч выруліў на ціхую, бязлюдную вуліцу. Пярэдняе кола веласіпеда намотвае на сябе дарогу; бяжыць узбоч яго, а то і трапіць пад самы след цень настаўніка. Наперадзе мільгануў, загойдаўся

перад яго вачамі фасад малаказавода. За шырокія дзверы на яго тэрыторыю зарульваюць адзін за другім некалькі малакавозаў — вяртаюцца з прыёмных пунктаў. Вахцёр, на першы погляд дзядзька трохі мешкаваты, што трымае руку на кнопцы, прапускае пузатыя машыны — заўважае Юрыя Трафімавіча, адбівае лёгкі паклон яму, а крыху пазней, калі дзверы зноўку самкнуліся, падыходзіць да настаўніка, падае руку. Вітаюцца. Цёпла. Як старыя знаёмыя.

— Міхася праведаць? — пытаецца вахцёр.

— Калі ўжо ў горадзе, то дай, думаю, і заеду.

— Трэба, трэба. Сваё, душа баліць. А як жа...

Юрый Трафімавіч нясмела пытаецца:

— Як ён тут?

Вахцёр — трохі здзіўлена:

— Хто — Міхась-та? У-у... Хлапец — зух! Вунь, глядзі, на дошцы — «маланка» прыгажуніцца, — паказвае рукой. — То ён не прападзе. Хоць і навічок на заводзе, а яго халадзільнік, брат, марозіць — ого- го! Ажно іней курэе. Так што, бацька, радуйся за сына.

Загарэлы твар Юрыя Трафімавіча прасвятлеў у прыёмнай, праўда, крыху нязграбнай, няўдалай усмешцы. Вахцёр тым часам заглянуў у сваю будку, адтуль быў

чуцён яго голас: «Кавалёва, ну таго, што па накіраванні. З тэхнікума, ага... Як зразумеў? Прыём. Падсылай на прахадную».

Вахцёр вяртаецца да настаўніка, на хаду пачухвае патыліцу, мурлыча: «Салдат вярнёцца...»

Зноў пад'язджаюць і піпікаюць малакавозы.

—Добра, слаўна малако ідзе,— радасна кажа настаўніку вахцёр і зноў спяшаецца да кнопкі, націскае яе кароткім тоўстым пальцам.

А тым часам да Юрыя Трафімавіча падыходзіць Міхась з нейкім незнаёмым хлопцам, але вельмі падобным на сына настаўніка. Такі ж рослы, прыгожы, акуратны. Аднак больш падобныя іх, мусіць, беласнежныя халаты.

—Ты ўсё на ім? — зірнуў Міхась на веласіпед.

—А то шчэ на чым жа?

—Надзейна, выгодна, зручна. Лятайце веласіпедамі! — пажартаваў той незнаёмы хлопец.

—Сямён,— нарэшце кіўнуў бацьку на таварыша Міхась.— Разам вучыліся і цяпер вось...

Юрый Трафімавіч яшчэ раз глянуў на Сямёна, толькі ўважлівей. І зноў загаварыў:

—Сапраўды, самы надзейны конь.— Ляпнуў па рулі адразу дзвюма далонямі.— Аўтобус то прыйдзе, то не. Сам

ведаеш, як ходзіць. А гэта надзе-й-ны конь. Мы па-старэчы, не спяшаючыся. Круць-верць, верць-круць — глядзіш — і прыехалі...

—І колькі ж ты сюды дабіраўся? — пытаецца Міхась..

—Ды нядоўга. Па справах надзённых прыехаў, от. Трэба шчэ недзе і бляшанку сурыку прыдбаць. Ремонт у школе, лічыць можна, закончылі. У маім класе толькі недаробкі: бляшанку сурыку — і тады смела, з чыстым сумленнем адпачываць можна.

—Сурыку? Усяго бляшанку? — не проста так, ад няма чаго рабіць, перапытвае Міхасёў таварыш.— Нават і дзве магу. Слова — закон. А чаму і не, калі ёсць. У мяне дома стаіць фарба, высыхае — псуецца адно: харомы свае рамантавалі з бацькам, засталася. Магу адскочыць, га? Я тут недалёка...— Сямён кранаецца рукой веласіпеда.

Юрый Трафімавіч уступае яму свой надзейны транспарт.

—Ну, калі не шкада,— ніякавата націскае плячамі настаўнік.

—Ды я ўмомант! Я тут недалёка... На вуліцы Смалячкова жыву. Для школы, для дзяцей — хіба ж можна фарбы пашкадаваць! Было чаго... Чакайце, я зараз. Адна нага тут, другая — там.

I Міхасёў таварыш спрытна скокнуў на сядзенне. Веласіпед, нібы скінуўшы цяжар суму па хуткім бегу, памчаў вуліцай, што неаб'езджаны стаеннік. Відаць было, што прагаладаўся па гэтым транспарце і Сямён,— так апантана працаваў ён нагамі. А сумка, тая старая зашмальцаваная сумка, не знаходзіла, здаецца, сабе месца на рулі — гайдалася і трэслася, бы адбівала польку-«весялуху».

Вось веласіпедыст выруліў ужо на цэнтральную вуліцу, фарсіста імчыць па ёй, ажно прыўзняўся на сядле. Эх, і тэхніка! Расступіцеся, грузавікі і розныя там «Масквічы» ды «Волгі»,— веласіпеду зялёнае святло! Але святлафор лыпнуў зялёным вокам раз, другі і ўспыхнуў чырвоным: стоп! I веласіпедыст ці то разгубіўся, ці то ўсё ж мераўся прашмыгнуць, але перад ім ужо зашугалі шчыльным ланцужком машыны, і яму нічога не заставалася, як «даць па тармазах». Даў, але не зусім удала: грымнуўся. Веласіпед у адзін бок, сам — у другі, а з сумкі высыпаліся проста на асфальт... грошы. Некалькі пачкаў. Сямён адрабіўся лёгкім перапалохам, а ўбачыўшы грошы, разгубіўся, бадай, яшчэ больш, чым хвілінай раней. Перад вачамі пракруціліся тыя пачкі з грашамі, бы на нейкім круглым дыску. Ён матлянуў галавой, яшчэ раз

заплюшчыў вочы, потым асцярожна, нясмела зноўку паглядзеў на пачкі. Не, сапраўды — грошы...

Сямён, вядома, не бачыў, што за якія тры-чатыры крокі ад яго стаяў сяржант міліцыі. Стаяў, дакладней, матацыкл «Урал», а вартаўнік парадку масціўся на сядзенні ды барабаніў пальцамі па бензабаку. Як шлёпнуўся перад ім веласіпедыст, сяржант насцярожыўся. Калі ж з сумкі пасыпаліся грошы, ён ажно ўзняўся з сядзення, ажно працёр пальцамі вочы. Яны, відаць, абодва — Сямён і міліцыянер — глядзелі на грошы і не маглі паверыць: яны ці не яны? Сяржант, ну, канечне ж, адразу з прафесійнага пункту гледжання ацаніў абставіны: «Ага, ляціць на скрут галавы... Так-так-так... Куды ляцець-спяшацца можна? З такімі грашамі і на таксі не грэх праехаць. Уцякае, значыць. Бач, яму крадзеныя грошы нат за ўласнае жыццё даражэй — ледзьве пад колы не трапіў. Што робім? Затрымліваем. Дастаўляем. Дзейнічаем! Ні хвіліны замінкі!»

Свісток з гарошынай усярэдзіне грымнуў на ўсё скрыжаванне. Што? Чаму? Навошта? — азіраліся шафёры, матацыклісты, прахожыя. А свісток заліваўся. Хоць вушы затыкай. Сяржант падбег да разгубленага Сямёна, які і сам не ведае, адкуль тыя грошы на асфальце: ці

шчодрa сыпануў хто, ці з гэтай вoсь сумкі вываліліся? Ды няўжо можа быць, каб з сумкі? Міліцыянер нешта даказвае хлопцу, той разводзіць рукамі — не разабраць, далекавата яны, ды і машыны шалёна гудуць.

Паколькі сутнасці справы яны не высветлілі, то едуць у райаддзел міліцыі. Наперадзе спакваля круціць педалі веласіпедыст, азадачаны і хмурнаваты, раз-пораз папраўляючы — ужо асцярожненька, далікатна — на рулі сумку, а за ім важна кіруе сяр-жант.

У райадзеле сяржант дакладвае дзяжурнаму:

—Таварыш лейтэнант! Невядомы грамадзянін...—
Глядзіць на хлапца, просіць вачамі, каб той назваўся.

—Сямён... Неслух. З вуліцы Смалячкова.

—Во, во,— неслух... Гы-эм,— сяржанту не падабаецца, як лічыць ён, празмерная Сямёнава іронія.— ...Затрыманы з неведомай сумкай і эннай колькасцю грошай. Факт патрабуе разабрацца.

Дзяжурны па райадзеле міліцыі, не такі і малады ўжо лейтэнант, запрашае прайсці ў цеснаваты пакойчык.

—Сядайце, грамадзянін,— кіўнуў Сямёну, а сяржанту загадаў: — Расказвайце, Кудасаў...

—Значыць, так... Я мушу спярша запытаць таварыша... Як там цябе?..

—Сямён Неслук.

—...адкуль у цябе, Неслук, грошы?

Сямён, хоць і разумее пытанне, аднак адказаць не можа. Паціскае плячамі:

—Не ведаю. Чэснае слова, не ведаю.

—Ну, бачыце,— сяржант, задаволены сабою, нераможна паглядае на дзяжурнага.— Я ж адразу і падумаў: свіснуў!.. Свіснуў — і кропка.

—З чаго б свіснуў? Ды ў мяне і свістка няма,— паказвае рукі Неслук, прыкідваецца дзіваком, а можа, проста па сваёй натуре ён такі наўны і крышачку з дзяцінствам яшчэ ў галаве чалавек.

Між іншым дзяжурны ўсё ж згаджаецца, што перад ім не той хлапчына, які можа ўкрасці. Штосьці ўсё ж умеціў у ягоных вачах лейтэнант. Штосьці шчырае, непасрэднае.

—Давай, Сямён, раскажы: чый веласіпед, чыя сумка?

—А-а! — нібыта прачынаецца Неслук.— Дык гэта ж веласіпед бацькі майго таварыша. І сумка... І сумка яго!

—А дзе ж ён, бацька той? — спакойна вядзе допыт лейтэнант.

—Ля прахадной завода.

—«Уралмаша»? — іранізуе дзяжурны.

Сямён зразумеў, што лейтэнант злавіў яго, як кажучь, на слове, таму тут жа сумеўся, трошкі вінавата ўсміхнуўся:

—Ну, вы даяце... Ля малаказавода...

Зноў у тым парадку, як і ў райаддзел, едуць на малаказавод. Неслух азіраецца на сяржанта, крычыць таму:

—Таварыш сяржант, а таварыш сяржант! Вы чалавек ці не,— відаць, што ён не ўпершыню звяртаецца да сяржанта з такой просьбай.— Фарба настаўніку трэба. Пазарэз. З-за яе рамонт у школе зацягваецца. Дзеці што, па старой падлозе павінны шоргаць? Як вы зразумець не можаце... Я тут недалёка, на Смалячкова жыву. Чулі пра такога героя?

Сяржант толькі махае рукой: кіруй далей і ніякіх размоў, можа, фарба тая — прычына ўцячы. Разбяромся, тады хоць еш яе, фарбу тую, хоць лыжкай, а хоць жменяй. Ды не адной рукой, а дзвюма адразу можаш...

Невядома, успомніў Юрый Трафімавіч пра сумку, як і невядома, ці забываўся ўвогуле ён пра яе. Настаўнік стаіць з сынам і вахцёрам, нешта расказвае ім смешнае, бо вахцёр ажно за жылот ухапіўся і тупнуў па зямлі ботам, бы збіраўся апынуцца ў бойкім танцы. Але ён першым

заўважыў стракаты міліцэйскі матацыкл, таму адразу неяк суцішыўся, выпрастаўся.

Пад'ехалі Неслух з сяржантам. Апошні заглушыў матацыкл, зняў шлем, а потым падаўся да мужчын, павітаўся з кожным за руку. Побач з ім стаяў Сямён, не знаходзячы, што яму рабіць: перадаваць веласіпед уладальніку альбо чакаць загаду на гэта ад чалавека ў пагонах.

— Чый будзе веласіпед? — спытаў сяржант, прымерваючыся позіркам да кожнага, хто стаяў насупраць яго. — Смялей жа, мужычкі!

— Веласіпед чый? Як чый — мой, — не мог, здаецца, зразумець, чаго дамагаецца вартаўнік парадку.

— А сумка?

— І сумка.

— А там, у ёй, бублікі якія ці яшчэ паважнейшае?

— Groшы, — спакойна адказвае Юрый Трафімавіч.

— Groшы, кажаце? — прыняў больш канкрэтна дзелавы выгляд сяржант. — А ў вас якім чынам такая сума, га?

Юрый Трафімавіч трымаецца незалежна, сабрана. Допыт, невядома пакуль чым выкліканы, не выбівае яго з

каляіны. Ну і што, калі міліцыянер? Няхай сабе. Хоць яшчэ другі побач няхай стане. А ён пры чым? Ну, грошы...

— У банку атрымаў. Адпускныя. На настаўнікаў...

Сяржант дакорліва ківае галавой.

— Грошы — у сумку. А галава на плячах навошта, спытаць варта. Што, для шляпы? Эх, паважаны чалавек... А калі б што? Сумку калі б хто зняў у Неслуха, як тады, га? Шукай у полі ветру?

Юрый Трафімавіч не ведае, як трымацца яму перад міліцыянерам, кепска, зусім кепска адчувае ён сябе перад ім, таму адразу і слоў у адказ не знаходзіць.

— Ды... ды на гэтую сумку і паглядзець ніхто не паглядзіць. Старэнькая яна, нягеглая. Выкінь такую — палянуюцца людзі нагнуцца, каб падняць, не кажучы ўжо...

— Каб такія валяліся на дарозе...— сяржант паспрабаваў усміхнуцца.— Адказная сумка ў вас, таварыш. Сур'ёзная сумка. Колькі ў ёй?

— Багата...

— Ну во. З грашамі так не абыходзяцца. Паакуратней трэба, паасцярожней. Ёсць у нас яшчэ майстры лёгкага жыцця, якія чуюць вось гэтым самым месцам,— торкнуў пальцам у свой прыплюснуты нос,— як яны пахнуць, грошы. Мець на ўвазе трэба, паважаны...

А ён, Юрый Трафімавіч, просты вясковы настаўнік, даверлівы і чулы, не можа дакеміць, да яго ніяк не даходзіць, што ёсць тыя «майстры». Адно ён ведаў дакладна: у іхняй вёсцы няма. І сярод яго выхаванцаў, былых вучняў — таксама няма, на ўсе сто працэнтаў няма. І сумнявацца не трэба.

— Вось што, паважаны,— звяртаецца міліцыянер да Юрыя Трафімавіча.— У Кулагу вам трэба? Праз лес?

Настаўнік ківае: і ў Кулагу, і праз лес.

— Сядайце, падкіну я вас. Сур'ёзная ў вас сумка. Людзі грошы чакаюць. Даставіць трэба. Адпускныя ці якія яны, а чакаюць.

Юрый Трафімавіч разгублена глядзіць то на сына, то на Сямёна, то на вахцёра, а больш — на сяржанта. І не пагаджаецца:

— Я сам... Не хвалойцеся, таварыш міліцыянер. А за ўвагу, за клопаты дзякуй. Дастаўлю цэлымі і збоеажонымі. Не хвалойцеся задарма. Вось мой і транспарт,— ён бярэ ў Сямёна веласіпед.— З ім мы як-небудзь...

Сяржант не можа зразумець Юрыя Трафімавіча, ён, мусіць, лічыць яго дзіваком — яшчэ большым, чым той Сямён.

— Ды і фарба ж мне трэба...

...Як і ў райцэнтр, не спяшаючыся, вяртаецца ў сваю вёску Юрый Трафімавіч. Гайдаецца на рулі сумка. Настаўнік зварочвае з асфальту, дарога — нялёгкая пасля ўчарашняга дажджу — бяжыць у глыб лесу, густога і стромкага. У лесе ціха, свежа, самотна. Хораша ў лесе. Лес ёсць лес. Пасля гарадской мітусні, пасля тых не зусім прыемных хвілін, праведзеных у размове з міліцыянерам, хоць, прынамсі, нічога і не было ж такога, ад чаго мог сапсавацца ў яго настрой, але Юрый Трафімавіч адчуў сябе ў лесе, у знаёмых мясцінах, як дома. Ён і ехаў, і каціў веласіпед. Каціў пад узлобак ці ў лагчынцы, дзе не асабліва разгонішся — слізгота, грязь.

Яшчэ здалёк настаўнік запыркмеціў легкавушку. Пад'ехаў бліжэй, убачыў: «Жыгулі» праваліліся заднім колам у разбітую каляіну, а яго гаспадар — мужчына сярэдніх гадоў — сядзеў на траве побач з машынай і шчыпаў травінкі, нервова адкідваў іх убок. Калі пад'ехаў да яго Юрый Трафімавіч, мужчына яшчэ раз хапнуў усёй жменяй травы, скубануў, але ў руцэ было не густа травінак. Ён адкінуў іх убок, падхапіўся.

—Засеў? — адразу ж пацікавіўся Юрый Трафімавіч, хоць і без таго было бачна: не адпачываць жа сабраўся чалавек у лужыне.

—Занесла. Думаў, прайду па броўцы, ды прамахнуўся.
Сцягнула во...

— Мо штурхануць? — прапанаваў сваю дапамогу настаўнік і прыставіў веласіпед да адзінокай бярозкі, што цягнулася ўгору на палянцы паміж лесам і дарогай.

— Паспрабаваць можна, — недаверліва глянуў на Юрыя Трафімавіча мужчына. — Толькі ці выпаўзем?

— Выпаўзем, — запэўніў настаўнік.

— Тады вы паакуратней, каб не заляпала, — шафёр ужо ўладкаваўся на сядзенні, гыркнуў маторам, папярэдзіў: — Слухайце каманду... Раз, два, — узялі! Так-так... Опа!

З цяжкасцю, але ўсё ж выбіраюцца «Жыгулі» з лужыны.

— Дзякуй вам вялікае, — на твары гаспадара «Жыгулёў» засвяцілася ўпершыню, як стрэўся з ім настаўнік, усмешка.

— Нічога, свае людзі, — змахвае са штаноў кроплі гразі Юрый Трафімавіч. — Глядзі, там наперадзе яшчэ адна яміна. Бяры лявей...

«Жыгулі» ад'язджаюць, а Юрый Трафімавіч вяртаецца да веласіпеда. Веласіпед стаіць пад бярозкай, і чорная сумка, на якую ўсё ж трэба прымайстраваць нейкі замок,

вісіць на рулі. А можа, і не патрэбен ён, той замок?
Навошта?

Бяжыць дарога, знікае пад коламі. Едзе на
веласіпедзе чалавек, адбівае паклоны землякам, і не
верыцца яму, што мог нехта працягнуць руку да яго най
сумкі. Ніяк не верыцца.

www.kamunikat.org

ЗМЕСТ

Каласы на круглай зямлі

Хрэсьбіны ў Кругліцы

Казан

Дзень у горадзе

Сын прыехаў

Імяніны ў будні дзень

Шапка

Жытнікі

Шашлык у вясновым лесе

Тэлеграма

Двойка

Сумка

Героі апавяданняў маладога аўтара – сучасныя вяскоўцы, гараджане – прывабліваюць сваёй актыўнай жыццёвай пазіцыяй, працавітасцю, сціпласцю. Аўтар піша пра іх з любоўю і спагадай, раскрывае іх няпростыя характары, складаныя жыццёвыя лёсы.

© Інтэрнэт-версія: Камунікат.org, 2010 год

© PDF: Камунікат.org, 2010 год